A-19412 II

J. JA K. MIHKLA

Eesti KIRJANDUSLUGU

gümnaasiumile

II

NELJAS KLASS

EESTI KIRJASTUS · TALLINN

J. JA K. MIHKLA

TARTU EESTI KIRJASTUS
Nr. 4:101
465

EESTI KIRJANDUSLUGU

GÜMNAASIUMILE

II

IV KLASS

30041

EESTI KIRJASTUS
TALLINN 1943

I. Järelromantiline lüürika.

Järelromantiliste lüürikute K. E. Söödi ja A. Haava ülesandeks langes jatkata rahvusliku ärkamisaja luule traditsioone ja teed tasandada käesoleva sajandi lüürikale. Aeg, mil nad oma esimesi luulekatseid kirjutasid, polnud luuleloominguks kuidagi soodus. Meie kodumaad rõhus venestuse surve, mis lämmatas kõik rahvuslikud eluavaldused. Lüürikat viljelesid epigoonid, kes lõid laule võrdlemisi kergel käel, kuid vähese maitse ja osavusega, pääsmata välja kord juurdunud šabloonist.

Avaldades oma esikluuletuskogud sel rahvuslikul ja kirjanduslikul mõõnaajal andsid Sööt ja Haava uue tundesisu eesti lüürikale. Nad tõid meie luulesse puhtisikuliste elamuste intiimse käsitluse ja kaasaja ühiskondlike elunähtuste tagasihoidliku vaatluse.

KARL EDUARD SÖÖT (1862).

Luuletaja Karl Eduard Sööt pärineb Tartu lähedusest. Ta sündis 14. (26.) dets. 1862. a. Tartu vallas Lohkva külas Tuki veski rentniku pojana. Oma hilisema lapsepõlve veetis Sööt Ilmatsalus Kurvitsa talus, kuhu Söötide perekond asus kirjaniku kuuendal eluaastal. Seal möödusid Söödi mälestusrikkad mängu- ja karjapõlveaastad.

Omandanud algõpetuse lugemises ja kirjutamises vanemailt, astus Sööt 13-aastasena ühte Tartu eraalgkooli ja sealt saksa seminari algkooli II klassi. Selles koolis selgitati talle esmakordselt, et luuletamist tuleb eelistada füüsilisele tööle, mistõttu ta hakkas huvituma luuletustest, ja hiljem, algkooli lõppklassis õppides, tõlkis emakeelde mõned saksa laulud, näit. „Ich hatt' einen Kameraden". Algkoolist siirdus Sööt kreiskooli, kus

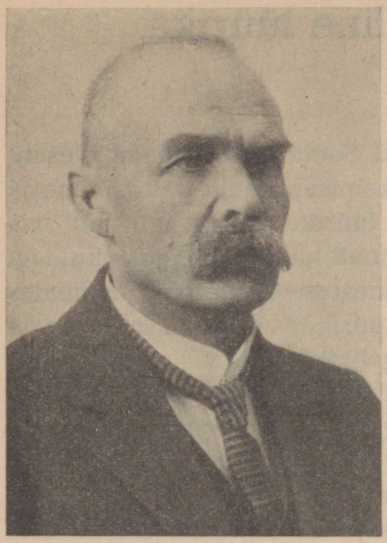

Karl Eduard Sööt.

jatkusid ta kirjanduslikud harrastused. Ta tutvus Kreutzwaldi „Kalevipojaga", luges eesti ajalehti ja tegi luuletuskatseid.

Aastal 1881 lõpetas Sööt kreiskooli ja asus isatalusse. Ta oli isale abiks põllutöös ja pidas Ilmatsalus lühikest aega vallakirjutaja-ametit, elustades oma kodukoha ümbruses seltskondlikku tegevust. Selle töörikka ja huvitava ajajärgu Söödi elus katkestas väeteenistusse minek 1883. a. sügisel. Õnneks pääsis Sööt liisu läbi juba järgmisel aastal väekohustusest, tuli kodukohta tagasi, oli lühikest aega vallakirjutaja abiks ja astus siis „Oleviku" toimetusse, kus ta tegutses a. 1886—1893. Kui Grenzstein venestuse poliitikasse kaldus, lahkus Sööt „Oleviku" toimetusest ja asutas paari aasta pärast raamatukaupluse ja trükikoja. Ta kirjastas ligi sada eestikeelset teost, nende hulgas nii mitmedki tähelepandavad teosed.

Ootamatult tabasid Sööti rasked kaotused. Aastal 1896 suri ta õrnaloomuline ema, viie aasta pärast hävisid kodutalu Kurvitsa hooned tulikahju läbi ja a. 1913 kaotas luuletaja oma isa. Kõige rohkem kurvastas Sööti ema surm, kes teda lõpmatu armastuse ja hellusega oli kätkist kuni mehe-eani saatnud.

I Maailmasõja tulekul müüs Sööt raamatukaupluse ja trükikoja. Ta võttis agarasti osa seltskondlikust tegevusest, kuuludes paljude Tartu seltside, nagu Eesti Kirjanduse Seltsi, Eesti Rahva Muuseumi, „Vanemuise", Põllumeeste Seltsi jt. juhatusse. Iseseisvuse algaastail oli Sööt lühikest aega Tartu linnanõunik ja

„Postimehe" vastutav toimetaja. Praegu ta elab majaomanikuna Tartus.

Karl Eduard Söödi luuletoodang kuulub pikka ajavahemikku. Oma esimesed luuletused kirjutas ta möödunud sajandi 80-ndate aastate algupoolel, ta viimane värsikogu „Kuusirbi õsu" ilmus aga a. 1937. On üsna loomulik, et sellise pika aja jooksul on luuletaja läbi käinud mitmepalgelise arenemistee.

Esimene luuleajastu. Sööt alustas oma luuleloomingut miniatuurluuletuste tähe all. Sääraseid kolme-, neljastroofilisi lühirealisi laulukesi pakkusid ta esiklaulukogud „Aasa õied" I—II (1880—1891). Seda laadi algelisi värsikatseid oli luuletaja varemgi avaldanud „Eesti Postimehe" ja „Oma Maa" veergudel.

Söödi lüürikas on algusest peale domineerival kohal jutustav käsitluslaad. Ta põimib luuletusse mingi pisisündmuse ja rajab sellele kogu laulu elamusliku ja ideelise külje. Pisifaabula rakendus õnnestub tal eeskätt humoristlikes armastuslauludes, nagu „Nõel", „Varas" jt. Nende luuletuste loomisel nõjatub ta M. Veske eeskujule, laenates temalt oma armastuslaulude naljatleva ja vallatleva tooni. Üldiselt jääb Söödi lüürika sisuline külg esikkogus pinnaliseks ja väheütlevaks.

Luuletuskogu „Aasa õied" värsirakendus ja sõnastus on vähenõudlik. Siin kasutatakse enamasti neljajalalist trohheilist värsimõõtu ja viljeldakse silmahakkavalt alliteratsiooni ning assonantsi. Luuletused sõnastatakse võimalikult rahvapärases ja lihtsas keeles.

Aastal 1894 ilmus Söödi luuletuskogu „Rõõm ja mure", mis lugejaskonna tähelepanu köitis oma nägusa välimusega. See oli esmakordne juhtum, et eesti luuletustevalimik anti välja illustreeritult.

Kõnesolevas luuletuskogus laulab Sööt isiklikust saatusest, isamaast ja armastusest. Ta isiklikud elamused väljenduvad õige mõjukalt süngemeeleolulises laulus „Must lind", mille ta on loonud saksa kirjaniku Sudermanni

romaani „Frau Sorge" mõjul. Nagu Sudermanni teose peategelase Pauli elu oli uppunud muredesse ja töösse, nii hõljusid Söödi elutee kohal varasest lapsepõlvest saadik mustatiivuliste lindudena mure- ja kannatuspilved.

MUST LIND.

Kui sa teravasti tasa kuulad,
kuuled õhus nagu kahinat,
kuuled üleval mu pää kohal
nagu linnu tiiva sahinat.

Kui sa õhtu-a'al, kui eha kustub,
istud vagusalt poolunes veel,
siis näed laia tiibadega musta lindu
nagu varju keerlevat mu eel.

Tema keerles juba siis mu ümber,
kui ma mängisin veel vainu pääl;
juba lapselises unenäos
kohutas ta salaline hääl — —
— — — — — — —
Oh, kui kurb, kui õnnetu ma olen,
kuidas elusaatus rõhub mind!...
Kuula, üleval mu pää kohal
keerleb mustatiivuline lind...

Selle luuletuse on Sööt kunstinõuete kohaselt üles ehitanud. „Musta linnu" alguses loob ta maalilise pildi võrdluste varal, tarvitades neid meeleolustamise ja ilustamise vahendina. Keskmistes salmides sugeneb luuletusse liikuvust ja hoogu. Luuletaja viib paisutatud ja süvendatud meeleolu viimses salmis puäntini tunderõhulise lausega, mis algab sõnadega: „Oh, kui..."

Sünge kurvameelsus avaldub ka Söödi isamaaluuletustes, milles ta sümboolselt kujutab venestusaja ühiskondlike olude ränkust ja isamaalist surutusmeeleolu. Kunstiliselt õnnestunud luuletuses „Pärast hallaööd" kirjeldab Sööt venestust võrdkujuliselt surmava hallaööna. Nagu hallaöö röövib puudelt nende kauneimad ehted, nii püüdis venestus eestlaste rahvuslikke tõekspidamisi ja kultuurilisi üritusi hävitada.

Söödi teistes isamaalauludes sümboliseerib rahvuslikku leina ja pessimismi mingi lind, nagu haledasti nuttev mureline lepalinnuke, kurvameelne kägu jne.

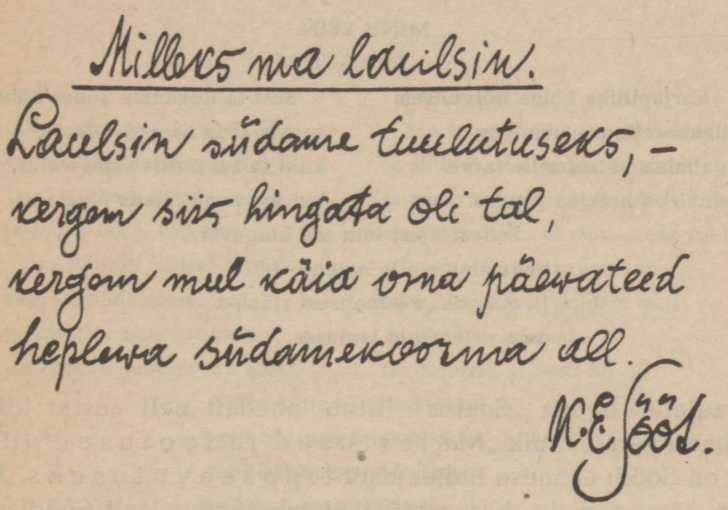

K. E. Söödi käekirja näide.

Armastuslüürikas kordab Sööt esikkogu motiive, aga süvendatud kujul. Siin saavutab ta tunderõhutatud elamusehtsuse elevuslikus laulus „Minu valu", mis kuulub ta õnnestunuimate armastuslaulude sarja.

Söödi sõnastusviis on luuletuskogus „Rõõm ja mure" märksa varjundirikkam ja kunstipärasem kui „Aasa õites". Eriti viljeleb luuletaja selles kogus võrdpildilisi ja antiteetilisi väljendeid.

Selle värsivalimikuga levivad sümbolistliku luule eeljooned meie kirjandusse.

Möödunud sajandi lõppkäänul ilmunud luuletuskogu „Saatus" (1899) pühendab Sööt peamiselt oma kadunud ema mälestusele. Kasutades hästi leitud kõnekujundeid loob ta ema viimsest puhkepaigast üldtuntud lauludes „Minu altar" ja „Lillekesed, kummardage" kauneid romantilisi kujutlusi. Oma lüürika kaeblikku ja eleegilist põhitooni iseloomustab Sööt lihtsatoimses ja meeleolulises laulus „Minu lein".

MINU LEIN.

Karjapilliks kõige kõlvulisem
silekooreline remmelgas,
aga mina võtsin selle tarvis
leinalepa helkjas pisaras.

Sest ta kevadine sõber ööbik
soovis teda soojalt minule, —
kuid ta ise nuttis sajas valus,
kui mu nuga lõikas lepasse.

Sellest ajast lein mu hingevara,
ohkamine mulle omane —
ja ma ohkan leinalisest rinnast
oma valuleegid laulusse.

Luuletuskoguga „Saatus" liitub lähedalt neli aastat hiljem ilmunud värsipõimik „Mälestused ja lootused" (1903), mis on Söödi esimese luuleajastu tippsaavutuseks. Juba selle värsiraamatu kaanepilt tähistab sümboolselt Söödi uute luuletuste põhiteemat. Mineviku-mälestusi sümboliseerib maharaiutud puu känd, mille juures nooruk mõtiskleb, tuleviku-lootusi aga laseb aimata selle kohal sinav taevas. Luuletustes nimetab Sööt mineviku-mälestusi kullaks ning hõbedaks ja lootust pühaks.

Selles luuletuskogus on esikohal isamaalaulud. Sööt astub Grenzsteini vastu välja, kes on julgenud kõnelda meie rahva kaost, ja soovitab luuletuses „Veel pole kadund

k õ i k" hoiduda nende meeste poole, kes armastavad isamaad ja kellele on võõras omakasupüüdlikkus. Kuid lootuste kõrval ei suuda luuletaja varjata oma muret kodumaa tuleviku pärast laulus „A i m u s". Teda masendab teadmine, et ta ei saa päästjaks olla kaasmaalastele.

Eleegiline armastusluuletus „M e t s a t e e l" on Sööti kunstitäiuslikemaid lüürilisi laule. Kirjanik loob siin väheste sõnadega ununemata pildi sügiselooduse taustal kaugest noorpõlve armastusest. Korrates laulu lõpul selle algusalmi taotleb ta luuletuse ülesehituses ümmardatud, sümmeetrilist tervikut.

METSATEEL.

Ma kõnnin hilisel õhtul
veel üksinda metsateel...
Tuul kahiseb puude ladvul
ja lehed langevad eel.
Ma kõnnin hilisel õhtul
veel üksinda metsateel,
ja kaugele nooruse raale
veel tagasi mõtleb mu meel.

Ma tundsin üht ilusat neidu
ja südant, mis puhas kui kuld,
ja säravaid silmi ja huuli
ma tundsin... ja rinna sees tuld.
Ja suurt ja sügavat õnne —
tuld, armastust tundsin ma!...
Ja ilma ja inimesi
ma tundsin viimati ka...

Ma kõnnin hilisel õhtul
veel üksinda metsateel —
tuul kahiseb puude ladvul
ja lehed langevad eel.

Värsiraamatus „Mälestused ja lootused" leidub ka üksikuid puhtakujulisi l o o d u s l a u l e, milledes autor kujutab ilustavais värves maastikupilte. Neist iseloomulikem on üldlauldav kaunisõnaline luuletus „A l l i k", mis esitab eredatoonilise loodusmaalingu mäerinnaku all helkivast lättest.

Masendava inimkuju joonistab Sööt purunenud lootuste kehastajast, kodutust hulkurist ballaaditaolises laulus „K e s

ta oli?" Nagu autor tõendab, on temasse lootusetuse tunde inspireerinud Juhan Liivi traagiline elusaatus.

Oma esimesel luuleajastul jatkas Sööt meie rahvuslik-romantilise lüürika peamotiivide käsitlemist, aga märksa isikupärasemas toonis ja varjundirikkamas väljendusviisis, kui see oli omane ärkamisaja laulikuile. Söödi esimese loomingujärgu luuletused on laialdaselt levinud rahva seas, paljudele neist on loodud laulmiseks viisid.

Teine luuleajastu. Pärast „Mälestuste ja lootuste" ilmumist tekkis pikem vaheaeg Söödi luuletoodangus. Ja kui ta lõppeks a. 1921 uue värsivalimikuga „Kodu" esines, oli ta luuletuste käsitluslaad ja ainevaldkond peagu tundmatuseni muutunud.

Suuremaid muudatusi on Sööt taotelnud oma laulude välisvormis — värsimõõdus, riimides ja stiilis. Senine paljuviljeldud neljajalaline trohheiline värss on tagaplaanile jäänud, selle asemele on astunud viie- ja kuuejalalised luuletusread. Rütmilt on Söödi värsid muutunud vaheldusrikkamaks ja riimidelt täiskõlalisemaks. Endist romantilist ilutsemist ja lüürilist meeleolukust asendab luuletuskogus „Kodu" kaine realistlik käsitluslaad.

Selles värsivalimikus on esikoht antud isamaa- ja ajalauludele, milledes kajastuvad kaasaja ühiskondlikud suursündmused, nagu Eesti Vabadussõda, iseseisvuse tulek jm. Luuletaja õhutab isamaapoegi kodu kaitsmisele laulus „Pääliku hüüd" ja virgutab luuletuses „Töö" kodumaalasi väsimatult töötama uue ühiskonna heaoluks. Need pateetilised luuletused ei evi tarvilist tundetihedust. Paremini on Söödil õnnestunud ühiskondlikud laulud, milledes ta napisõnaliselt ja jumekalt käsitleb sotsiaalseid vastolusid, näiteks luuletuses „Näojume pimedas kahvatab."

Kunstiliselt paremiku „Kodu" lauludest moodustavad muinasteemalised luuletused „Põlismetsa järv", „Koerakoonud" ja „Metsajärve saladus", milledes kirjeldatakse

salapäraseid ja õudseid lugusid rahvajuttude aineil. „Põlismetsa järves" jutustatakse salapärase järve tervendavast ja hukutavast mõjust, „Koerakoonudes" kujutatakse koerakoonlaste hoogsat tantsu õitsetule ümber jne.

PÕLISMETSA JÄRV.

Põlismetsa järv on sügav, ohurikas;
põhi mustav, salaline tema süle.
Puude ladvul kudrutamas tedrekikas.
Sahin sünge võrku kujub lain'te üle.
Järve laineisse kes jaani-öösi laskub
väheks ajaks — terveks saab; kuid teadku siiski,
et sääl vesi silmapilgul vereks raskub,
tardund vereks, mürgiliseks iga piiskki.

Söödi luuletoodangu paremik on avaldatud koguteoses „Aastate kajastus" (1925). Selle pealkirjaga tähistab autor, et ta on olnud aastate kajastajaks ehk äärmärkuste tegijaks ajaraamatu lehekülgedele.

Luuletaja 75. aasta juubelipäeva puhul ilmus temalt illustreeritud värsipõimik „Kuusirbi õsu" (1937), milles avalduvad elutarga vanameistri resigneerunud meeleolud ta elu viimaseilt aastailt. Söödi tänapäeva looming on kahanenud kvantiteedilt, kuid seda rohkem on kasvanud ta laulude kvaliteet. Kõik ta viimased luuletused on saanud tugeva lihvi ja viimistluse enne trükimusta alla pääsmist.

„Kuusirbi õsus" kohtame rahvajuttude aineil loodud ballaaditaolisi jutustavaid luuletusi, nagu „Soend", „Katk" jm., ning lüürilisi elamuslaule, milledest esileküündivamad on „Sügisene rändur", „Külastades oma endist kodu", „Elurünnak" jt.

SÜGISENE RÄNDUR.

Sügisene päike tegi kaugeid ringe,
tuul puhus vilusalt vinge.
Rändur oli eksiteel pillanud hinge.
Oli selle kevadesse kummalisse kaotanud,
suvekuil sõnajala õitesse paotanud,
lummutuslaande laotanud.
Eksijal hilisel ei olnud hinge,
tuul puhus vilusalt vinge.
Hinge kuid ustavat tarvis on sinna,
kuhu tuleb sügisteel minna.

Söödi vanaduspõlve luule on kaotanud palju oma endisest selgusest ja lihtsusest, muutudes abstraktseks ja aimamisi mõistetavaks. Ta luuletuste sõnastus on aga tihenenud ja uuenenud vastavalt meie kunstkirjanduse ajanõudeile.

Teisel luuleperioodil esineb Sööt ka väljapaistva h õ i m u l u u l e t a j a n a. Ta tõlgib eesti keelde ungari rahvuslauliku S. Petõfi pateetilised isamaaluuletused „Üles, madjar!" ja „Lahingulaul" ning sepitseb ise hoogsaid hõimuaatelisi laule, nagu „Soome hõimude tervitus", „Liivi laul", „Hõimusõpradele" jt. Hõimulauludes sisendab luuletaja vennasrahvaste liikmeisse ühtekuuluvuse tunnet ja virgutab hõimrahvaid ühiseid kultuuritraditsioone säilitama.

Täielise läbilõike K. E. Söödi mitmepalgelisest luuletoodangust esitab ta 80 aasta juubelipäeva puhul ilmunud valikkogu „K o g u t u d l u u l e t u s e d" (1942), mis sisaldab üle 350 luuletuse.

Söödi lüürika on arenenud sisult tihenemise ja vormilt täienemise suunas. Luuletuste üldlaad ja põhimeeleolu aga on jäänud ta toodangus muutumatuks. See s ü d a m l i k ja h e l l e l e e g i l i n e t u n d e t o o n, mis oli omane Söödi varasemale lüürikale, on iseloomulik ka ta viimaseile luuletustele.

Tänapäeval ei ole Sõõdi luule mõjupiirkond enam nii laialdane kui venestusajal, mil nad julgustasid rahvast truuks jääma oma isamaalisile püüdeile ja avaldama passiivset vastupanu võõrale survele.

ANNA HAAVA (1864).

Eesti teine silmapaistvam naislüürik Anna Haava (kodanliku nimega Haavakivi) sündis 3. (15.) okt. 1864 Kodaveres Pala vallas Haavakivi talus, mis asetses eemal suure tee tolmust, loodusliku ilusas ümbruses. Talu avaras rohuaias sahisesid haavad ja tare taga sulises ojake. Teatakse kõnelda, et keegi luuletaja esiisadest tulnud pärast Põhjasõda Alutaguselt Pala valda ja esimese öö maganud suure haava all, pannes pea kivile. Sellest saanud tema poolt asutatud talu nimeks Haavakivi.

Luuletaja isa esindas tüübilisi Haavakivi suguvõsa liikmeid: ta oli kasvult pikk ja sihvakas, väljapaistvate kirjanduslike huvidega ja muusikaliste kalduvustega. Ta luges pidevalt ajalehti, muretses talusse sellal ilmunud eestikeelseid raamatuid ja meeleolukamail hetkil mängis viiulit. Kirjaniku ema oli tundehella hingelaadiga ja evis annet kaasinimeste karakteriseerimiseks.

Mänginud oma esimesil eluaastail suitsuse tare savipõrandal, kiindub Haava varakult raamatuisse. Juba 5-aastasena omandab tulevane laulikneiu lugemisoskuse ja enne kooliminekut on ta mitu korda läbi lugenud C. R. Jakobsoni „Kooli lugemise raamatu" ja Kreutzwaldi „Maa- ja merepildid", nii et osa palu on pähe kulunud.

9-aastasena astub Haava Pataste mõisa eraalgkooli. Seal ta kirjutab argliku talulapsena vigases saksa keeles kirjandi „Meri", kujutades selles Peipsit, mida ta oma silmaga on näinud. Koolipreili aga kahtlustab teda mahakirjutamises. See ülekohtune märkus kibestab Haava meeleolu ja ta tõotab, et

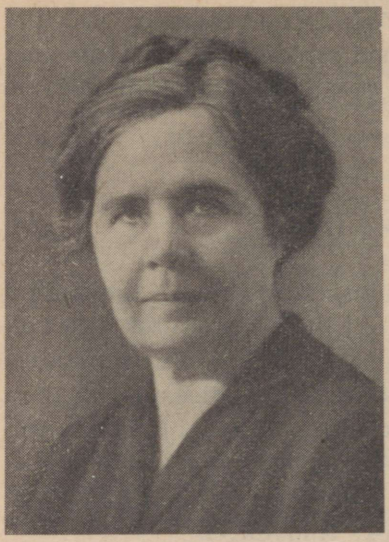

Anna Haava.

edaspidi ei avalda kellelegi oma elamusi. Ometi kordub sama juhtum mõne aasta pärast Tartu kõrgemas tütarlastekoolis. Hiljem veenduvad õpetajad, et Haava oskab ise meisterlikult kirjutada. Tartu tütarlastekooli kasvandikuna sõnastab ta saksakeelsed jutustavad lühipalad proosas, mis jäävad ta esimesiks ilukirjanduslikeks katsetusiks.

Anna Haava, lõpetanud 20-aastasena saksakeelse tütarlastekooli kodukooliõpetajanna diplomiga, jäi elama Tartu, kus ta tegutses lasteaias, pidas kostikohta ja andis eratunde. Sellal astus Haava lähemasse kontakti meie kirjandusliku eluga, suure kaasaelamisega osa võttes Koidula kannatusrikkast elulõpust. Kui eesti esimese naislüüriku elu kustus Kroonlinna kasarmlikus keskuses, sepitses Haava a. 1886 ta mälestuseks oma esikluuletuse „Koidulale". Järgmisel aastal hakkasid ta luuletooted toimetaja K. A. Hermanni õhutusel ja hoolitsusel pidevalt ilmuma „Postimehe" veergudel.

Haava ammuseks unistuseks oli sõita välismaale, et avardada oma silmaringi ja teritada kirjanduslikku maitset. See soov teostus luuletaja terviseparanduse matkal, mis viis ta a. 1892 Leipzigi vesiravilasse. Haava tervenes kiiresti ja täiendas hiljem oma teadmisi majapidamise alal, tegutsedes Berliini läheduses Fürstenwalde diakonissiasutuses. See lühiajaline Saksamaa-reis oli rikas looduslikest, muusikalistest ja kirjanduslikest muljeist. Vahepeal viibinud mõned kuud kodumaal oma ainsa õe haiguse

ja surma puhul, matkas Haava a. 1894 Venemaale, kus ta peatus eesti seltskonnas Peterburis ja sugulaste pool Novgorodi kubermangus. Kolm aastat oli ta tegev Strelnas kellegi rootsi soost kindraliproua seltsidaamina, seejuures viibides sageli kojaringkondade suursuguseil pidudel. Kuid see õukondlik kombestikuline toredus ei imponeerinud aatelisele ja õilsahingelisele Haavale, kes unistas lihtsa kodu asutamisest Kodaveres, et seal Haavakivi talust ilmajäänud emaga vaikselt päevi veeretada. Aga seegi kavatsus nurjus a. 1898 ema surmaga, kelle põrmu ta sängitas varem surnud isa kõrvale Kodavere kalmistule. Kaotanud

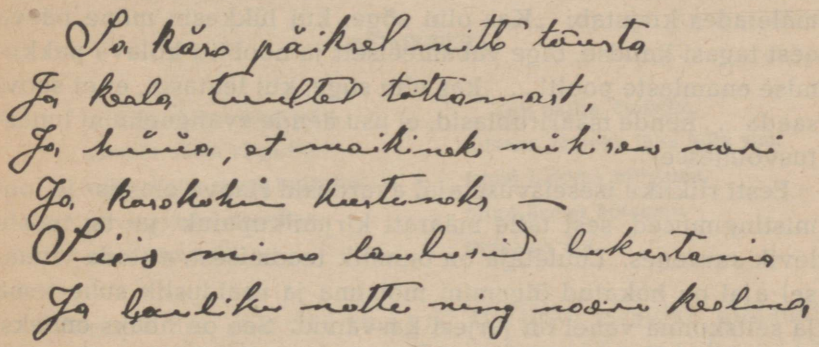

A. Haava käekirja näide.

ka oma armastatu, noore aatelise teoloogi, kellesse Haava oli tõelise, sügava tundega kiindunud, jäi luuletajale esialgu tunne, nagu poleks tal enam mingit pidet edasiseks eluvõitluseks. Armastus oli avanud ta luulelätte, nüüd tuli surm purustava jõuga.

Resigneerunult asus Haava a. 1900 oma endisse isatallu, kus ta vend oli ajutiseks aastarentnikuks, et seal talupidamise tööga, olles kokkupuutes sünnikoha maamullaga, lohutust leida ja uut elujulgust ammutada. Talutöö leevendas luuletaja leinameeleolu ja elustas ta loomingulist tegevust. Liigsed kehalised pingutused taluperenaise-ametis aga nõrgestasid Haava tervislikku

seisundit niivõrd, et ta kogu aasta pidi verevaesuse tagajärjel lebama haigevoodis.

Alates aastast 1906 on Haava pidevalt elanud ja töötanud ülikoolilinnas T a r t u s, enne I Maailmasõda „Postimehe" toimetusliikmena ja hiljem vabakutselise värsimeistrina. Suuri ainelisi raskusi tuli Haaval ületada I Maailmasõja ja sellele järgnenud aastail, mil ta eluasemeks olid tavaliselt kõledad katusekambrid ja nälg ei lakanud teda külastamast. Aga luuletajal jatkus meelekindlust jääda selles haletsemisväärses olukorras truuks oma rahvuslikule kreedole ja koguni loobuda talle teretulnud meelitavaist honorarest, nagu ta ise neid süngeid aegu mäletades kirjutab: „Kas olin sõge, kui lükkasin mõne päeva eest tagasi kaudse, õige vabameelselt ja nooblilt kõlava pakkumise enamlaste poolt! . . . kas olin sõge, kui teatasin, et ei soovi saada . . . nende tsaarirublasid, ei usu nende evangeeliumi lunastusvõimesse!"

Eesti riikliku iseseisvuse ajal avardusid Haava elamis- ja loomistingimused, sest talle määrati kirjanikupaiuk ja ta teoste levik suurenes. Luuletaja on õnnelik teadmisest, et teda viimasel ajal on hakatud õigemini mõistma ja usalduslik suhe tema ja seltskonna vahel on järjest kasvanud. See on heaks endeks, et meie populaarne naiskirjanik A. Haava võib elurõõmsalt veeta oma vanadusaastad talle 75 aasta juubelipäeva puhul kingitud korteris Tartus.

Anna Haava lüürika arenemine on tihedasti seotud ta elusaatuse kujunemise käiguga. Nagu lauliku huvid ja elamused alatiselt vaheldusid ja nagu aastast aastasse teisenesid välismõjud, milledega ta oli kokkupuutes, nii muutusid järjest ka ta loomingu sisu ja käsitluslaad.

Esimene luuleajastu. Esimesel loomingujärgul, millal ilmusid Anna Haava „L u u l e t u s e d" I—III (1888—1897), domineerisid ta lüürikas peamotiividena puhtsubjektiivsed elamused, eriti neiupõlve a r m a s t u s e igatsused ja meeleolud. Kodu ja isamaad käsitles laulikneiu vaid üksikuis luuletusis.

Esikvärsivalimik „Luuletused" I (1888) kannab Haava noorusliku „tormi- ja tungiaja" märki. Pakitseva tundmuse tõukel kaldub algaja luuletaja sagedaste sõnakordustega ja retoorilise lausetega meeleolu paisutama, et elevuslikku elamust tabada. Kuid mõnikord ta ei saavuta soovitud mõju ja satub nii mõneski luuletuses sõnademänglusse. Paremini õnnestuvad tal need luuletused, milledes ta käsitleb koduainelist motiivistikku trohheilises värsimõõdus ja rahvalaululiste ilustamisvahenditega, näit. „Isamaja", „Nõmmelill" jt. Viimases, lihtsatoimses ja südamlikus laulus kujutab Haava omaenese võrsumist metsakurust ja armastuse tärkamist.

NÕMMELILL.

Kanarbikus kasvasin,
sambla süles sirgusin,
kaste külm mind kaisutas,
pilve puhkel paisutas:
olen nõmmelill.

Tuli päike, tulisilm,
teiseks, teiseks läks kõik ilm.
Laasi hakkas hiilgama,
õhud õrnad õõtsuma,
ilutsema ma.

Värsipõimik „Luuletused" II (1890) sisaldab üldlauldavaid armastusluuletusi, nagu „Ei saa mitte vaiki olla", „Küll oli ilus mu õieke" jt., mis on rahvale nii omaseks saanud, et neid võib nimetada rahvalauludeks. Haava armastusluuletused on enamasti üles ehitatud sama põhikavandi alusel. Nende algsalmid hõõguvad õnnekat meeleolu, mis järgmistes salmides süveneb astmelises tõusus, lõpposa on aga neis lauludes ootamatult eleegiline.

KÜLL OLI ILUS MU ÕIEKE.

Küll oli ilus mu õieke,
küll oli armas mu armuke —

ei ingelgi ilusam olla vist või,
ta armsust ei sõnule seada ma või.

Küll olin ma õnnelik õiekuul —
ei seda või kirjelda' kellegi huul —
ma mõtlin, et igavest' nõnda see jääb,
kuid lehekuu lennates ära siit lä'eb.

Küll oli ilus mu õieke,
küll oli armas mu armuke! —
Surm tuli ja kosis ta endale,
ja südamevalu jäi minule.

Armastuslaulu „Küll oli ilus mu õieke" loomise kohta jutustab luuletaja, et ta kuulanud kord „Vanemuise" vanas suveaias kontserti, kusjuures hakanud ta kõrvu kostma muusikahelidest üksikud sõnad, mis ta teadvuses liitunud värssideks ja salmideks. Kui muusikapala lõppenud, olnud tal luuletus peas valmis.

Selles kogus leidub ka pisifaabulaga varustatud humoristlikke armastuslaule, nagu „Südameta", „Esimese lume ajal", „Küünlatuli kahjulik" jm., millede tundesisu aga jääb tihendamatuks.

Kujundiliselt on Haava teine „Luuletuste" kogu kunstilisem esikvalimikust. Trohheilise värsirakenduse kõrval viljeleb laulikneiu üsna rütmikaid jambilisi värsse. Kuid riimide iluline kõlavus jätab endiselt soovida.

Anna Haava „Luuletused" III (1897), mis valmis autori leina-aastail, on põhimeeleolult kurvatooniline värsiraamat. Ühes leinatunnetega levivad ta luulesse ka usulised teemad.

Loodusmaalilise pildi loob Haava luuletuses „Kesk sügavat Venemaa metsa", milles ta on kasutanud isiklikke muljeid matkast Novgorodi kubermangu. Luuletajat on seal romantiliselt häälestanud imeilus aas ühes lookleva jõega ja mahajäetud mõis.

Kui Haava varasemad isamaalaulud ei ületanud ärkamisaegse luule taset, siis ta loodustaustalises luuletuses „Järv leegib ehapaistel" avaldub peidetud patriootiline teema üsna mõjusalt.

Üldtuntud armastuslauludest leiduvad selles kogus „Üksainus kord ja mitte enam", „Kui sa tuled, too mull' lilli" jt., mis tõlgitsevad laulikneiu armastuse õilsust ja salajasi igatsusi.

Puhtromantilise elamuslüürika kõrval kujutab Haava oma varasemas toodangus humoristlikke a r g i e l u p i l t e, nõjatudes tähelepanekuile tegelikust elust. Peamotiivina käsitleb ta neis naljatlevat laadi lauludes kosimist, näiteks sääraseis paljudeklameeritud luuletustes kui „Meie Mihkel", „Siis lugu teine on", „Mis Mats mõtleb" jm.

Anna Haava e s i m e s e l u u l e a j a s t u laulud on sõnastatud spontaanse loomiskerguse ja -voolavusega. Luuletaja väljendab oma idüllilisi meeleolusid ja igapäevaseid elunähtusi vähenõudlikus vormis ja laulvas toonis. Lihtsus ja rahvapärasus, meeleolu leebus ja vallatlev ladusus on iseloomulikud Haava luuletoodangule möödunud sajandi lõpul.

Esimeselt loomingujärgult pärinevad Haava kõige populaarsemad ja lauldavamad luuletused. Neist on mitmed pakkunud motiive ja inspiratsiooni eesti heliloojaile. Kõige rohkem on loonud viise Haava luuletuste sõnadele M i i n a H ä r m a, teisel kohal esineb K. T ü r n p u, siis järgnevad M. Lüdig, K. A. Hermann jt.

Teine luuleajastu. Uus loomingujärk, mis algab luuletuskoguga „L a i n e d" (1906), tähistab ü h i s k o n d l i k e probleemide ulatuslikumat sissetungi Haava luuletoodangusse. Laulikneiu, kes seni käsitles oma lüürikas peamiselt isiklikku tundeelu, on 1905. a. revolutsiooni sündmuste mõjul haaratud üldsuse heaolust. Teda ei huvita enam üksikisik, vaid ta on kaasa kistud hulkade võitlusest eluõnne pärast. Seda motiivide vahetust tõlgitseb kõige otsesemalt luuletus „L a s õ i t s e d a l i i l i a d h a u a l".

Las õitseda liiliad haual,
kus puhkab su nooruse õnn;
su isamaa kaunis ja kallis
nüüd sinu armastus on:
sind sütitab sadade saatus,
sull' valu teeb vendade vaev,
ja nende õnnes ja edus
on sullegi säramas päev.
Su vaimu-, su südamevara
su vendade päralt nüüd kõik. —
Kuis õitsevad liiliad haual,
kus kumab seal rooside läik.

Pateetiliselt pöördub Haava laulus „M e i e“ tõusva nooruse poole, et see oleks elujulge ja teotahteline, mitte aga „vaikiv, ununev lehekülg aegade raamatus“. Kuid Haava pole siiski kutsutud võitluslaulikuks, siin jääb ta üldsõnaliseks. Suurema tundesügavuse saavutab ta oma eleegilistes lauludes, nagu masendavas elukitsikuses loodud süngemeelses luuletuses „O h k o d u m a a !“

Seesama vaikne eleegiline põhitoon kajastub ka Haava kunstitäiuslikemas ja kauneimas igatsusluuletuses „M ä g e d e p õ u e s“, mille tekkeloost autor jutustab järgmist: „Kord tulin oma kodukohas, kus ma töötasin, õhtul rehaga metsast. Jõudnud ühe kõrgema mäeseljandiku harjale, ma seisatasin ja juhtisin pilgu üle läikiva veepinna sinavasse kaugusse. Seal tekkis mul see luuletus.“ Saabunud koju, sõnastas Haava selle laulu, üle kandes sünnikohas läbielatud luulelise elevuse lõunamaisesse looduslikku ümbrusse.

MÄGEDE PÕUES.

Mägede põues puhkab järv —
suur, sügav, sinine,
kui oleks taevas heitnud end
ta vilu voogesse.
Mägede põues —

Metsroosid, uhked palmipuud
ta kaldal kasvavad,
ja läbi laante laiad jõed
ta hõlma tõttavad.
Mägede põues —

Oh seda päiksepaistet seal!
Oh haljust, õitsemist!
Ei tea talv, ei tule torm
seal hävitama vist.
Mägede põues —

Seal laulvad lained lugusid
ja õhud heljuvad,
ja aimamata imesid
seal palmid kohavad.
Mägede põues —

Seal Looja tarkust, heldust, au
sa tunned, aru saad,
seal elu tühjust, viletsust
sa hoopis unustad.
Mägede põues —

Oh jõuaks sinna järvele
mu kõikuv elulaev,
seal saaksin terveks korraga,
seal unuks oht ja vaev!
Mägede põues —

Ei jõua, — laiad laaned ees
ja mäed pilvini —
ei rada sinna, ega teed
vist leia iialgi —
Mägede põues —

Värsivalimikus „Lained" jatkuvad Haava armastuslaulud. Naisele omaselt on ta armastus põhjamaiselt tagasihoidlik, aateline ja õilis, mis on võimeline õilistama inimest.

MINA USUN ARMASTUST.

Mina usun armastust, mis võidab ära maailma,
ja kustutab ära kõik süüd,
ja peseb hinged puhtaks ning lumivalgeks,
ja kroonib nad igaviku hiilgega.

Mina usun armastust, mis võidab ära surma
ja elab,
ja uueks loob maailma
ikka ja igavesti!...

Uudisvõttena viljeleb Haava „Lainetes" vabavärssi. Juba esimesel loomingujärgul loobus luuletaja vahetevahel korrapärasest värsimõõdust, aga kõnesolevas kogus vabastab ta laulu-read lõplikult kindlast stroofirakendusest, et muutlikku tundesisu vahetult avaldada.

„Lainete" humoristlikud argielupildid laienevad pikkadeks luuletusteks, näiteks „Siin saatus on teinud suure vea", „Kas on veel rohtu, mis avitab" ja „Ilmar ise", milles on rahvalikku dialoogi, ideelist tabavust ja lõbusust.

Kogus „Ristlained" (1910) püsib Haava endiste teemade juures, püüdes neid käsitella uusis varjundeis. Õnnestunumaid

luuletooteid selles valimikus on armastuslaulud, nagu „Minu süda usub", ja hingelist siseheitlust kujutav „Maarja Magdaleena", mille aine pärineb tõsielust. Luuletaja on siin kujutanud elu ristteel viibivat inimest, kel on raske otsustada, millist rada valida. „Ristlaineis" kerkivad esile kakannatuse ja pettumuse motiivid, näiteks luuletustes „Ei mina üksi nii kannata", „Mind jumalaga jätsid" jt.

Luuletuskogus „Põhjamaa lapsed" (1913) iseloomustatakse pealkirjale vastavalt põhjamaalaste hingeelu omapära, nende karakteri kinnisust, kannatuste kestust ja armastuse ustavust. Sellesisulistest luuletustest on väljapaistvamad „Ikka sõnatumaks huuled" ja „Me oleme põhjamaa lapsed".

ME OLEME PÕHJAMAA LAPSED.

Meid saatnud vaikustehelin
ja tähtesäravad ööd,
kuukumavad, lumitand metsad
ja vaiksed kaugeleteed:
me oleme põhjamaa lapsed.
Jääb lumikargelt põue
meil südame sügavam õnn —
ja südame sügavam valu,
nad ainult aimata on...
Jääb igavest' ütlemata
meil südame õndsam õnn —
ja südame sügavam valu,
mis vaikiv kui igavik on...

Käsitelles kaasaja ühiskondlikke väärnähtusi tarvitab Haava satiirilist tooni, mis ta järgmises värsivalimikus „Meie päevist" (1920) avaldub veelgi sapisemal kujul. Terava pilkega kujutab Haava kirjanike eluvintsutusi sõjaoludes, millal

„kahvatu nälgus" kattis nende lauda. Kuid samal ajal paljud kodumaalased, kes nautisid laulikute südameverega luuletusi, mõnulesid mugavustes ja ainelises külluses. Ta mõttetihedamaid satiirilisi luuletusi on „Kui puhus mu katusekambri tuul".

Eesti Vabadussõja aineil kirjutas Haava pateetilised rahvuslaulud „Kes valvel sääl Eestimaa väravail" ja „Maa müdiseb vaprate sammudest". Neis saavutab ta mõju niihästi jõulise rütmiga kui ka täiskõlaliste riimidega, nät.: „müür" — „küür", „malev" — „Kalev", „huil" — „puil" jne.

Anna Haava viimased värsiraamatud „Siiski on elu ilus" (1930) ja „Laulan oma Eesti laulu" (1935) peegeldavad luuletaja tänaseid tõekspidamisi ja veendumusi. Laulikneiu suhtub elutarga ja teadunud pilguga elunähtustesse. Ääretus üksindustundes igatseb ta kauge kodu järele, et „saaks seal kodutusest . . . kaua, kaua puhata". Ahastuslikel hetkil pöördub Haava usus Jumala poole, lootes temalt lohutust ja tuge eluvõitluseks. Luuletaja on veendunùd selles, et ta elu ei kao kustunult ja et ta hing pärast surma edasi elab.

Surm ei ole surm —
on ainult muutus,
ei kõige lõpp,
vaid uus jääb lootus.

Kõige kindlamate sidemetega on Haava ühendatud oma kodumaaga, mille vaimuga ta on hingestatud ja mis jääb talle igavesti pühaks.

ON PUHA MULLE MU KODUMAA MULD.

Ükskõik kui suur või väike
on minu kodumaa,

ja kas ta mull' annab ka kõike,
mis ihkan ja igatsen ma —
kas mul ka heledaid päevi on siin
või millist vaevadeteed ma käin
ja oma kodust ma kodumaal ilma ehk jäin —
ah, ükstakõik!
On püha mulle
mu kodumaa muld!
Ja kodumaa päikesest
joon mina elutuld!
Ja mis mu vaimus ning hinges elab valguselist,
mis töös ja teos saan tuua tululist —
toon mina selle mu kodumaa jõust:
kuis kodumaa mullast ju olen võetud,
mu Jumalast kodumaavaimuga laetud
ja kodumaahingega hingestet.
— Ja kui mu muldne kuju mullaks jälle saab —
mu kodumaa külge see peotäis põrmu jääb.

Oma viimase aja toodangus viljeleb Haava talle omast lüürilist väljenduslaadi ja vabamõõdulist värsirakendust. Ta püüab tarvitusele võtta uusi võrdlusi, metafoore ja sõnaühendeid ning rikastada sõnavara, et oma luulekeelt lähendada tänapäevale ja seda värskemaks ning uudsemaks muuta.

Kuigi Haava teise loomingujärgu luuletooted on sisult ja vormilt mitmekesisemad kui ta varasemad luuletused, pole nad siiski saanud nii rahvalikuks ega võitnud säärast laialdast poolehoidu kui esimeste kogude omad.

Naisluuletajana käsitleb Haava oma paljuilmelises lüürikas puhtisikulisi aineid. Ta laulab oma saatusest, südamevalust, kojuigatsusest ja isamaa-armastusest. Kesksema osa ta toodangust aga moodustab eleegiline armastuslüürika, mis on niisama pehmekõlaline ja raskemeelne nagu eesti muistne rahvalaulgi. Kujundiliselt tuleb Haava luules hinnata väljendus-

viisi loomulikkust, lihtsust, rahvapärasust ja selle vastavust tundesisule.

Lüürilist sõnastust kasutab Haava ka oma memuaarilises jutukogus „Väikesed pildid Eestist" (1911), mis sisaldab 11 lühipala proosas. Siin elustab autor ühelt poolt romantilises valgustuses oma mälestusi isatalust, lapsepõlvest ja kooliaastaist („Kodus", „Vanaema ja ema", „Metsatalus" ja „Koolist") ning oleskelust võõrsil („Kojuigatsus"), teiselt poolt aga kujutab ta iselaadseid tegelaskujusid ja ebaharilikke sündmusi Kodavere ümbrusest.

Anna Haava ja Karl Eduard Sööt andsid oma eleegilise elamusluulega eesti lüürikale uue ilme möödunud sajandi viimseil kümnendeil ja viisid ta vastu uutele arengusuundadele.

II. Realistlik ja naturalistlik kirjandus.

REALISM MAAILMAKIRJANDUSES.

XIX sajandi algul toimusid Lääne-Euroopa ühiskondlikus elus pöördelised muudatused. Seoses masinatööstuse kiire arenemisega suurenes tööstussaaduste hulk, kasvas kapitali mõjuvõim ja inimesed koondusid tööstuslike suurettevõtete ümber. Eluvajadused nõudsid, et inimesed rohkem üksteisega kokku puutuksid ja osa võtaksid ühiskondlikest üritustest. Puhtisiklik elu pidi tagaplaanile jääma ühiskondliku läbikäimise kõrval. Selles kapitalistlikus ühiskonnas jagunesid suurtööstustes tegelevad inimhulgad kaheks vastoluliste huvidega klassiks — tööstureiks ja tööliskonnaks, kellede vahel arenes klassivõitlus.

Endine patriarhaalne olukord väike- ja käsitööstuses muutus järsult. Tööliskond oli jäetud omaette, võitlema ise oma karmi võitlust igapäevase leiva eest. Leivanälg oli siin suurim tegur elus ja majanduslikud püüdlused astusid esirinda. Kapitalistlik süsteem võimaldas suurte kapitalide kuhjumise üksikute kätte, kes elasid lahedat elu. Raha kogumine sai kõigi kihtide eluhuviks, sest raha andis head äraelamist, andis võimu. Toreduse ja rikkuse janu piitsutas ka keskklasse majanduslikele pürgimustele. Raske töö, kitsad elamistingimused, nagu eri sugupoolte üheselamine, kustutas esilekerkinud vaesemais kihtides elu idealiseerimistahte, argipäeva leivamured tõid ükskõiksuse vaimsete harrastuste vastu. Inimeste mõtteviis muutus materialistlikuks, mõistus tegeles kainete, praktiliste, omakasu taotlevate küsimustega.

Samal ajal tehti imesteldavaid avastusi ja suuri edusamme loodusteadustes. Suurt tähelepanu äratas loodusteaduslikult põhjendatud põlvnemisõpetus, mille alusel hakati ka inimest mõistma kui üht loomariigi esindajat ja ta kehaliste ning vaim-

sete omaduste arenemist põhjendama ümbruse mõjudega. Hiljem kasutati inimsaatuse jälgimisel ka pärilikkuse õpetust.

Mõtteteaduses vabaneti idealistlikest põhimõtteist ja püüti elunähtusi käsitada positivistliku vaatekoha järgi, mis arvestas maailmas ainult nähtavaid fakte.

Ühiskondlikult häälestatud ajavaimu ning majanduslike küsimuste esirinda kerkimise, loodusteaduste võidukäigu ja positivistliku eluvaate mõjul toimus Lääne-Euroopa kirjanduses XIX sajandi keskpaiku suundade vahetus — romantism asendus realismiga, mis jäi domineerivale kohale kuni aastani 1880.

Sõna „realism" on tuletatud ladinakeelsest sõnast „realis" (= asjaline, tõeline) ja võeti kirjandusliku suuna märkimiseks tarvitusele prantsuse kirjanduses a. 1850. Realismile on iseloomulikud järgmised tunnused, mis on otse vastupidised romantismi taotlustele:

1. Realism käsitleb elu ja inimesi tõetruult ja objektiivselt, nii nagu nad tõeliselt on, romantism aga kujutab ilustavalt ja idealiseerivalt.

2. Realismis on sageli vaatlusesemeks sotsiaalsed ehk ühiskondlikud nähtused, romantismis seevastu puht-isikulised elamused.

3. Realism kujutab esmajoones argielu, võitlust igapäevase leiva pärast, keha tarbeid, romantism seab üles kõrgeid ideaale ja esitab vaimseid püüdeid.

4. Realism kujutab enamasti kaasaja, oleviku sündmusi, romantism aga valib peamiselt ainestiku kaugest minevikust.

5. Realismis leiab valgustust ainult tõsielu, romantism harrastab müstilisust ja fantaasiat.

6. Realism kirjeldab elu üksiknähtusi ja detailening individuaalseid inimkujusid, ka massi, romantism vastupidi üldisi elunähtusi ja üldjooneliste karakteriomadustega tegelasi ja uhkeid sangarikujusid.

7. Realismi väljenduslaad on k a i n e ja a s j a l i k, romantismil aga ilutsev, sageli pateetiline.

8. Realismi eelistatavamaks kirjandusliigiks on r o m a a n, romantismil aga lüürika, poeem.

Realism sai alguse prantsuse kirjanduses. Siin hakkasid realismi eelkäijaina uut suunda viljelema H e n r y S t e n d h a l (anrii standál), kellelt ilmus romaan „Punane ja must" (1831), ja naiskirjanik G e o r g e S a n d (žorž sand), kes oma romantilis-realistlikes romaanes käsitles aktuaalseid sotsiaalseid probleeme, kujutades tähelepandava sümpaatiaga naistegelasi, töölisi ja talupoegi. Ta objektiivselt jutustatud romaanid, mis pakkusid tõetruid kujutusi rahvaelust, leidsid lugejaskonnas laialdast levikut.

Juba väljakujunenult ja selgejooneliselt avaldus realistlik suund H o n o r é d e B a l z a c'i (onoree dö balsakk, 1799—1850) toodangus. Ta püüdis kujutada inimesi ja olusid tõepäraselt. Enne teoste kirjutamist tutvus ta isiklike tähelepanekute varal üksikasjus vastava ainealaga. Evides elavat kujutlusvõimet ja väljapaistvat sisseelamisoskust võis ta haruldase selguse ja loomulikkusega kujutada kord kogetud sündmusi.

Suurema osa oma toodangust ühendas Balzac monumentaalseks romaanisarjaks pealkirjaga „I n i m l i k k o m ö ö d i a", milles kirjeldatakse kõiki prantsuse ühiskonnakihte umbkaudu a. 1810—1840. Selles romaanisarjas esineb ligi 1500 tegelast, kellede hulgas kohtame väga erilaadseid inimkujusid. Ta lähtub harilikult ümbruse ja elamu kirjeldusest, et juba selle kaudu tutvustada seal elavate inimeste harjumusi ja tegumoodi. Erilise täpsusega jälgib ta kirgede ja tundmuste arenemist tegelaste hingeelus ning nende mõju inimeste elukäigu kujunemisse.

Balzaci väärtuslikumad romaanid on „Š a g r ä ä n - n a h k" (1832), „K o l m e k ü m n e a a s t a n e n a i n e" (1832), „E u g é n i e G r a n d e t" (öiženii grandee, 1833) ja „I s a G o r i o t" (gorioo, 1834), milledest viimane esindab ta kõige iseloomulikumat ja õnnestunumat teost. Ta peategelased kehastavad ikka

mingit kirge, nagu isa Grandet rahaahnust, isa Goriot ohvrimeelset lastearmastust jne.

Balzac ei ole siiski täisvereline realist, ta mõned realistlikku laadi romaanid sisaldavad tubli annuse romantikat.

Prantsuse realistliku kirjandussuuna tippsaavutuseks on Gustave Flaubert'i (güstáv flobäär) romaan „Madame Bovary" (madám bovarii, 1857), milles kirjeldatakse provintsi perekonnaelu. Tavaline, väheste annetega heasüdameline provintsiarst abiellub mõisnikutütrega, kelle õnneigatsusi ta ei suuda rahuldada. Naine hakkab oma meest aeg-ajalt petma, hävitades ta hea nime ja varanduse, ning lõpetab oma elu lõppeks mürgitamisega. Kõike seda kujutatakse suurima täpsuse, objektiivsuse ja rahulikkusega, ilma et kirjanik kaasa elaks tegelaste elukäigule ja neid süüdistaks nende nõrkuste pärast.

Flaubert oli innukas vorminikerdaja ja stiilimeister, kelle ülimaks püüdeks oli taotella teose sõnastuses ilu. Ta võis päevade kaupa pühenduda üksiklausete väljavoolimisele. „Madame Bovary" kirjutamine vältas autoril ligi paarkümmend aastat.

Realistlikku käsitluslaadi kasutas Flaubert ka ajaloolistes romaanides, nagu Kartaago sõda kujutavas teoses „Salammbô" (salamboo, 1862).

Soodsad arenemisvõimalused avanesid realistlikule kirjandusele Inglismaal, kus XIX sajandi algupoolel esinesid teravad vastolud rikaste ja vaeste vahel. Inglise realistidest tõusis väljapaistvale kohale kehvadest oludest võrsunud sõnaosav kirjanik Charles Dickens (1812—1870). Talle tõi kuulsuse humoristlik romaan „Pickwicklaste klubi" (1836—1837), milles pilkeliselt naeruvääristatakse inglise ühiskonnakihte. Ta muudest sotsiaalseist romaanidest on populaarsemad ja kunstilisemad „Oliver Twist" (1837) ja „David Copperfield" (deevid koperfiild, 1849—1850).

Oma romaanides kirjeldab Dickens usutavalt ja veenvalt Inglismaa sotsiaalseid olusid ja inglaste omapäraseid eluviise

XIX sajandi taustal, millal tööstus ja tehnika tegid hiiglaslikke edusamme. Võideldes ühiskondlike pahede vastu paljastab autor rahameeste ja vabrikantide egoismi, ülbust, jäikust ja varaahnust, selle kõrval aga kujutab soojasüdamelise poolehoiuga lihtsate pisiinimeste vähenõudlikkust, töökust, hoolsust ja ausust.

Teine väljapaistvam inglise realist on William Thackeray (thäkörei, 1811—1863), kes piitsutab moralistina inimlikke pahesid ja puudusi. Ta loetavaimas romaanis „Edevuse laat" (1847—1848) käsitellakse naiste iseloomunõrkusi ja ebavooruslikke kalduvusi.

Saksa mitmepalgelises realistlikus kirjanduses käsiteldi niihästi ühiskondlikke kui ka psühholoogilisi probleeme. Siin kujutati tõetruult saksa rahvast ta töös ning võitluses ja valgustati usutavate piirjoontega ta psüühikat.

Maailmakuulsuse on võitnud saksa kirjanik Gottfried Keller (1819—1890) oma autobiograafilise arenguromaaniga „Roheline Heinrich" (1854—1855). Selles romaanis kujutatakse, kuidas teose peategelane Heinrich Lee, kes nooruse vaimustuses pühendub kunstnikukarjäärile, pikapeale jõuab arusaamisele, et ta vajalikku kunstiannet ei evi, ja pärast mitmeid ebaõnnestumisi alistunult asub lihtkodaniku kohuste täitmisele, milles endale hingelist rahuldust leiab. Selle stiilikauni teosega sai G. Keller nn. poeetilise realismi esindajaks saksa kirjanduses.

Kultuurajaloolane Gustav Freytag (1816—1895) sai populaarseks oma realistlike romaanidega „Soll und Haben" (1855) ja „Kadunud käsikiri" (1864), milledes ta soojasüdamelise huumoriga kujutas selle aja kodanluse elu ja eri rahvakihtide vastastikust suhtumist. Saksa rahva heroilist minevikku kirjeldas ta ajaloolise andmestiku põhjal kultuuriloolises populaarteaduslikus teoses „Pildid Saksa minevikust" (1859) ja laiahaardelises romaanisarjas „Esivanemad" I—VI (1872—1881). Kui romaanitsükkel „Esivanemad", milles jälgitakse ühe saksa perekonna vaimset arengulugu esiajast kuni XIX sajandi keskpaigani, jääb kunstiliselt viimistle-

matuks teoseks, siis esindab kaasaja kaupmeeskonda kujutav romaan „Soll und Haben" saksa proosa-eepika paremikku.

Saksa realistlikku novellitoodangut viljeles tagajärjekalt Theodor Storm (1817—1888), kes oma varasemal loomingujärgul kirjutas unistuslikust mälestusmeeleolust kantud novelle, hiljem aga suure tõepärasusega kirjeldas tegelaste sisemaailma, seejuures kujutades koguni inimhinge kõige varjatumaid külgi. Stormi psühholoogiliste novellide ainestik, milledest on õnnestunuimad „Pole Poppenspäler" (1875), „Hans ja Heinz Kirch" (1883) ja „Kimmelratsur" (1888), pärineb kirjaniku kodukohast, mille loodust ja elanikke ta kirjeldab loomulikus valguses ja veenva usutavusega.

Peter Rosegger (1843—1918) on hea rahvakirjanik, kes suure süvenemisoskusega õppis oma kodunurga Steiermargi rahva elu tundma ja andis seda meisterlikult edasi oma külajuttudes ja romaanides. Oma kodumaa sügavast armastusest ja tundmisest on võrsunud kõik, mis ta on loonud, ja see on omapärane ning loomulik. Metsatalupoegade elu kujutav „Jakob Viimne" (1888) on melanhoolne raamat, mis kujutab põlise talupoegkonna lagunemist suurkapitali sissetungimise läbi. Võitlus ürgse talupojauhkuse ja kapitali ahvatluse vahel on haaravalt kirjeldatud. „Peter Mayr" (1893) käsitleb rõhutud tiroollaste vabadusvõitlust a. 1809 ja selle peategelase lihtsas sangarikujus peegeldub ta rahva olemus ning vaim. „Rahvaelu Steiermargis" (1875), „Jumalaotsija" (1883), „Maa õnnistus" (1900) jt. kujutavad kõik ürgset sidet maaga, pürgimust oma jumala poole, rahva põliseid kombeid ning traditsioone.

Realistliku draama alal on loonud aegumatuid lavateoseid saksa näitekirjanik Friedrich Hebbel (1813—1863), kes usutavalt ja asjalikult kujutab tegelaste hingelist võitlust. Puhtakujulist realismi kohtame ta draamas „Maria Magdalena" (1844), milles kirjeldatakse range halastamatusega väikekodanlikku elu. Draama tegelaskonda, tislermeistri perekonda

ja muid isikuid, hoiab igapäevane elu niivõrd tugevasti pihtide vahel, et nad ei ole suutelised enestele paremaid elamisvõimalusi looma (vt. „Realistlik draama").

NATURALISM MAAILMAKIRJANDUSES.

Sõna „naturalism" on tuletatud ladinakeelsest sõnast „natura" (= loodus). Esmakordselt kasutas seda sõna kirjandusliku suuna tähendusena prantsuse romaanikirjanik Émile Zola (emiil zolaa) selleks, et eraldada oma loomingut realistide omast. Zola koostas ka naturalistliku kirjanduse programmi, seejuures tuginedes Hippolyte Taine'i (ipolít täänn) loodusteaduslikule filosoofiale, mille järgi inimene on oma ümbruse produkt, ja pärilikkuse õpetusele, milles teaduslikult selgitati eriti paheliste ja haiglaste omaduste päritavust põlvest põlve. Vastavalt neile õpetustele püstitas Zola naturalistlikule ehk nn. eksperimentaalsele romaanile järgmised tähtsamad põhinõuded:

1. Romaan peab olema nagu teaduslik teos — otsima tõde ja esitama seda.
2. Kirjandusteoses tuleb eeskätt jälgida ümbruse ja pärilikkuse mõju inimestesse.
3. Aine käsitlus olgu teoses üksikasjaline ja põhjalik.
4. Kirjanik olgu tõsine teadlane, kes kõiki nähtusi vaatleb range objektiivsusega, vältides isiklikke veendumusi ja sümpaatiaid.

Õigupoolest tuleb naturalismi käsitada kui realismi arengu viimset astet. Võrreldes realismiga taotles naturalism veel suuremat objektiivsust ja fotograafiliselt üksikasjalist kirjeldust. Inimsaatuste jälgimisel tõstis naturalism esile ümbruse ehk miljöö mõju inimesse, tõendades nagu üld-

kehtivat loodusseadust, et üksikisik on nõrgem kui ümbrus, mille mõjudele ta peab tahes-tahtmata alistuma.

Naturalism kaldus elukujutuses äärmusse, elu varjukülgede, loomalike vaistude, viletsuse ja inetuse rõhutamisele. Pärilikkuse alal vaadeldi naturalistlikes teoseis eeskätt haiglaste omaduste ja paheliste kalduvuste ülekandumist põlvest põlve.

Kuid see peamiselt negatiivsete nähtuste esiletõstmine teeb naturalismi ühekülgseks kirjanduslikuks suunaks. Ta nihkub ise kõrvale etteseatud tõelise elu kujutamise aluselt, sest et tõelises elus esineb nii head kui ka halba; naturalism näeb ainult viimast. Sellega ongi ta ise endale surmaotsuse kirjutanud: selline kirjandus ei või edasi areneda ega kaua püsida.

Naturalismi kõrgaeg langes möödunud sajandi 70-ndaisse ja 80-ndaisse aastaisse, millal selle kirjandussuuna peaesindaja Émile Zola (1840—1902) esines teoreetilise programmiga ja ise püüdis seda ulatuslikult teostada. Balzaci eeskujul asus Zola kirjutama suurt romaanisarja pealkirjaga „Rougon-Macquart" (rougoon-makaar, 1871—1893), millest tal valmis 20 eri teost ja milles ta jälgis „ühe teise keisririigiaegse perekonna loodusloolist ja ühiskondlikku ajalugu".

Selles läbilõikelises romaanisarjas kujutatakse sama perekonna viit sugupõlve. Esimesse generatsiooni kuulub kolm isikut: alkoholik, hulkur ja nõdrameelne. Järgmised sugupõlved esindavad nende järeltulijaid, kes kannatavad oma esivanemate pattude tõttu sel määral, kuivõrd ümbrus on soodustanud päritud paheliste kalduvuste arenemist.

Kui tegelaskujude iseloomustus jääb Zola romaanides süvendamatuks ja pealiskaudseks, siis massistseenide ja üldiste olukordade kirjeldamisel saavutab ta harukordse elavuse ja hoogsuse. Ta on meister kujutama tööliste ühisaktsioone, rahvakogunemisi, tänavliiklemist jne. Sääraste üldkirjelduste puhul annab Zola vaba voli oma mõttekujutusele ja taandub realismist koguni sümbolismi. Nii muutub Zola ühes populaar-

seimas romaanis „Söekaevurid" (1885) kaevandus tööliste elusid hävitavaks sümboliks, mille mõjupiirkonnast pole mingit väljapääsu. See sümboolne kujutus heidab kogu teosele sünge varju ja tekitab painajaliku meeleolu.

Naturalistliku kirjanduse langus algas pärast Zola romaani „Maa" ilmumist a. 1888. Enamik Zola ümber koondunud õpilastest loobus meistri põhimõtteist ja hakkas eritlema teoseis tegelaste psüühikat. Neist uusrealistidest on populaarseim Guy de Maupassant (güi dö mopassaan, 1850—1893), kes saavutas edu niihästi novelli kui ka romaani alal.

Teistes maades avaldus naturalism peamiselt draamatoodangus. Saksa kirjandusse viis naturalistlikud põhimõtted Gerhart Hauptmann (sünd. 1862), kelle sulest ilmus a. 1889 puhtakujuline naturalistlik draama „Enne päikesetõusu", milles kujutatakse suure veenvusega, kuidas vanemate pahelised omadused kanduvad üle lastele. Veel populaarsemaks sai Hauptmanni ühiskondlik draama „Kangrud" (1892), kus dramaatilise pingega esitatakse masstegelaste — kangrute ja töösturite — vastastikuse võitluse arengut. Naturalismi viljelemist jatkas Hermann Sudermann (1857—1923) oma lavatehniliselt õnnestunud näidendis „Au" (1889), „Kodumaa" (1893) jt. Skandinaavia kirjanduses kaldus vahepeal naturalismi Henrik Ibsen (1828—1906), eriti draamas „Kummitused" (1881), milles põhiprobleemina kirjeldatakse pärilikkuse kurbloolust. Kõik need draamakirjanikud loobusid läinud sajandi lõpul naturalismist ja hakkasid looma uusromantilisi lavateoseid (vt. „Realistlik ja sümbolistlik draama").

REALISMI SISSETUNG EESTI KIRJANDUSSE.

Kui Lääne-Euroopa kirjanduses tegi XIX sajandi kolmandal veerandil võidukäiku realism koos naturalismiga, arenes eesti

kirjandus veel romantilise voolu tähe all. Realism saabus meie kirjandusse alles möödunud sajandi 90-ndate aastate algul, parajasti siis, kui see kirjandussuund Lääne-Euroopas oli taandumas.

Ärkamisaeg — eesti rahvusliku uuestisünni kevad — oli niisama elevusrikas ja täis idealismi nagu romantiline kirjanduski. Venestuse tulekul aga tekkisid meie kodumaal hoopis vastupidised meeleolud. Maal algas majanduslik kitsikus, mis rahva seas tekitas lootusetuse ja pessimismi tunnet. Suurem osa talurahvast harjus varsti kitsaste oludega ja ületas pideva tööga algelised raskused. Kuid osa maaelanikest siirdus külast linna, et otsida endale lahedamaid elamisvõimalusi. Selle tagajärjel kasvas kiiresti eesti soost linlaste arv. Jõukamad eestlased omandasid linnades kinnisvarad, vaesemad hakkasid vabrikutöölisteks ja haritlased moodustasid eesti intelligentsi. Nii tekkisid meie ühiskondlikus elus eri rahvakihid, kes oma ainelise olukorra poolest ja mõttelaadilt üksteisest tublisti erinesid.

Et linnades oli rohkem haritud jõude, võidi möödunud sajandi 90-ndail aastail asuda rahvaelu energilisemale juhtimisele. Tartu kultuuritegelased koondusid „Postimehe" ümber, mille toimetajaks ja väljaandjaks sai a. 1896 seltskonnategelane Jaan Tõnisson. Tema eestvõttel õhutati rahvahulkades idealistlikku eluvaadet ning rahvuslikku iseteadvust ja virgutati põllumehi edukamale tööle. Vabanemiseks majanduslikust kitsikusest soovitas „Postimees" rohkem rõhku panna karjakasvatusele, asutada ühispiimatalitusi ja laenuasutusi. Rahva elujõu säilitamiseks aga soovitati ellu kutsuda karskusseltse. Nende ergutuste ja nõuannete vastukajana hoogustus põllumeeste- ja karskusseltside tegevus ja meie põllumajanduslik ja kultuuriline liikumine hakkas sammuma tõusuteed. Kuna J. Tõnissoni ühiskondlik tööväli piirdus eeskätt Lõuna-Eestiga, siis etendas Põhja-Eestis juhtivat osa Konstantin Päts, kes välja andis „Teatajat". Tallinna polii-

tikategelased pühendasid peatähelepanu puhtmajanduslikele küsimusile, et edendada rahva jõukust ja arendada kodumaa tööstust ning kaubandust.

Mõlemate poliitiliste voolude agara tegevuse tagajärjel tegid eestlased märgatavaid edusamme möödunud sajandi lõpul ja XX sajandi algul. Nii maal kui ka linnas muutus rahvas jõukamaks ja iseteadlikumaks, olgugi et Vene valitsus selleks takistusi tegi. Silmanähtavalt tõusis ka rahva hariduslik tase. Sellal tundis meie rahvas, et ta ise on suuteline oma ühiskondlikku elu korraldama ilma venelaste juhtimiseta.

On üsna loomulik, et ärkamisaja kõrgelennuline isamaalüürika jäi uuele ajajärgule täiesti võõraks. Tõelised rahva püüded ei vastanud enam nendele ideaalidele. Seetõttu elas eesti kirjandus neil aastail üle sügava kriisi. Vanemad laulikud olid varisenud maamulda, uusi jõude juurde ei ilmunud, jatkusid vaid ärkamisajal loodud romantilised luuleained ja -võtted, mida eriti ajalehtedes tüütuseni matkiti väheandeliste värsistajate poolt. Uut värskemat vaimu pakkusid teataval määral meie järelromantikud elamuslüürika, ballaadi ja ajaloolise jutustuse alal, kuid nende teoste romantiline mõttelaad ei vastanud enam rahva kainestunud elukäsitusele.

Varsti hakatakse sellele nähtusele ka ajakirjanduses tähelepanu juhtima. Esimesena võtab selle kohta sõna J. Jõgever ajakirjas „Oma Maa" a. 1888, konstateerides, et luuleaeg on möödas ja et kirjanikud peaksid oma toodangut lähendama rahva uutele meeleoludele ja püüetele.

Vahepeal oli Eduard Vilde omal algatusel hakanud kasutama lühijuttudes „Lina-Mai" (1886), „Kaks sõrme" (1887) jt. realistlikku teemarakendust, esialgu küll koos romantilise käsitluslaadiga. Kui noorele autorile sellepärast etteheiteid tehakse, siis kaitseb ta oma ainekäsitlust teadliku realistina: „Ma püüan oma juttudes aega, elu ja inimesi kirjeldada, nagu nad tõesti on, mitte nagu nad olla võiksid, olema peaksid, või nagu neid paleuslik luule teha tahaks."

Mõni aasta pärast Jõgeveri esinemist püüab „Oleviku" toimetaja Ado Grenzstein oma ajalehes selgitada realistliku voolu sihtjooni ja stiililisi eeskujusid. Ta analüüsib ja tutvustab eesti lugejale esimest korda naturalistliku kooli peaesindajate Zola ja Sudermanni loomingut, kusjuures ta eestindab realistliku käsitluslaadi näitena vene keele vahendusel Zola visandi „Kuidas inimesed surevad". Varsti ilmub „Oleviku" lisas H. Sudermanni realistlik romaan „Mure" (K. E. Söödi tõlkes).

Nende väliseeskujude kõrval hakkab ka eesti kirjanduses levima teadvus uuest voolust ja irdumine romantikast. Juhan Liiv kirjutab pamfleti „Ühe kirjaniku päevaraamat" selle aja romantilise kirjandusliku maitse naeruvääristamiseks. Sama ainet käsitleb Vilde oma jutustuses „Suguvend Johannes". E. Vilde elas sel ajal Berliinis, kui Saksamaal parajasti toimus naturalismi sissemurd näitelavale G. Hauptmanni „Enne päikesetõusu" esietendusega. See elevus, mida naturalism siin tekitas, ei jäänud mõjuta ka Vilde edaspidisele loomingule.

Nii näeme, et a. 1888 tunnustas Jõgever romantismi iganenuks eesti kirjanduses. Paar aastat hiljem (1891) andis A. Grenzstein teoreetilised põhjendused realismile ja naturalismile. Tegelikult aga asusid realistlikku käsitluslaadi rakendama Eduard Vilde ja Juh. Liiv, kelledega varsti liitusid August Kitzberg ja Ernst Peterson-Särgava. Esimese silmapaistva ja uut kirjandusajastut tähistava võidu saavutas realism E. Vilde romaaniga „Külmale maale" a. 1896.

JUHAN LIIV (1864—1913).

Traagiline elukäik.

Nad hirmsad on, mu laulud,
ja hirmus mu süda sees,
nii hirmus nagu mu saatus —
Juh. Liiv.

Eesti varasemas realistlikus jututoodangus taotles idealistlikku suunda kirjanik Juhan Liiv, kelle lüürika aga oli kantud romantilisest elutundest.

Lapse- ja koolipõlv. Juhan Liivi kasvuaastad, samuti suurem osa ta mehe-east möödusid Põhja-Tartumaal Peipsi lähedal Alatskivi ümbruses. Ta sündis 18. (30.) aprillil 1864. a. vaese kantniku viimse lapsena Riidmal, kust ta isa paar aastat hiljem kolis Rupsi külasse Oja talu rentnikuks. Uus asukoht, mis asetses umbes 5 km Alatskivi mõisast lõuna pool, oli looduslikult üsna kaunis.

Juhan Liiv oli väga nõrga tervisega elurõõmutu talulaps. Teiste endavanuste lastega ta palju ei seltsinud, ta armastas üksinda olla. Tundide kaupa võis ta üksinda mängida oja ääres, luusida metsas ja heinamaal, kuulates lindude laulu, ning vaadelda, kauguse helk silmis, mäeseljandikult Peipsil valendavaid purjesid. Õnnelikumana tundis ta end karjapõlves. „Karjas palju kuldset aega," sõnab Liiv ise oma karjasesuvede kohta.

Talveõhtuil õppis Liiv oma vendade juhatusel lugemise selgeks. Pärast Naelavere külakooli lõpetamist ei tahtnud vanemad Juhanit edasi koolitada, kartes, et ta nõrk tervis kooliskäimisega halveneb. Ometi ei suutnud vanemad Juhani härdaile palveile vastu seista ja panid ta 1879. a. sügisel Kodavere kihelkonnakooli. Kooliõpilasena võttis Liiv harva osa oma kaaslaste seltsist, enamasti viibis ta kurvameelsena üksinduses. Liiv kannatas hingeliselt oma vaesuse ja saamatuse tõttu juba lapse- ja koolipõlves.

Koolis edenes Liiv kõigis õppeaineis keskpäraselt, ainult matemaatika tegi talle raskusi, nagu ta ise seda avameelselt tunnistab:

Rehkendada ma ei mõistnud
koolis ega eluski...

Liivi õppimise edukust pidurdas ta hädine tervis. Haiguse tõttu pidi ta tundidest sageli puuduma ega saanud kodus korralikult õppida.

Kodavere kihelkonnakoolis algasid Liivi kirjanduslikud harrastused, milleks ta sai tõuke sealselt õpetajalt Johann Jürgensteinilt, kes ise oli tegev kirjanduse alal varjunimega J. Lill.

Väike-Maarjas. 17-aastase noorukina läks Liiv Väike-Maarjasse Triigi-Avispeale, et asendada oma venda Jakobit, kes oli haigestunud, õpetaja ja vallakirjutaja abilise ametis. Juhan Liivile ei pakkunud laste õpetamine erilist huvi, ta oli rohkem haaratud muusika harrastamisest. Vabal ajal harjutas ta harmooniumimängu ja unistas muusikamehe elukutsest. Aga sobiva mänguriista puudumisel loobus Liiv muusikamehe karjäärist ja pühendus kirjanduslikule loomingule.

Väike-Maarja, mis sellal oli meie kodumaa ärksamaid ja kultuurilisemaid keskusi, soodustas kõigiti Liivi kirjanikuande küpsemist ja viis ta kokkupuutesse ühiskondlike eluavaldustega. Liiv hakkas jälgima poliitilisi ja rahvuslikke päevaküsimusi ning kaasa elama meie tookordsete seltskonnategelaste poolt juhitud ühiskondlikule võitlusele. Temast sai C. R. Jakobsoni vaadete innukas pooldaja.

Kuigi Juhan Liivil olid kindlad püüded, nagu ta ise sõnab ühes kirjas, oma rahva kasuks midagi korda saata, ei suutnud ta siiski oma kavatsusi teostada. Haigus kiskus ta voodissse ja viis noorkirjaniku, kes tegi esimesi katseid kirjanduspõllul, pessimistlikku meeleollu. Ja mis veel kurvem, teda valdas Väike-Maarjas esmakordselt kartus, et ta nõdrameelseks jääb.

Veetnud ühe aasta Väike-Maarjas, jatkas Liiv 1883. a. sügisel oma õpinguid Kodavere kihelkonnakoolis. Sel ajal oli ta haiglasem kui ühelgi varasemal kooliaastal, ühtlasi hell ja kergesti solvuv. Järgneval aastal ei pannud vanemad teda enam kooli.

1885. a. suvel, külastades vend Jakobit Väike-Maarjas Pandivere koolimajas, kuhu viimane oli siirdunud endisest teenistuskohast, tutvus Liiv juhuslikult Liisa Golding'iga, kellesse ta esimesel kohtamisel armus. Liivi ja Goldingi vahel tekkis kirjavahetus, mis kestis järgemööda kaheksa aastat. Isiklikult puutusid nad harva kokku.

Ajakirjanikuna. Sama aasta sügisel läks Liiv toimetaja Jaak Järve kutsel „Virulase" toimetuse liikmeks Tallinna. Tal aga ei jatkunud huvi ja püsivust kestvaks ajakirjanduslikuks tööks. Juba järgmise aasta algul lahkus ta „Virulase" juurest ja astus Tartus Treffneri gümnaasiumi, et oma haridust täiendada, nagu see oli olnud ta ammuseks unistuseks. Kuid Liiv oli niivõrd haiglane ja tahtejõuetu, et ta ei suutnud minimaalsemaidki õppeülesandeid korralikult täita. Ta sattus vastollu kooli juhatajaga ja pidi 1886. a. kevadel gümnaasiumist lahkuma. Edaspidi täiendas Liiv oma lünklikku haridust teaduslike ja ilukirjanduslike teoste lugemise kaudu. Võõrkeeltest tundis ta ainult saksa keelt, mis tal võimaldas saksakeelset kirjandust originaalis lugeda.

Nii nurjusid Liivi katsed ajakirjanikuna ja gümnaasiumiõpilasena. Ta sattus lootuseta seisundisse, millest polnud mingit väljapääsu ette näha. Ainsaks lohutajaks oli talle Liisa Golding, keda ta vahetevahel külastas. Pärast kokkupuutumisi Goldingiga tundis Liiv end elurõõmsana ja õnnelikuna, ta unistas perekonna asutamisest ja ajalehe omandamisest. „Taeva pärast, ma ei jäta enne järele, kuni ma tõesti ühe ajalehe olen omandanud," kirjutab Liiv ühel oma elu kõige õnnelikumal päeval Goldingile. Ajalehe omandamise idee jäi Liivil ainelistel põhjustel teostamatuks unistuseks.

Aastail 1888 ja 1889 toimetas ta Viljandis „Sakalat" väljaandja Jüri Peedi juhatusel. Esialgu oli Liiv uue kohaga täiesti rahul.

Kuid varsti ta väsis ja tüdis üksluisest ajakirjanduslikust tööst. 1889. a. sügisel lahkus Liiv kibestunud meeleolus „Sakala" toimetusest.

1890. a. algul kutsus Grenzstein Liivi „Oleviku" toimetuse liikmeks. Siin oli tööd tunduvalt vähem kui „Sakala" juures. Seetõttu töötas Liiv esimesel aastal „Oleviku" toimetuses nurinata, optimistlikult. „Ma olen oma kohaga väga hästi rahul," kirjutab Liiv Goldingile. „Midagi ei ole, mille üle kaevata teaksin." Kuid rahulolemist piisab tal püsimatuse tagajärjel ainult üürikeseks ajaks. Mõne aja pärast oli Liiv endiselt kurvameelne ja haiglane.

„Oleviku" toimetuses valmib Liivil kindel soov hakata vabakirjanikuks ja asutada endale kodu. „Kas tead, mina hakkan nüüd kirjanikuks, see on katsun midagi luua," kirjutab Liiv lootusrikkalt oma mõrsjale. Siiski ta ei saanud muretult unistada enda ja oma armastatu tulevikust. „Jumal teab, mis meist, vaestest varblastest, saab," sõnas Liiv kahtlevalt Goldingile. Tõesti tal polnud põhjust rõõmu tunda, sest ta haigus muutus kordkorralt raskemaks, olgugi et ta vahetevahel oli maal puhkusel.

Töö- ja haigusaastad. 1892. a. septembris lahkus Liiv nii tervislikel kui ka kirjanduslikel põhjusil „Oleviku" toimetusest. Viibinud paar kuud isatalus, tuli ta Tartu tagasi ja üüris endale väikese korteri lihtsas puumajakeses Hetseli tänavas, mis nüüd on nimetatud Juhan Liivi tänavaks. Seal pühendus Liiv innukalt kirjanduslikule tegevusele. Lühikese aja jooksul kirjutas ta novelli „V a r i" ning mõned lühemad jutud ja koondas oma laulud luuletuskogusse. Kuid nõrk tervis ei võimaldanud Liivile kaua intensiivselt töötada. Vaimne ülepingutus murdis lõplikult ta hingelise tasakaalu. Pärast asjatut kirjastaja otsimist oma töödele sattus ta tagakiusamishullustusse. Kurbusega teatas ta Goldingile: „Mõni nädal tagasi naeratas mulle tulevik, nüüd on tööhimu nii otsas, et ma midagi enam kirjutada ei saa."

TARTU EESTI KIRJASTUS

Juhan Liiv.

Siiski polnud Liiv veel kõiki lootusi kaotanud, kui ta 1892. a. jõuluks läks oma venna juurde Avispeale külla. Kuid siingi oli ta rahutu ja sõitis 1893. a. algul Tartu, kus ta kirjutas oma viimse kirja Liisa Goldingile. Veebruaris saabus Liiv isatallu Rupsi külasse, kirjutades seal poolhaigena „Käkimäe käo" ja novelli „Nõia tütar".

Liivi haigus omandas järjest kohutavama ilme. Nii öösel kui päeval hirmutasid teda salapärased viirastused. Alati oli Liiv hirmul, et teda valvatakse, vahitakse ja ärritatakse. 1894. a. algul sattus ta märatsemishoosse, põletas oma jutu käsikirja ja tsenseeritud luuletuskogu. Et Liiv oli muutunud kaasinimestele kardetavaks, saadeti ta sama aasta märtsis Tartu närvihaigete-kliinikusse. Enne jaanipäeva lahkus Liiv haigemajast ja sõitis kahe mehe saatel Alatskivile. Esialgu jäi Liiv paariks aastaks oma vanemate tallu. Tavaliselt elutses ta ühel pööningul, et eemal olla laste kisast ja kujuteldud politseinike varitsemisest. Mõnikord nähti Liivi karja hoidmas. Ta oli palja jalu, näruseis riideis ja vana kaabu peas.

Alates aastast 1896 rändas Liiv vaimuhaigena Alatskivi ümbruses ümber, ilma et üldsus ta kurvast saatusest oleks osa võtnud. Talle tundsid kaasa ainult lähemad sugulased ja tuttavad, laiemad ringkonnad aga olid ta hoopis unustanud. Uuesti hakati Liivi õnnetut elukäiku jälgima 1902. a. suvel. Dr. J. Luiga käis Rupsil Liivi tervisliku olukorraga tutvumas ja teatas sellest „Postimehe" toimetusele. Varsti ilmusid „Postimehes" meelde-

tuletused ja lugupidamisavaldused haigele luuletajale. Eriti kaasatundvalt kostsid G. Suitsu allegoorilise laulu „Käkimäe käo" sõnad, mis olid pühendatud õnnetu Juhan Liivi mälestusele:

Unustand käo on koguni
need, kellel' korra ta kukkus.
Kas siis kõik tänugi täiesti
kukkuja vastu hukkus?!

See mõjus virgutavalt unustatud kirjanikusse. Liiv astus jälle ühendusse oma kirjandussõpradega. Ta käis venna juures Väike-Maarjas ning viibis tuttavate pool Tartus ja Tallinnas. „Postimehes" ilmus 1903. a. kaheksa-aastase vaheaja järel Liivi üldtuntud luuletus „N õ m m". Aastal 1904 ilmus trükis Juhan Liivi „K i r j a t ö ö d e k o g u", mis sisaldas 53 luuletust ja 33 jutupala. Selle teosega sai Liiv rahva seas kirjanikuna tuntuks.

Oma viimsed eluaastad veetis Liiv kodutu hulkurina. Kuskil ei leidnud ta rahu oma haigele hingele. Kirjanikust sõbrad püüdsid ta seisukorda parandada, muretsedes talle rahalist abi ja peavarju. Kaastundlikud eesti haritlased ei jätnud abistamata Liivi. Nii andis talle prii ülalpidamise ja korteri Laiuse kirikumõisas õpetaja Kõpp. Kahjuks ei püsinud luuletaja seal kaua. Eriti suure agarusega püüdsid Liivi traagilist olukorda leevendada Noor-Eesti rühma kuuluvad kirjanikud, kes kogusid luuletaja toetamiseks raha ja hoolitsesid ta teoste väljaandmise eest. See südamlik poolehoid julgustas Liivi jätkama oma kirjanduslikku loomingut.

Liivi viimseks eluasemeks oli Plakso-Madise talu Kavastu-Koosal, kus ta elas oma lellepoja naise Anna Liivi hoolitsusel. Ka oma surma-aastal ei loobunud Liiv rännakuist. Ta võis kümneid kilomeetreid matkata tuisu ja külmaga, hõlmad lahti ja rind paljas. Tuisk tundus talle tervendavana ja heana, nagu ta laulab samanimelises luuletuses.

Need lumelained väljal,
nad on nii armsad, head,
kui süda on tusas ja palav,
nad jahutavad pead.

Ja põhjatuul on nii lahe,
nii lahedaks läheb pea;
jah, isegi surm on nüüd mahe
ja isegi hukatus hea.

Raske haigus tiisikus kiskus ta 1913. a. kevadtalvel haigevoodisse. Kurbusega kõneles ta oma surmast, vaadeldes läbi akna lumehelvete lendu: „Oh kui hea oleks nii pehmesse padjasse heita, ja siis surra! Surra? Jah, surra ilusasti, tasa, pühalikult, lumesaju käes. Oh kui hea!" Lumehelbed liuglesid tasakesi ka Juhan Liivi surmapäeval, 18. novembril (1. dets.) 1913. a. Nädala pärast maeti ta Alatskivi surnuaiale. Sinna püstitati ta kalmule 1924. a. suvel hauasammas, mille välispoolel leidub lootusrikas ühelauseline luuletus „Kui tume veel kauaks ka sinu maa".

Kui tume veel kauaks ka sinu maa
ja raske su koorem kanda,
kui enam ei jõuaks, ei jõuakski sa
su soovide siniranda, —
täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast —
ja liigub ja loob ja lehvitab
ja kauneid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab
ning põlvest põlveni kajab.

Juhan Liivi lüürika.

Luuleloomingu algus (1882—1894). Tundes endas kunstnikukutsumust hakkas Juhan Liiv katsetama luulepõllul pärast ebaõnnestumist muusika alal. Esimesed laulusalmikud kirjutas ta

Väike-Maarjas Avispea koolimajas. Ta esialgseks kirjanduslikuks autoriteediks oli vanem vend Jakob, kes ta luuletusi värsitehniliselt silus.

Liivi esialgsed luuletuskatsed ei pääsnud trükki. Alles a. 1885 leiame ühe ta noorpõlve luuletuse „Virulase" veergudelt, pealkirjaga „M a i k u u ö ö". See sonetivormis loodud armastusluuletus meenutab Jakob Liivi ja Tamme elamuslüürikat.

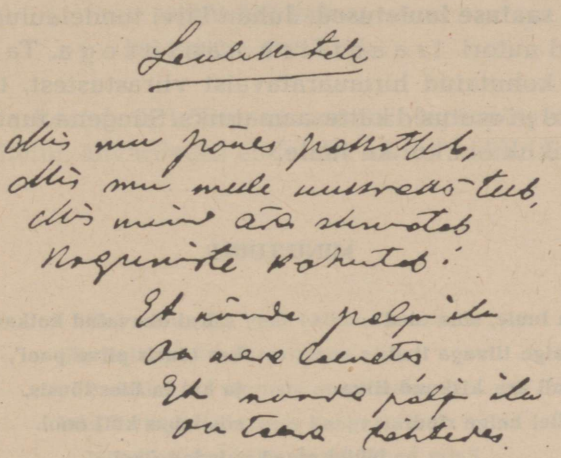

J. Liivi käekirja näide.

Uued stiilitunnused avalduvad Liivi lüürikas „Oleviku" ajajärgul. Grenzsteini nõuandel loobus Liiv korrapärase vormi harrastamisest ja hakkas rohkem luuletuste kõlalist külge viljelema. Ta luule muutus seetõttu kunstilisemaks ja algupärasemaks. Liivi paremaid laule sellest ajastust on „M e t s k o h a s" ja „L u m e h e l b e k e".

Teine loomingujärk (1894—1913). Liivi isikupärane ja elamusehtne lüürika pärineb ta haigusaastailt (1894—1913), millal luuletaja elutee oli varjatud nõdrameelsuse hämarusest. Luuletuste kaudu väljendas Liiv eeskätt i s i k l i k k e e l a m u s i, sellega

taotelles oma lüürikas kõige subjektiivsemat tooni. Ta ei luuletanud selleks, et teistele pihtida oma kannatusi ja valusid, vaid ta tundis sisemist tarvet oma hetkelisi meeleolusid luulevormis iseendale avaldada. „Ma endal' tahan laulda," sõnab Liiv ühes luuletuses.

Sisuliselt jaguneb Liivi lüürika viide eri liiki: isikliku saatuse, isamaa-, loodus-, armastus- ja mõtteluuleks.

Isikliku saatuse luuletused. Juhan Liivi tundelaulud on vahetult seotud autori traagilise saatusega. Ta oli nõdrameelsena kohutatud hirmuäratavaist viirastustest, ta ideaalid kaugenesid ja osutusid kättesaamatuiks. Süngena tundub Liivile niihästi isiklik elu kui ka luule.

MINU LUULE.

Mu luule, sina oled
kui haige tiivaga lind,
kel kull ära kiskund tiiva
ja kellel haige rind.

Kui haavatud kotkas oled,
kes tõusis pilve pool',
ja kui ta üles tõusis,
siis tabas küti nool.

Nüüd oigad haledalt üksi
all pimedas tihnikus
ja vaatad haledalt üles,
kus lendab su igatsus!

Isiklikust elust teab Liiv kõnelda ainult raskustest, muredest ja kurbusest. Eriti vapustav on, et ta oma vaimuhaiguse perioodi lühikesil selgeil hetkil tunneb ise kohutava tõena, et ta on vaimselt surnud. Kadunud emale kurdab ta luuletuses „Emale" valuliselt oma õnnetut saatust, nimetades end surnuhauaks, lootuseta haigeks.

Oma noorusaegagi ei suuda Liiv õnnelikuna meenutada. Ta pole saanud vajalikku kooliharidust, et oma isamaa ja rahva

kasuks väärilisel töötada. Seepärast on teostamata jäänud ta kõrged igatsused ja suured lootused, nad on valmistanud talle vaid südamepiinu.

Kogu elu jooksul rändab laulik elava hauana, pea kohal vaskne taevas ja jalge all kumisev maa.

Vask oli taevas mu üle,
maa põudne, kumisev raud,
ja ise kõndisin ümber
kui vankuv, elav haud.

Lakkamata kostab ta kõrvu varasemast lapsepõlvest saadik salapärane helin, ähvardades enda alla matta lauliku hinge.

HELIN.

Kui mina olin veel väikene mees,
üks helin mul helises rinna sees.
Ja kui mina sirgusin suuremaks,
läks helingi rinna sees kangemaks.
Nüüd on see helin pea matnud mind,
ta alla rusuks on raugend rind.
See helin mu elu ja minu hing,
tal kitsaks on jäänud maapäälne ring.

Igipõline laulikute pärisosa — mure — on Juhan Liivigi alatiselt ahistamas ja lahutamatu seltsilisena saatmas, nagu ta seda isikustavalt kujutab luuletuses „M u r e".

Isamaalaulud. Liiv on nii lähedases seoses isamaaga, et ta samastab isiklikku saatust kodumaa omaga. Ta armastab isegi oma maad ja rahvast südamesoojemalt kui iseennast, nagu nähtub luuletusest „I s a m a a l e".

Ja sinu häda minu häda,
ja sinu õnn minu õnneks,
ja sinu vaesus ja rikkus
ja sinu eluea pikkus
on minugi, isamaa!

Liiv pole passiivne isamaa-armastaja, vaid ta ülimaks püüdeks on ohvrimeelselt töötada kodumaa kasuks. Ükski takistus ei suuda tõkendada tema rahvuslikku võitlust. Väsimatu mesilasena taotleb ta isamaalist ideaali, näiteks luuletuses „T a l e n d a b m e s i p u u p o o l e".

Valus on poeedile see, et kodumaa on nagu vang ahelais, takistatud ärkamast iseseisvale kultuurilisele elule, ja on otsekui Kalevipoeg nõiutud sortsi poolt raskesse nõiaunne. Vabad Läänemere lained püüavad teda asjata äratada samanimelises luuletuses.

Õnnetut Eestimaad kaunistaks Liiv kauneimate ehetega, et sellega kodumaa kurba ja rasket saatust pehmendada.

Ma lille sideme võtaks —
sind köidaks sellega,
sind köidaks sellega ühte,
oh õnnetu Eestimaa!
Ma taeva sina võtaks,
võtaks päikese särava,
võtaks eha, võtaks koidu —
sind köidaks sellega.

Ja armastuse ma võtaks,
võtaks truuduse, aususe ka,
ja köidaks sellega ühte
sind, kallis kodumaa.
Ja vere sideme võtaks,
võtaks venna südame ma —
ja köidaks sellega ühte
sind, õnnetu Eestimaa!

Liivi isamaalauludest eraldub liik luuletusi, mis on tuntud m e s s i a n i s m i l u u l e n a. Neis luuletusis, nagu „K a s n ä i t a d?" jt., ennustab Liiv esimesena prohvetlikult Eestile riiklikku iseseisvust.

Ja nõnda on lugu ka Eestis
ja nõnda on elu kiik:

ükskord — kui terve mõte —
ÜKSKORD ON EESTI RIIK!

Loodusluuletused. Omapärane ja rikkalik on Liivi looduslüürika, millest erilist tähelepanu pälvivad lühiluuletused. Neis antakse looduspilt paari vihjega, lihtsate joontega. Tavaliselt alustab Liiv looduslaulu mõne üksikeseme või -nähtuse, nagu lille või lehtede langemise kirjeldamisega, ja pärast võrdleb maastikupilti oma meeleoluga, näiteks luuletuses „Lehed lang'sid", „Sügisene lill" ja „Oh kanarbik, oh lilleke!"

OH KANARBIK, OH LILLEKE!

Oh kanarbik, oh lilleke,
nii kõle, kõle sügise!
Nii väsinud, nii kurb on meel,
sa pehmelt, õrnalt õitsed veel,
oh lilleke!

Oh kanarbik, oh lilleke,
mind kurbus rõhub rängasti:
seal arm, seal surm, seal sügise, —
su silm nii taevasinine, —
oh lilleke!

Esitatud sügiseluuletus peegeldab meeleoluliselt Liivi nukrat meeleolu. Sügis oma tinakarva taevaga ja koltunud lehtedega vastas täiesti tema süngele tundelaadile. Ta tajus sügisemaastikus kurbust ja õrnust nagu oma hingeski. Ometi on sügavamõttelisest melanhoolsusest hoolimata (näit. „Mets") ka palju karget värvi-ilu ja hilist liigutavat eluindu ta sügiseluules. Murelik sööt saab kuldse kanarbikkuue („Sööt"), leebe vaikus embab hüljatud metsatee („Üksik tee"), lilled sügisenurmedel on nagu pidulikud pitsid („Vanaema sügis"), kõikjal virgub loodus omapärasele kargele ilule, täis värvide harmooniat („Nõmm" jt.). Sügis oli Liivi lemmikaastaaeg, nagu ta ise tähendas: „Ilus septembri-ilm on mulle alati kõige armsam olnud." Seepärast inspireeris eriti sügis Liivi loominguks. Selle aastaaja malbe ilu, nagu järelemõtlik olemus,

jahe, isegi metalne loomus vastas kõige paremini poeedi haigele hingele.

Sama ühtekuuluvust tunneb luuletaja ka talvise ilmaga, näiteks luuletuses „L a u l i k u t a l v e ü k s i n d u s". Talv oma valge vaikuse ja rahuga nagu vähendaks lauliku valu, taltsutaks kärsitust ja torme („L u m e h e l b e k e").

Mõnes looduslaulus kasutab Liiv uudsusena r e a l i s t l i k k u ja n a t u r a l i s t l i k k u s t i i l i. Ta julgeb esmakordselt kõrvutada sõnnikut õitega. See osutab tendentsi kujutada looduspilte siira avameelsusega ning loomulikumalt kui ärkamisaja luules.

ÜKS SUVEPÄEV.

Siin perenaise käsi hoolel tegev,
hulk kistud rohtu eemal hunnikus.
Aed lõhnab sõnniku ja õite lõhnast,
muld must kui siid. Siin hool ja õnnistus:
Sääl ajab kõrvits ennast laiali
ja küüslauk peenra äärel nagu muru,
sääl kaalik, porgand kasvab priskesti,
siit rohi kistud, kohendatud puru.
Ta hoolas olnud hommikuses vilus.
Nüüd vaevatasuks hiilgavam tal kroon:
tööusinus siin viljakandvas ilus,
sääl lillekuhi eemal nagu troon.

Liivi looduslüürika on realistlikku laadi, hingestatud luuletaja kaasatundvast südamest. Oma lihtsuse ja lühidusega mõjuvad tema looduslaulud üllatavalt. Et neis kujutatakse konkreetseid pilte Eesti maastikust, jätavad nad tõelise mulje. Eriti kaunid on Liivi lühiluuletused sügiseloodusest.

Armastuslüürika. Liivi lüürilistest lauludest on kõige väiksema kaaluga ta armastusluuletused, mis liituvad otseselt ärka-

misaegse armastusluulega. Siin kohtame kuldseid lokke, õitsvaid palgeid ja roosihuuli nagu vanaromantilises lüürikas. Isiklikumat tooni võib märgata ta armastuslauludes „Sina ja mina", „Sa tulid" jt.

SA TULID.

Sa tulid nagu päikene,
kui hommik tulid sa.
Sa tulid nagu päikene,
ja ilm lõi särama.

Sa tulid nagu päikene
ja paistsid südame —
ja kadusid kui päikene
öö musta hõlmasse.

Tundelise sügavuse saavutab Liiv emaarmastust käsitlevais luuletustes, nagu „Üks suu".

ÜKS SUU.

Üks suu, nii vana
kui mullake;
ja mõtteis nägu,
nii vagune.
Ja mõtteis nägu,
nii aus ta,
nii vaikne, valul
ja sõnata.

Nii aus, nii vaikne,
nii mullane,
nii selge ja õige
ja kullane.
See on mu ema,
mu mullake,
see on mu ema,
mu kullake.

Mõtteluule. Tundesügava lüürika kõrval on Liiv kirjutanud rea mõtteluuletusi, et valgustada piltlikult kõlbelisi väärtusi, paljastada pahesid ja selgitada üldisi elunähtusi. Ta kirjeldab vaese viletsust, enesepettust, jahimehe upsakust, eluülesandeid jne.

Kujukalt kirjeldab Liiv halvast südametunnistusest tekitatud piinu luuletuses „Hõlpsam on mägesid tõsta".

TRU Raamatukogu

HÕLPSAM ON MÄGESID TÕSTA.

Hõlpsam on mägesid tõsta,
kergem on kaljusid kanda,
hõlpsam on ilmasid hoida
kui südametunnistust halba:
Jõuad sa, või ei jõua sa,
sured sa, või ei sure sa —
päike paistab kui päikene,
koit on süütuse läikene!

Südametunnistus aga sööb sind,
südametunnistus maha lööb sind;
tumedas elad sa, kumedas kõnnid sa
südamekoormaga.

Täiesti vastumeelsena tundub Liivile luuletuses „K e s m e e l d i d a t a h a b" orjameelne alandlikkus ja ta näeks meeleldi, et inimesed pigem langeksid oma tõe eest, kui teesklevalt alistuksid käskijaile.

Teisel loomingujärgul elas ja luuletas Liiv väga erandlikes oludes. Enamasti hulkus luuletaja metsades või varjas end pööninguil. H a i g u s a a s t a t e h e l e d a i l h e t k i l k i r j u t a s t a l u u l e t u s i ja kandis käsikirja põues ning kaenla all nagu kõige kallihinnalisemat aaret. Aga kui tuli märatsemishoog, siis ta tallas nad porri ja põletas tules. Nii hävitas ta ise valulise südamelõngaga kootud mõttekanga, millest järele jäid ainult räbalad. Neid ärapõletatud luuletusi mälestab autor luuletuses „N a i s e d k a n g a s t s e a v a d".

Seda ajajärku tuleb selles mõttes õnnelikuks pidada, et Liiv o l i v a b a n e n u d k i r j a n d u s l i k e s t v ä l i s m õ j u d e s t, sest et ta teiste teoseid peagu üldse ei lugenud. Seetõttu võis ta oma haigusaastail kõige isiku- ja algupärasemad luuletooted kirjutada. Samuti oli Liiv kaotanud igasuguse ühenduse lugejaskonnaga. Ta ei kavatsenudki oma luuletusi trükis avaldada.

Luuletamisel oli Liivi ideaaliks sõnastada suurimat i l u, suurimat t õ d e ja suurimat v a l u. Igale sügavamale ja intensiivsemale tundmuseavaldusele püüdis ta luules napisõnalist kuju anda. Seda loomingu-ideaali soovitas ta teistelegi, sest ainult

tõsises andumuses loodud täiuslik luule on võimeline vaimustama ja õilistama inimest.

Suures ülekaalus on Liivi luules miniatuurlaulud. Liivi tuleb pidada eesti lühiluuletuste algatajaks ja viljelejaks.

Liiv harrastab väikesi salme ja lühikesi värsse. See on tingitud ta vaimuhämaruse selgete hetkede lühidusest. Ta lemmiksalmiks on ristriimiga neljarealine stroof ja värssidest eelistab ta kahe- või neljajalalist laulurida. Värsimõõtudest kasutab Liiv kõige sagedamini trohheust ja daktülit, mis annavad ta luulele erilise sulavuse.

Liiv oli põhimõtteliselt seaduspärase luulevormi vastane. Üksikuis luuletusis loobus ta fantaasiat tõkendavast kindlast värsimõõdust ning riimist, aset andes vabavärsile, näiteks luuletuses „Sinuga ja sinuta".

SINUGA JA SINUTA.

Sinuga olen lainetel lõhkuvail,
sinuga janunev palm ma kõrve mail.
Laev, vaene, heitleb hukkavais lainetes,
palm, vaene, norutab liiva sees.
Olen hoone, rusutud maru väel,
olen lille, muljutud tormi käel...

Isamaa!
Sinuga olen õnnetu ma,
õnnetum ilma sinuta.

Ta väitis, et „riimiga laul on ilus ja sügav, riimita ilus ja — sügavam". Seepärast ongi ta riimi tarvitamises ebajärjekindel ja täpsuseta.

Seevastu viljeleb Liiv üsna ohtrasti kordusriimi ehk refrääni, mida ta ei tarvita juhuslikult, vaid väljendab neis luule-

tuste juhtmotiivid, näiteks luuletustes „Lumehelbeke" ja „Läänemere lained".

Samuti on sõnakorduste ja tunderõhuliste hüüdlausete poolest Liivi lüürika rikas. Sõnakordus on Liivile nagu verre kasvanud, ta ei saa sõnu ega värsse kordamata jätta. Retoorilise hüüdlausega ta tavaliselt alustab ja lõpetab luuletuse.

Mõnikord ta ühendab värsikorduse g r a d a t s i o o n i g a, näiteks luuletuses „Laul sellest kaduvast suvest".

Laul sellest kaduvast suvest —
see on kurbline laul.
Laul sellest kaduvast elust —
see on kurblisem laul!
Närtsivast noorusest laul on
kurbline laul.

Närtsivast voorusest laul on
kurblisem laul!
Laul sellest langenud rahvast —
see on kurbline laul.
Laul sellest rusutud rahvast —
kurblisem laul.

Mitmekesised ja omapärased v õ r d l u s e d esinevad Liivi lüürilistes lauludes. Nad on pildirikkad ja esmakordsed, mitmed neist on sümbolistliku tähendusega. Ennast võrdleb Liiv vankuva hauaga, oma südant — laevaga, mis jäänud jäässe, oma luulet — haigetiivalise linnuga ja haavatud kotkaga. Eriti kaunid ja üllatuslikud on võrdlused sügiseloodusest. Ta kujutleb lillekesi sügisenurmedel pitsikestena vanaema tanu äärtel, oma mõtteid närbunud lehekestena, sügisetuult kõveral kõrrel küürutava sandikesena ja sügiselillekest põrandal istuva lapsukesena, kelle ema unustanud.

Muidu aga valitseb Liivi luuletuste stiilis äärmine lihtsus. Ta oli juhitud vaid püüdest — o t s e s e l t j a l ü h i d a l t oma tundmusi ning mõtteid s õ n a s t a d a.

Kuigi Liiv paljud luuletused oma muretundidel ära põletas, on neid säilinud küllalt suur hulk, ümmarguselt **1100** l u u l e t u s t. Trükki pääsid ta luuletused värsikogudena alles mõni aasta enne luuletaja surma. Liivi „L u u l e t u s t e" esimene trükk ilmus a. 1909 ja teine 1910. Need luuletuskogud sisaldavad ainult väi-

kese osa ta lüürikast. Täielisema ülevaate Liivi luuletoodangust annavad ta „Luuletuste" viimased väljaanded (aastaist 1919 ja 1926).

Hilise ilmumise tõttu kahanes ka ta luuletoodangu järelmõju kaasaegsesse lüürikasse.

Liivi lüürika esineb omaette maailmana eesti kirjanduses. Tema luule ei sisalda küll erilisi vormilisi väärtusi, kuid seda hinnatavam on ta lüürika tundesisuline ja ideeline külg. Ta luuletusi lugedes valdab meid tunne, et nad on loodud kunstnikuhingelise poeedi poolt.

Juhan Liivi jututoodang.

Lühemad jutud. Juhan Liivi jututoodang algab tärkava realistliku kirjandussuuna mõjul. Liivi realistlikest lühijuttudest väärivad tähelepanu „Peipsi peal", „Igapäevane lugu" ja „Esimesed kirjaniku tundmused", mis on kirjutatud 1892. a. lõpul. Trükituina nad ilmusid jutukogus „Kümme lugu" a. 1893.

Jutus „Peipsi peal" kujutatakse tuntud rahvusvahelist motiivi hädaohu hetkel antud tõotusest ja selle mittetäitmisest ohu möödumisel. Selle loo kirjutas Liiv tõelise sündmuse põhjal. Tema isa Benjamin matkanud kord naabertalu peremehega jala üle Peipsi paremat talukohta kauplema. Ebaõnnestunud kohaotsimise järel asunud mehed koduteele. Ilm läinud sulale, tõusnud torm ja Peipsi jää murdunud tükkideks. Mehed sidunud vöötstega end ühte ja hüpanud ühelt jäätükilt teisele. Surmahirmus palunud nad härdasti Jumalat. Ranna läheduses kukkunud Liivi isa kaaslane vette ja hüüdnud võidurõõmus: „Benjamin, kurat, maa!" See sündmus oli niivõrd kohutav, et ta Juhanile, kes sel ajal oli seitsme-, kaheksa-aastane, meelde jäi ja ta seda hiljem kasutas kirjanikuna oma jutu ainena.

Kõne all olevas lühijutus on osavasti tabatud piltlikku ja rahvalikku stiili. Teose sõnastus on kohandatud

kujutatud olukordadega, et saavutada suuremat mõju. Liivi „Peipsi peal" on meie esimesi parimaid realistlikke jutte.

„Igapäevane lugu" on kokkusurutud jutt vaesest Punasoo Marist, positiivsest eesti taluperenaisest, ning tema elutee tõusust ja langusest. Selle lühijutu üldjooneline sündmustik jätab visandi mulje.

Novell „Esimesed kirjaniku tundmused" kajastab Liivi omaenese loometööd ja ta kirjanduslikku kreedot. Siin esineb ta teadliku realistina, kes ei anna oma novelli tegelastele ei raudriiet ega kannelt, nagu romantikud seda tegid, vaid paneb neile selga oma küla hallid kuued, mida nad oma eluajal on auga kandnud. Selles on esitatud pettumus „Varju" kohese kirjastamise ebaõnnestumisest.

Liivi lühijutud esitavad huvitavaid pilte rahvaelust. Nad on kirjutatud napisõnaliselt ja kujukalt. Need rahvalikud jutukesed ühes E. Vilde sellelaadsete proosapaladega tasandasid teed realismi levikule eesti jututoodangusse.

„Vari" (1894).

Oma õnnestunuima jutustuse „Vari" kirjutas Liiv suures loomingulises töötuhinas 9 päeva jooksul valmis, kui ta 1892. a. lõpul elas Tartus Hetseli tänavas väikeses aiamajakeses. Autor oli üliõnnelik oma teose kiire valmissaamise puhul ja lootis, et töö hindamist leiab ning talle kuulsuse toob. Kuid kahjuks polnud kirjastajad nõus teose käsikirja omandama ega autorile soovitud honorari maksma. Need pettumused masendasid Liivi meeleolu ja ruineerisid ta tervislikku seisundit. „Vari" pääsis trükki alles a. 1894 G. Pihlaka kirjastusel Tallinnas. Liiv luges esmakordselt oma trükitud teost, kui ta närvihaigete-kliinikust Alatskivile tagasi sõitis.

„Vari" on ajaloolise taustaga teos — „lugu lähemast minevikust", teoorjusajast. „Praegu kirjutatakse 1850", sõnab

jutustuses noorparun. See aastaarv annab kindlama tugipunkti „Varju" sündmustiku ajalise ulatuse määramiseks. Teose tegevustik algab umbes a. 1830 ja lõpeb 60-ndail aastail. „Varju" tegevuspaikadeks on Liiv valinud kohad oma isatalu ümbrusest. Teoses kirjeldatud Kukulinnale vastab vaesteküla Kitselinn kirjaniku kodukoha lähedusest, Murumäe mõisale — Alatskivi mõis ja Kuuse talule — Oja talu.

Osaliselt kujutab „Vari" autobiograafilist teost. „Seal on kõik mu enese lapse-, karja- ja noormehepõli koos. Ka sinisilmne neiu, väike, väike muidugi, ei puudu," kirjutab Liiv Goldingile. Sellest järeldub, et autor on peategelase Villu isikus kujutanud teataval määral iseennast. Me leiamegi nii mitmeid ühtivaid jooni Liivi ja Villu iseloomus ning elukäigus.

Tõetruult on Liiv kopeerinud mõned „Varju" episoodilised tegelased. Nii olnud Liivil rumala külakarjuse Tõmmu eeskujuks lollakas lesknaise poeg „Juanusse Joosep". Aeglase teomehe tüübi Veni-Villemi loonud ta Aron Krimmi eeskujul, kes kord versta maad käinud terve söömavahe. Samuti tarvitanud kirjanik ka teiste vallavaeste ja teoinimeste kujutamisel tõelisi tüüpe Alatskivi ümbrusest. Need episoodilised tegelased on elavalt kirjaniku silme ees seisnud, mistõttu neid on võidud ilmekalt kujutada.

Väljamõeldud kujud ei ole Liivil nii hästi õnnestunud, nagu Murumäe mõisa omanik ühes pojaga ja mõisapreilidega. Kirjanik on need tüübid loonud puhtromantiliselt, varustades neid üldiste ja ebaisikupäraste iseloomujoontega. Seepärast nad jäävad varju ehtsate tüüpide kõrval, nagu seda on Veni-Villem ja Räpsi-Rein. Niihästi esimene oma aeglase, saamatu mõtlemise ning pideva töökusega kui ka teine oma kärme, kavala ja naljaarmastava loomuga on meeldesööbivalt joonistatud.

„Varjus" kujutatakse peateemana talupoegade ja mõisnike vahekorda XIX sajandi keskpaiku. Mõlemaid rahvakihte eraldab teineteisest jutustuse järgi paks arusaamatuse mets. Talurahva pilku varjab vaesus, mõisnike vaated on aga

rikkuse kammitsais. Nii ollakse ühesugused varjutagused mõlemal pool. Jutustuse peategelane Villu, kandes endas kõrgeid ideaale inimeste vabadusest ja õnnelikumast tulevikust kõigile, tahab end edaspidi pühendada parema olukorra loomistööle. „Ainult seda, mida nüüdselt ajalt nõutakse, tahab ka tema kord nõuda." Ta püüab rahva elavat keelt tundma õppida, et kord arendada eesti kirjakeelt, kirjutades rahvapärasemalt. Uute ideede eest võitlejana on kujutatud noorparun Hugo v. K. „Ta ei tahagi neile (talupoegadele) ühe hoobiga vabadust anda, ei — ta nõuab üksi inimlikumalt ümberkäimist, nõuab, et talupoeg oma põllu ja perekonna jaoks elaks ja et ta selle põllu aegamööda päriseks saaks — kõigepealt, et mitte sellele rahvale ükski hariduseuks lukus ei seisaks." Selles humaanse noorparuni heatahtlikus soovis avaldub „Varju" peaidee: kui mõisnikud inimlikult suhtuvad talupoegadesse ja rahuldavad nende õigustatud nõudmised, siis kaob vastolu — kuuesaja-aastane vari — nende rahvakihtide vahelt.

Ühiskondlike probleemide kõrval kirjeldatakse „Varjus", kuidas üksikisik hoolimata igasuguseist takistustest püüab pääseda läbi valgust varjava metsa oma ideaalide, hariduse ja õnne poole. Ja kuigi isik on sunnitud eluvõitluses murduma, ei kustu ta hinges unistused ega aated, vaid ikka sosistavad ta huuled: „Kui seda metsa ees ei oleks! . . ." Ühenduses sellega on hariduse idee eriti kõrgele tõstetud. Villu saab aru hariduse positiivsest väärtusest, kui ta tahab teiste kasuks töötada, kirjutada oma rahva heaks. Seega on näidatud, kui suur hüve on haridus ja et elus maksab selle poole püüda, aga ühtlasi selgub ka, et peavad olema vastavad eeldused hariduse õigeks rakenduseks — õnneks endale ja teistele. Villule see osutub saatuslikuks, sest et ta peenenenud, teadvusele jõudnud vaim ei suuda taluda häbistavat peksu.

Kahe generatsiooni vastolu probleemi näeme vana- ja noorparuni juures. Vana on konservatiivne, noor uuendusmeelne. Vana suhtub kõigisse uuendustesse umbusklikult ja

arvab, et need pidurdavad elu arenemist. Ometi selgub viimaks, kuidas ainult otstarbekad uuendused toovad edu ja loovad õnnelikuma olukorra nii ühiskondlikus kui ka isiklikus elus.

K o m p o s i t s i o o n i l t pole „Vari" väljapaistev teos. Liiv kirjutas selle teose liig ruttu, nii et tal ei piisanud aega novelli kompositsiooni viimistlemiseks. Kõigepealt paistab silma „Varju" kui terviku e b a ü h t s u s. Teose esimesed peatükid on ulatuslikud ja detailsed, lõpp-peatükid aga on lühikesed ja puudulikud. Samuti areneb faabula ebaühtlaselt ja hüppeliselt. Teose lõpposa katkendlikkus on nähtavasti seletatav kirjaniku püsimatusega ja ta loomisjõu kahanemisega. Palju õnnestunumalt on Liiv taotelnud ühtsust üksikpiltides, kohastades tegelaste meeleolud loodusliku ümbrusega.

Ühtsuse kõrval on „Varjus" silmas peetud ka kontrasti-printsiipi. Eriti on esile tõstetud k o n t r a s t s e d m o m e n d i d Villu elukäigu kujutamisel. Vastandtegelased Veni-Villem ja Räpsi-Rein, vana- ja noorparun, Helene ja Adelheid on kõrvutatud, mistõttu nad reljeefsemalt esinevad.

„Vari" on realistlik jutustus ainult osaliselt. Realistlikku käsitluslaadi leiame „Varju" kaheksas esimeses peatükis. Nii kirjeldab Liiv realistliku asjalikkuse ja täpsusega Kukulinna ümbrust. Samuti joonistab ta tõepärased tüübid teomeestest ja Kukulinna vaestest. Kuid jutustuse intriigi arendamisel, pea- ja kõrvaltegelaste iselooomustamisel ning Murumäe mõisa elu-olu kirjeldamisel satub Liiv r o m a n t i k a s s e. Ta käsitleb armastustundeid Villu ja Helene vahel ebausutavas valguses, mõlemaid tegelasi idealiseerides. Mõisaelu aga ei tundnud Liiv niivõrd hästi, et ta oleks võinud seda tõetruult kujutada. Oma unistuslikult põhimeeleolultki on „Vari" romantiline teos.

Kuigi „Vari" evib mõningaid puudusi, tuleb teda hinnata kui meie esimest külarealistlikku jutustust, mis oma kaasakiskuva käsitluslaadiga leidis laialdast poolehoidu lugejaskonna seas. Eriti sügavat mõju avaldas teose traagilise tooniga lõpplause kordusidee: „K u i s e d a m e t s a e e s e i o l e k s!"

„Käkimäe kägu" (1893). Viibides 1893. a. veebruaris isatalus, kirjutas Juhan Liiv lõplikul kujul valmis novelli „Käkimäe kägu", selles teisendavalt korrates „Varju" peamotiive, sündmustikku ja põhiideed. Nagu „Varjus", nii kujutatakse „Käkimäe käoski" vaestekülast pärinevat karjapoisi Hans Remmelga lustlikku karjapõlve, ta sattumist mõisa ja traagilist elulõppu. Nii on põhisündmused endiseks jäänud, ainult neid on kirjeldatud visandlikumalt.

„Nõia tütar" (1895). Liivi viimses pikemas novellis „Nõia tütar" kujutatakse pealkirja kohaselt nõiaks peetava vaeselapse Leena kannatusrikast elu ebausklikus külamiljöös. Näidatakse, kuidas ebausk võib muuta üksikisiku elu traagiliseks ning hävitada eluõnne. Seda rahvapärast teemat on Liiv käsitelnud iseseisvalt, ilma et ta oleks kasutanud kirjanduslikke eeskujusid. Teose peamotiivi „ärategemisest" on ta aga nähtavasti laenanud nõidusmuinasjuttudest.

„Elu sügavusest" (1909). Haigusaastail ei suutnud Liiv enam luua ulatuslikumaid jutustavaid tooteid. Ta hilisema eepilise toodangu moodustavad miniatuurpalad, nn. laastud, mis väljendavad autori meeleolusid, tõekspidamisi ja vaateid. Need mõttemõlgutuslikud ja elamuslikud palad kirjutas Liiv enamasti a. 1904. Trükis ilmusid nad Eesti Kirjanduse Seltsi Koolitoimkonna väljaandel a. 1909 pealkirja all „Elu sügavusest".

Nagu oma lüürikas, nii käsitleb Liiv ka eepilistes miniatuurpalades oma isiklikku saatust, isamaad, ühiskondlikke nähtusi, rahva käekäiku, kasvava noorsoo ülesandeid ja maailmavaatelisi probleeme. Laastus „Haige" esineb haige linnu motiiv, mis kordub sageli Liivi toodangus ja on nagu tabav võrdkuju kirjanikule endale. See asjata igatsemine haiguse ja pooliku hariduse hämarusest säravate kõrguste poole laseb tunda masendavat võimetuse needust mitu korda traagilisemana.

Liivi laastud pakuvad ainestikku ta vaadete ja meeleolude jälgimiseks, kuid kirjanduslikult on enamik neist vähese väärtusega.

*

„Mis olen ma vaene jõudnud suguvendade ja isamaa heaks teha?" kurdab Liiv ühes kirjas Goldingile. „Ei midagi! Nimi kustub eluga — kibe, kibe karikas! Eesmärk, mille poole palavasti on püütud, on igavesti kaugel... Täna või homme, kui ma sureksin, — see pind, mida ma oma isamaaks nimetan, see armastatud rahvas, keda ma oma suguvendadeks loen, — need kaebavad valusasti mu peale."

Sellest pessimistlikust enesehinnangust hoolimata on Liiv jätnud püsiva pärandi eesti kirjanduse varasalve. Ta rikkalik lüüriline toodang moodustab algupäraseima ja väärtuslikema osa eesti vanemast lüürikast. Ta rahvalikud jutud külaelust on samuti tähelepandava kirjandusliku tähtsusega.

AUGUST KITZBERG (1856—1927).

Eesti külajuttude kirjutaja ja draamade looja August Kitzberg sündis 27. detsembril 1855 (9. I. 1856) Pärnumaal Laatre vallas Puldre Alatare kandikohal oma vanemate viimse pojana. Ta isa Peeter oli selle aja arukamaid talumehi, kes rääkis ladusasti läti keelt, pisut saksa keelt ja oskas ka mõned laused vene keelt. Pealeselle oli ta hoolas kirjanduse- ja ajalehelugeja. Ta raamatukogus leidusid peale Piibli, katekismuse ja lauluraamatu Willmanni „Jutud ja mõistatused", O. V. Masingu „Pühapäeva vahelugemised", Suve Jaani „Vene hing ja vene süda" jm. Majanduslikes küsimustes oli aga see kirjandushuviline kandimees abitu, nii et ta ei suutnud oma talukohta päriseks osta. Kirjaniku

August Kitzberg.

ema Leena, kes suri varakult, ei saanud mõju avaldada Kitzbergi arenemisse.

Kitzberg oli alles sülelaps, kui vanemad kolisid temaga Penuja Niitsaadu koolimajasse, kus ta vanim vend Jaan oli koolmeistriks ja valla silmapaistvamaks tegelaseks. Tema kujuneski oma noorukese venna kasvatajaks ja hooldajaks.

Palju huvitavat ja meeldejäävat pakkus Kitzbergile koolielu Niitsaadul, kus ta oma vennalt sai algõpetuse kirjutamises, rehkenduses, piibliloos ja saksa keeles. Õppeainete omandamine ei valmistanud talle mingeid raskusi. Kõik jäi nagu iseendast meelde, sest ta viibis alati klassis koolilaste seas.

Aastal 1871 asus vend Jaan Pöögle Maie koolimajasse, kus ta koolmeistriameti kõrval oli ka vallakirjutaja. Teda abistas niihästi laste õpetamisel kui ka kantseleitöös noorem vend August. Kantseleitöö meeldis Kitzbergile ja ta hakkas a. 1873 kihelkonnakohtu kirjutajaks ehk notariks. Selles ametis töötas ta vaheldumisi Pornuses, Mornas ja Abjas.

Kihelkonnakohtu kirjutajana oli Kitzberg tihedas kokkupuutes mõisnike ja talurahvaga. Mõisaseltskonnas õppis ta viisakaid kombeid ja muutus käitumiselt peenemaks. Talurahvaga kokku puutudes tutvus ta lähemalt külaeluga ja talupoegade iseloomujoontega, mida ta hiljem kujutas oma teoseis.

Aastal 1880 sai Kitzberg Polli, Pöögle ja Karksi valla ühiseks kirjutajaks. See amet võimaldas rohkem iseseisvust ja kirjanikul

jäi vabu hetki teoste loomiseks. Venestuse tulekul oli ta sunnitud vene keele oskamatuse tõttu lahkuma vallakirjutaja-kohalt.

Pidanud seejärel ühe aasta ökonoomi-ametit Viljandis Eesti Põllumeeste Seltsis, võttis Kitzberg vastu raamatupidaja-koha pärmi- ja likööri vabrikus Kalkuni mõisas Kuramaal. Sealt siirdus ta paari aasta pärast Riiga, kus ta sai vagunivabrikus „Phoenix" metallitööde osakonna juhatajaks.

Aastal 1900 tuli Kitzberg kodumaale tagasi ja asus elama Tartu. Kolm aastat oli ta „Postimehe" ärijuhiks ja seejärel kuni a. 1920 Liivimaa Hüpoteegi Seltsi arhivaariks. Otsese teenistuse kõrval tegutses Kitzberg agarasti meie kultuurilistes organisatsioonides, nagu „Vanemuises", Eesti Kirjanduse Seltsis, Noor-Eesti rühmituses jm. Ta loobus teenistusest a. 1920, millal talle määrati kirjaniku-paiuk.

Kitzberg suri tüüfuse ja kopsupõletiku tagajärjel 10. oktoobril 1927 ja sängitati Tartu Maarja kalmistule. Aastal 1930 püstitati ta kalmule ausammas.

Kitzbergi jututoodang.

Kitzberg alustas oma jututoodangut vanavara kogumise tähe all. Jaan Jungi õhutusel kirjutas ta rahvasuust üles ühe kohaliku muistendi.

„Maimu" (1889). Kitzbergi pidev kirjanduslik looming algab ajaloolise jutustusega „Maimu", mille ta kirjutas a. 1889. Nagu autor ise teatab, on ta selles teoses kasutanud *ajaloolist andmestikku* ja rahvasuust kogutud *muistendeid* Karksi lossi varemete ja kohalike kommete kohta. Ajaloolist miljööd pole Kitzberg siiski tõetruult kujutanud, vaid on seda fantaasia varal ümber kujundanud.

„Maimu" sündmustik langeb XIV sajandisse, millal toimus *Karksi lossi uuesti ülesehitamine*. Sel ajaloolisel taustal kujutab Kitzberg ilustavais värves Karksit ja selle

loodust ning loob õilsahingelised mõttekujutuslikud tegelased muistseist eestlastest.

„Maimuga", mis ilmus trükis a. 1892, sai Kitzberg üldise tunnustuse osaliseks. Eesti Kirjameeste Seltsi võidupidul hinnati see teos esimese auhinnaga.

„Libahunt" (1891—92). Kitzberg kogus ühes oma venna Jaaniga Karksi ümbrusest muistendeid libahuntidest. Need ülestähendatud lood põimis ta jutustuseks „Libahunt", mis avaldati „Olevikus" (1891—1892). Seda ainet kasutas autor hiljem samanimelise draama loomisel.

„Libahunt" r a a m j u t u s t u s e n a on visandlik ja kirjanduslikult vähekaaluv. Ometi sisaldab ta palju d r a m a a t i l i s i elemente, nagu võitlus kahe naise vahel ühe mehe pärast, tarvilised vastolud tegelaste iseloomudes, armastajate võitlus takistustega ja traagiline lõpp.

„Olevikus" avaldatud Grenzsteini üleskutse virgutusel s i i r d u s Kitzberg nagu Liivgi 90-ndate aastate algul r e a l i s m i. Ta loobus minevikusündmuste käsitlemisest ja valis oma edaspidiste juttude ainestiku olevikust. Mulgimaa, kirjaniku kodukoht, kujunes ta jututoodangu peategevuspaigaks.

„Sauna-Antsu „oma" hobune" (1891). „Keset kuulsat Mulgimaad seisab kaunil liivamäe küljel Sauna-Antsu majakene". Nende sõnadega algab Kitzbergi esimene külajutt „Sauna-Antsu „oma" hobune" (1891), milles jutustatakse soojasüdameliselt vaesest vabadikust, kes unistab omast hobusest ja selle viimaks omandab. Jutustuse aine on autor küll laenanud ühest s a k s a p e r e k o n n a a j a k i r j a s t, aga ta on selle niivõrd hästi ümber korraldanud ja kohastanud eesti oludega, et teosest jääb algupärasuse mulje. Kompositsioonilt on „Sauna-Antsu „oma" hobune" terviklik lühijutt. Selle sündmustik on koondatud ja areneb sirgjooneliselt. Vaadeldavas jutustuses puuduvad täiesti lisaepisoodid ja muud kõrvalekaldumised, mida esineb rohkesti Kitzbergi järgmistes külajuttudes. Stiililt on see teos r o m a n t i l i s - r e a l i s t l i k.

„Rätsep Õhk ja tema õnneloos" (1892). Kitzbergi realistliku jututoodangu algust tähistab ta pikem jutustus „Rätsep Õhk ja tema õnneloos", mis ilmus a. 1892 „Oleviku" veergudel. Jutustuse sündmustik areneb jälle Mulgimaal. Vaene külarätsep Õhk võidab loosiga 10 000 rubla, aga kaotab selle peagu kõik „heade sõprade" ja sugulaste abistamiseks. Ometi toob loos talle kestva õnne, sest jutustuse lõpul abiellub ta kauni heasüdamelise neiuga, kellele tundmatuna oli kinkinud õmblusmasina võidetud rahaga.

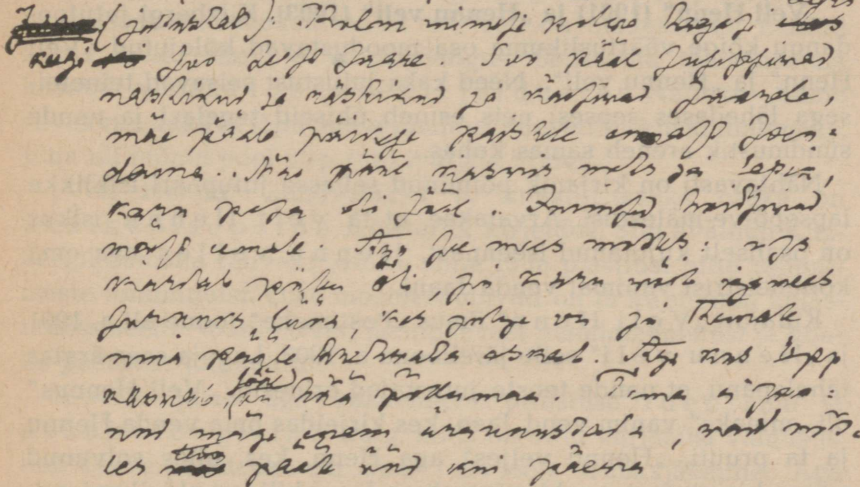

A. Kitzbergi käekirja näide.

Selles jutustuses kohtame tabavalt kirjeldatud tegelaskujusid ja tõepäraseid pilte rahvaelust. Jutustuse peategelane Õhk põhineb üldjoonis elaval eeskujul. Teos on sõnastatud rahvalikus keeles ja vestelises toonis. See humoristlik käsitluslaad jatkub ka Kitzbergi teisis jutustavais tooteis.

„Püve-Peetri „riukad"" (1898). Kitzbergi vesteline külajutt „Püve-Peetri „riukad"" osutub autori jutustamisande ja iseloo-

mustamisoskuse küpsust. Ta on kujukalt iseloomustanud siin üksiktegelasi. Nende hulgast paistavad eriti silma nutikas riukamees — P ü v e - P e e t e r oma tähelepandava ärivaimuga, siis ta kolm tütart — M i i n a, T i i n a ja L i i n a, kes „ühesugused ilusad kõik, parajad pikad, parajad paksud, siniste silmadega ja punaste põskedega, ilma rõugearmideta, viksid, virgad ja viisakad", edasi k o s i l a s e d ja v ä i m e h e d. Kõik nimetatud tegelased omavad midagi isikupärast ja karakteerset, avaldugu see kas nende tegevuses, kõnekeeles või tundelaadis. Iseäranis on kirjanik esile tõstnud J a a n J a l a k a hingelised heitlused.

„Veli Henn" (1901) ja „Hennu veli" (1903). Kitzbergi jututoodangu kõige väärtuslikuma osa moodustavad külajutud „Veli Henn" ja „Hennu veli". Need kaks jutustust seisavad teineteisega lähedases seoses: neis esineb ühiseid tegelasi ja nende sündmustik areneb samas kohas.

Nähtavasti on kirjanik põiminud sellesse jutupaari isiklikke lapsepõlve-mälestusi. Arvatakse, et ta v e l i H e n n u isikus on osaliselt kujutanud iseennast, H e n n u v e l j e s aga oma koolmeistrist vanimat venda Jaani.

Külajutt „V e l i H e n n" ilmus „Postimehe" joone all a. 1901 ja „H e n n u v e l i" selle järelloona a. 1903. Lugeja seas äratas tähelepanu, et nende teoste jutustajad erinesid. „Veli Hennus" oli „minaks" vanim vend Jaan, kes kirjeldas oma venda Hennu ja ta pruuti, „Hennu veljes" aga Henn, kes, olles solvunud venna kirjutusest, avaldas jutustuse Jaani hilisest abiellumisest. Need mõlemad kosjalood on heatujuliselt ja humoristlikult jutustatud.

„V e l i H e n n u" sündmustik areneb aastaaegade tagapõhjal. Tegevus algab varakevadel, kui soe „päike oli lumimemmele pisarad silmi ajanud", ja lõpeb jõuluõhtul, mil veli Henn ja Nõuni Marie teineteisega kihluvad.

Igat peatükki alustab Kitzberg kas romantilist laadi üldjoonelise l o o d u s e k i r j e l d u s e g a või m õ t t e m õ l g u t u s l i k u osaga. Sel puhul esitab ta üsna sageli teiste kirjanike

arvamusi ja ütlusi. Sündmustikku esineb külajutus võrdlemisi vähe, selle mahlakama ja huvitavama osa moodustavad dialoogid, millede varal autor väga tabavalt iseloomustab tegelasi.

Kitzbergi väljendusviis on „Veli Hennus" napisõnaline, aga paljuütlev. Mõnesõnalise vihjega tärgatab ta kirjeldatava tegelase lugeja kujutlusse. Nii kerkivad ilmekalt esile selles novellis Henn Kaasik oma mõnusa „äraolekuga", ta hellaloomuline ja heasoovlik vanim vend Jaan, häbelik ja peenutseja Kniks-Mariihen, iseteadlik kalastaja Nõuni Jaak, naljahammas lätlane Beersing, kergatslik Perpentikel ja saksastunud madam Muru. Need on omapäraselt nähtud kujud meie tolle aja jututoodangus. Sedasama lühisõnastust kasutab autor ka looduse kirjeldustes. Näiteks: „Sume suvekene hakkas lõpu poole jõudma. Päevad kiskusid lühemaks, juba oli mõnel pool sirp rukkiväljale viidud."

„Veli Hennu" kandvamaks ja kunstilisemaks osaks on üksikepisoodide meisterlik kirjeldus. Siin avaldub Kitzbergile omane rahvakirjaniku anne luua plastilisi pilte taluinimeste toiminguist. Otse meeldesööbivalt on ta kujutanud kalastamisstseeni Nõuni järvel, jaanipäevast jumalateenistust ja koolis peetavat jõuluõhtut.

Soovida jätab aga vaadeldava jutustuse ideeline ja psühholoogiline külg, mida on vaid vihjamisi valgustatud. Teose peaideeks on oma rahvusele truuksjäämine. Aga Kitzberg ei põhjenda lähemalt, kuidas kujunes saksikust Kniks-Mariihenist eestimeelne neiu. Samuti jääb lugejale ähmaseks Hennu ja Mariiheni armastusvahekorra arenemine.

Mõningaist puudusist hoolimata on „Veli Henn" Kitzbergi kõige õnnestunum külajutt niihästi sisult kui ka vormilt. Selles on autor suutnud sisu- ja vormielemendid ühte sulatada. Eriti efektselt mõjub „Veli Hennu" tegelaste kõnekeel, mis nõretab barbarismidest.

„Hennu veljes" korduvad eelneva jutustuse peamotiivid, kuid tagasihoidlikumas ja kahvatumas toonis. Siingi aren-

datakse armastusintriigi, mis laheneb abiellumisega. Lõpplahendus tuleb ootamatult ja üllatuslikult nagu „Veli Hennuski". „Hennu velje" kauneima ja hingestatuima osa moodustavad kooli- põlvemälestused, milledes heliseb kaasa kirjaniku soojasüdameline hing. Tegelastest jäävad meelde peale vennaste paari Jaani mõrsja Matilde Torn, kes vahepeal on muutunud mingi imeväe läbi ideaalseks eesti naiseks, venestunud vallakirjutaja ja vanameelne saksa advokaat.

Kitzberg on jutupaari „Veli Henn" ja „Hennu veli" kirjutanud rahvusliku tendentsiga. Ta osutab, kuidas võõrkeelne ja -meelne linn omal-ajal saksastas eestlasi, küla aga avaldas neisse tervendavat mõju.

Oma eepilise toodangu, mis esialgu ilmus ajalehtede joone all, andis Kitzberg hiljem välja „Külajuttude" nime all.

Kitzbergi külajutud on kirjutatud sooja ja südamliku huumoriga. Neis väljendub idealistlik elutunne ja sädelev õnnelikkus.

Kitzberg oli rahvakirjanik selle sõna parimas tähenduses, sest ta kirjutas oma jutupalad eeskätt külarahvale. Seepärast püüdis ta võimalikult lihtsasti ja rahvalikult jutustada. Ta pakkus lihtrahvale lõbusat ajaviidet, aga samal ajal ka õpetas teda. Kitzbergi külajutud olid ühel hoobil rahvalikud ja õpetlikud.

Rahvaelu kujutamine tõetruus valguses oli küll Kitzbergi ideaaliks, aga ta ei suutnud täiel määral kinni pidada realistlikust põhimõttest. Ta lõi oma jututoodangus ainult näilikult reaalse maailma.

Lõppeks tähendatagu, et Kitzberg on ka meie tähelepandavaim följetonist, kes oma vesteis on satiiriliselt käsitelnud päevakajalisi küsimusi. Autor andis oma ajalehtedes ilmunud vested hiljem valimikena välja pealkirja all „Tiibuse Mari ajalikud laulud" (1920) ja „Tiibuse Jaak Tiibuse kirjavahetus" I—II (1920—23).

Peale följetonide avaldas Kitzberg ka memuaarteose „Ühe vana „tuuletallaja" noorpõlve mälestused" I—II (1924—25). Ta alustab raamatut oma esivanemaist ja noorpõlvest, mille kirjeldamiseks ta kasutab peale isiklike tähelepanekute vanima venna Jaani kirjalikke ülestähendusi, jälgib oma tegevust kihelkonnakohtu notarina ja vallakirjutajana, jutustab Lätis veedetud aastaist ja lõpetab Tartu tulekuga. Ainestikult on huvitavaim „Tuuletallaja" I osa, mis sisaldab rohkesti kultuuriloolist materjali XIX sajandi teisest poolest ja autobiograafilisi teatmeid Kitzbergi enda kohta.

Kitzberg näitekirjanikuna.

Kitzberg asus noormehena näitemänge kirjutama, et selle aja vähenõudlikule maalavale ettekandenumbreid pakkuda. Soodsate eelduste puudumisel tuli tal alata juttude dramatiseerimisega ja võõrkeelsete näidendite tõlkimisega.

Kõigepealt dramatiseeris Kitzberg Jannseni jutukese „Räägi, mis tahad, aga tondid ja kodukäijad on siiski tõsi". Siis tõlkis ta eesti keelde Kotzebue naljamängu „Virrvarr" (1878), mis sai hea menu osaliseks. Neile järgnesid tõlkelaenulised lavateosed „Pila-Peetri testament" ja „Vana vanaga, noor noorega".

Ta pikem algupärane näidend „Punga-Märt ja Uba-Kaarel", mis on kirjutatud a. 1892 paari nädala jooksul, on täiesti karskusaate teenistuses, mis sellal päevakorral oli tolleaegsel karskusseltside asutamise ja tegevuse ajastul. Selles viiejärgulises näitemängus kujutatakse joomarist peategelase Punga-Märdi hukkumist ja selle kõrval maalitakse pilt karske Uba-Kaarli ning ta perekonna eeskujulikust elust. Kirjanik on pühendanud peatähelepanu eesti külaelu kujutamisele, mistõttu üksikud stseenid rahvaelust, nagu üldtuntud karjasekauplemine, on hästi õnnestunud. „Punga-Märt ja Uba-

Kaarel", mis trükis ilmus a. 1894, jääbki huvitavate ja rahvuslike üksikstseenide koguks, sest näidendis pole tarvilist intriigi ega dramaatilist tõusu.

Järgnevad naljamängud „Rätsep Õhk" (1903) ja „Püve talus" (1910) dramatiseeris Kitzberg oma sellesisuliste külajuttude järgi. Mõlemad näidendid pakuvad realistlikke pilte rahvaelust ja omapäraseid tegelaskujusid, kes kõnelevad lopsakat rahvakeelt.

„Tuulte pöörises" (1906).

Käesoleva sajandi algul sammus meie teater jõudsasti edenemisteed. Linnakodanlus oli muutunud nõudlikumaks niihästi ettekantavate lavateoste kui ka teatrihoonete suhtes. Publik ei rahuldunud enam kergesisuliste külajantidega, vaid nõudis paremat kirjanduslikku maitset rahuldavaid lavateoseid. Vanade seltsimajade asemele, mis olid puuduliku lavasisseseadega, ehitati ajanõudeile vastavad teatrimajad. Nii kerkisid lühikese aja jooksul Tartus, Tallinnas ja Pärnus moodsad teatrihooned, kuhu palgati ametisse elukutselised näitlejad.

„Vanemuise" uue teatrihoone avamise puhul oli välja kuulutatud näidendivõistlus. Sel võistlusel esines Kitzberg varjunime A. Koldekivi all oma viievaatuselise draamaga „Tuulte pöörises", mille eest talle määrati auhind. Teost etendati esmakordselt „Vanemuise" uue teatrihoone avamispidul 13. augustil 1906. a. Samal aastal ilmus „Tuulte pöörises" ka trükis.

Draama loomisele asus Kitzberg enne 1905. a. sündmusi, kavatsedes selles kujutada võitlust naise ja kodukoha pärast. Teos oli varsti suurtes joontes valmis, aga lõpplahendus puudus. Siis saabusid 1905. a. ärevad ajad ja ühiskondlikud rahutused, mida autor põimis oma näidendisse.

„Tuulte pöörises", milles käsiteldi selle aja ühiskondlikke päevaküsimusi, äratas ilmumisel laialdast tähelepanu oma uudse ainestikuga. Kuigi teoses olid sotsiaalsed

probleemid kõrvalise tähtsusega, nihutati need näidendi arvustamisel esikohale. Selle aktuaalse lavateosega polnud rahul ei vasak- ega parempoolsed ringkonnad, kes väitsid, et draamas pole tõetruult ega usutavalt kujutatud maailmavaatelist võitlust.

Näidendi ebaõiglane ja mahategev arvustus kibestas Kitzbergi meelt. Ta katkestas mitmeks aastaks oma kirjandusliku loomingu. Kirjaniku masendunud meeleolu paranes, kui „Tuulte pöörises" tuli soomekeelses tõlkes ettekandmisele Soome Rahvusteatris 1908. a. sügissemestril.

Draamas „Tuulte pöörises" kujutatakse eesti külaelu XX sajandi algul. Maal oli siis elavnenud ühistegeline liikumine: kutsuti ellu piimaühinguid ja laenukassasid. Samal ajal levisid 1905. a. revolutsiooni tõukel maakehvistu seas sotsialistlikud ideed. Need ühiskondlikud päevaküsimused kajastuvad ka näidendis.

Draama „Tuulte pöörises" ainestik on ainult osaliselt ajalooline, sest siin ei koondata peatähelepanu sotsiaalseile probleemidele, vaid taluelule ja taluinimeste vastastikusele võitlusele. Selle tagapõhjana kirjeldatakse rabadetaguse Mäe-Soosaare talu minevikku ja olevikku, alates ta asutamisloost ja lõpetades 1905. a. järelsündmustega.

Draama peategevustik kestab umbes kolmveerand aastat. Sündmustik algab 1905. a. suvel, heinaajal, jatkub järgneval laupäevaõhtul ja pühapäeval, katkeb kord mõneks kuuks, siis pooleks aastaks ja lõpeb 1906. a. varakevadel. Tegevuskohana esineb kõigis vaatustes Mäe-Soosaare talu.

Draama tulipunktis seisab tõuprobleem. Siin on vastu seatud kaks tõugu. Ühel pool esineb nn. Tõõtside tõug, kuhu kuulusid kuumaverelised, temperamentsed, ägedaloomulised ja iseteadlikud inimesed. Nende esivanemad ulatuvad tagasi muistsete eesti vanemateni ja kuningateni, kelle soontes ei voolanud orjaverd. Teisel pool aga on rahulikud, flegmaatilised, vaikseloomulised ja alandlikud inimesed. On üsna loomulik, et need kaks tõugu ei sobinud sugugi teineteisega, vaid sattusid vastollu.

Draama „Tuulte pöörises" peategelaseks on Mäe-Soosaare sulane Jaan. Ta on sündmustiku kandjaks ja edasiviijaks näidendi algusest kuni lõpuni. Jaani vastasena esineb Ala-Soosaare peremees Kaarel. Mõlemad meestegelased võitlevad Mäe-Soosaare peretütre Leena pärast. Jaani eesmärgiks on pealeselle veel tagasi võita kaotatud isatalu. Teistest kõrvalja episoodilistest tegelastest on tähtsamad Jaak, Mäe-Soosaare peremees, ja Jaani ema Anu.

Draamas „Tuulte pöörises" armastavad kaks meest sama naist, mistõttu kujuneb kolm vahekorda: Kaarel — Leena, Jaan — Leena ja Kaarel — Jaan. Kaarli ja Leena vahekord on loid, sest Kaarel on rohkem huvitatud ühistegelisist ettevõtteist kui Leenast. Seevastu Leena ja Jaani suhted on teose kestel alati pinevil, mis on tingitud mõlemate tegelaste temperamentsusest. Täiesti vaenuline on Kaarli ja Jaani vahekord.

Peaosa etendab selles dramaatilises võitluses Jaan. Ta on nagu tema ihaldatud Leenagi temperamentsest tõust — kuumavereline ja tundeline. Ta iseloom on täis vastolusid. Õrnuse ja armastusega läheneb ta Leenale, aga oma kirglikkuses läheb ta jõhkraks. Kaldunud kõrvale ausast võitlusteest, kaotab ta omaenese süü läbi armastatud neiu ja isakodu jäädavalt.

Kaarel on iseloomult suur vastand Jaanile. Ta on aateliste püüetega, ühiskonna kasuks töötav noor taluperemees, kellel iseenda ja oma mõrsja jaoks pole millalgi aega. Kaarli soontes voolab vagune veri, suurimad tundeavaldused jäävad talle hoopis võõraks. Ta ideaaliks on aineliselt kindlustatud rahulik perekonnaelu.

Mäe-Soosaare peretütrele Leenale on antud määrav osa kõnesoleva draama hingelise konflikti lahendamisel. Ta kõigub kahe vastandliku mehe vahel: ühel pool on leegitsev Jaan, teisel pool leige Kaarel. Et Leena on sama temperamendiga kui Jaan, kaldub ta loomusunniliselt viimase poole, sest ta ihkab endale tulihingelist ja mehist elukaaslast. Tal aga piisab iseteadlikkust ja uhkust loobuda Jaanist, kes ta

aust ei hoolinud. Leena on sügavahingelise ja iseteadliku peretütre tüüp.

Draama „Tuulte pöörises" sümpaatsemaid kujusid on Jaak. Oma osavõtliku südamega tunneb ta kaasa kõigile kaasinimesile. Eriti südamlik ja hell on ta oma tütre Leena vastu. Oma suuremeelsuses suudab ta aru saada tütre õnnetusest ja temale troosti pakkuda. Jaani ema Anu esindab rahvalikku talunaisetüüpi.

Kõige paremini on kirjanikul õnnestunud Jaani ja Jaagu kujud. Nad on kujukalt joonistatud ja nende hingeelu on tõepäraselt edasi antud.

Kompositsioonilt kuulub „Tuulte pöörises" Kitzbergi kunstilisemate lavateoste hulka. Teose üksikmotiivid on siin kunstikavatsuslikult üksteisega ühendatud.

Draama sündmustik areneb üldjoontes ajaliselt edasisammuvalt. Tegevustik algab Jaani tagasitulekuga Mäe-Soosaarele ja lõpeb Leena ning Kaarli surmaga, kusjuures Jaan hingeliselt hääbub. Tagasihaaravalt liituvad draama motiivistikuga Jaani jutustused Ala- ja Mäe-Soosaare talu asutamisest ning ta lapsepõlve-sõprusest Leenaga. Eriti on draama „Tuulte pöörises" ülesehitamisel silmas peetud tegevuse tõkendavaid tegureid, et näidendi põnevust tõsta. Kaarli ja Leena abiellumiskavatsusele on vastu seatud Jaani igatsus oma kodutalu ning Leena järele. Samuti on Kaarlil raskusi ühistegeliste ettevõtete asutamisel, sest Jaan töötab sellele vastu. Seetõttu on konfliktid kahe vastaspoole vahel möödapääsmatud. Vastolu Jaani ja Kaarli vahel suurendavad veelgi nende vastandlikud iseloomud.

Sellest nähtub, et teose dramaatiline võitlus on hästi põhjendatud, sest tegelaste vastolud on teravad. Nende vahel tekivad paratamatult kokkupõrked, mis loovad pineva olukorra.

Draama „Tuulte pöörises" kompositsioon on neljas esimeses vaatuses otse eeskujulik. Kuid lõpplahendus, eriti Leena saatuslik surm, ei tundu loomulikuna ja usutavana. Autor annab liig suure osatähtsuse saatusele elu keerdsõlme lahendamisel,

kui ta laseb Jaaku ütelda: „Kas ei mängi saatus meiega nagu torm oksakesega?"

„Tuulte pöörises" oli erakordne lavateos eesti näitekirjanduses. Selle teosega algas meie kirjanduslikult hinnatava draama ajalugu.

„Libahunt" (1912).

Kitzberg asus draamat „Libahunt" koostama a. 1910, ammutades ainestikku oma samanimelisest jutustusest. Lisamaterjali hankis ta oma noorpõlveteosest „Kodukurukesest", J. Jungi raamatust „Eesti rahva vanast usust, kommetest ja juttudest" ning F. J. Wiedemanni teosest „Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten".

„Libahunt" valmis a. 1912, millal ta ka trükis ilmus ja Pärnu „Endla" teatrihoone avamisel esietendusele tuli.

„Libahunt" sai üksmeelse tunnustuse osaliseks. Teost arvustati kõikide poolt kiitvalt. Eesti Kirjanduse Seltsi auhindamiskomisjon määras „Libahundi" autorile kõrgeima auhinna ja 150 rbl. tasu.

„Libahunti" on mängitud korduvalt kodumaa näitelavadel, aga ka Soomes ja Lätis.

Kui „Tuulte pöörises" oli olevikudraama, siis „Libahunt" on minevikudraama. Selle aine pärineb XIX sajandi algusest, millal eestlaste seas oli laialdaselt levinud ebausk. Draama tegevustik toimub Tammaru talus, kus teineteisega võitleb kaks vastandlikku inimtõugu nagu „Tuulte pööriseski".

„Libahundis" toimub võitlus kahe naise vahel ühe mehe pärast, vastupidi draamale „Tuulte pöörises". Need kaks naistegelast on vastandid nii välimuselt kui ka iseloomult.

Peategelaseks on Tiina, kelle kui erandinimese traagikat draama kujutab. Ta on tõmmuvereline, ilus ja elav

looduselaps. Oma tundeis on ta kirglik ja äge, aga võib olla ka õrn ja paindlik. Ta on uhke oma vabade esivanemate üle, kui ta lausub: „Meil arvati põlvi kuningate ja vanemateni tagasi . . .“ Tiina soontes on palav veri ja ta kuulab ainult oma kuuma südame käske. Ta saatuseks on vastollu sattuda ümbrusega, kus teda ei mõisteta ja ollakse eelarvamuste vangis. Nagu sageli mass vihkab endast erinevaid isikuid, kes on temast kõrgemal või teissugused, nii ka siin mõistab ümbruskond Tiina hukka. Halvustatuna päritolu tõttu, kahtlustatuna libahundiks käimises ja tagasitõrjutuna liitumast nendetaolise suguseltsiga, tõukab külaühiskond koos Tammaru rahvaga Tiina eneste seast välja. Kannatada on erandinimeste saatus.

Libahundi-probleemi käsitluses näitab autor, kuidas sellise ebausu tõttu kannatajate elu paratamatult murdub. Siin ei lahendata probleemi nõnda nagu Juh. Liivi „Nõia tütres“, kus ebausklikud veenduvad oma eksimuses ja kannatanud Leena saab hüvituse; Kitzbergi draama pärisorjusaegses hämaruses on ebausk tugevam ja jääb püsima. Ainult vanaema eestpalve Tiina „patust puhtale hingekesele“ teose lõpul mõjub osaliselt lepitavana.

Tiina suurim vaenlane on temaga võistlev M a r i, kes on tüübiline Tammaru suguvõsa liige: heledate juuste ja siniste silmadega. Iseloomult on ta aeglane, flegmaatiline. Juba lapsepõlves põlgas ta elavaloomulist Tiinat, täiskasvanuna see puhkeb vihaks, sest armukadedus piinab teda. Ta armastus Marguse vastu pole vähem Tiina omast. Ta on valmis laotama oma hinge Marguse teerajale, kui aga sellel oleks pehmem käia. Mari on samuti kannataja, kuid ta ei ärata kaastundmust, sest ta ei tundu kangelaslikuna. Ta on orjameelne ja niisama väiklane ning ebausklik kui ta ümbruski, mis toetab teda võitluses. Flegmaatiline Mari esindab harilikku, orjaaegse tagasihoidliku eesti tüdruku tüüpi, Tiina aga on erakordne, sügav nii rõõmus kui valus, lõunamaiselt temperamentne, meenutades Jaani „Tuulte pöörises“.

Margus kuulub Mariga samasse suguvõssa. Ta on liig saamatu ja tahtejõuetu, et Tiinat kaitsta. Tal puudub julgus Tammaru suguvõsa traditsioonidest loobumiseks. Marguses on palju orjalikku sõnakuulelikkust. Ta rahulik loomus nõuab, et iga järgnev päev oleks eelmise sarnane, kõige erakordse ja ebahariliku vastu on tal hirm.

Tammaru peremees ja perenaine on napilt, aga kujukalt iseloomustatud. Nende kõnes ja esinemises on palju rahvalikku ja tõsist talupoeglikku. Nad on kaastundlikud ja heasüdamelised, kuid muutuvad pärast Tiina vastu halastamatuks, kui see tahab võita nende poega. Nende tigedus tundub olevat liig vastolus varasema headusega, mis ei ole teoses küllalt põhjendatud.

Tiina kõrval on vanaema „Libahundi" kauneim ja huvitavaim kuju. Ta ei tunne enam isiklikku rõõmu ega valu, vaid muretseb ainult teiste pärast, etendades elutarga lepitaja osa. Ta mõlgutleb ja arutleb palju, aga see sünnib rahvalikus keeles, mis hoiab muutumast ta kuju abstraktseks. Ta vaikses, ennastohverdavas alistumises pühaks peetud kombeile ja sugukonna huvidele on kõigest hoolimata ülevat suurust. Tal endal on olnud jõudu loobuda isiklikust õnnest sugukonna arvatava kasu pärast ja ta nõuab seda ka teistelt. Ta tunneb rasket kunsti — iseennast võita. Ta kaitseb sugukonna traditsiooni üksiku isiklike tunnete vastu. Traditsioon pääsebki võidule armastuse üle. Ta soovib Margusele ainult head, kuid tegelikult osutub see piinaks kõigile asjaosalistele.

Karakterite kujutamine on „Libahundis" hästi õnnestunud. Nii Tammaru peremees ja perenaine kui ka vanaema mõjuvad loomulikult. Tiina puhul võib märgata kirjaniku püüet luua „luuleline" ja imesteldav kuju. Margus ja Mari on tavalised, oma-aja kasvatuse, eelarvamuste, ebausu ja tõu kammitsais olevad isikud.

Kompositsiooni jälgimisel tuleb lähtuda draama üksikuist vaatustest. Nagu harilikult viievaatuselises näidendis, nii

ka „Libahundis" langevad vaatused ühte kompositsiooniliste üksustega (ekspositsioon, dispositsioon, haripunkt, pööre ja katastroof).

„Libahundis" pole aja- ega kohaühtsusest kinni peetud. Tegevus haarab endasse 15 aastat: esimese ja teise vaatuse vahel on kümme, neljanda ja viienda vahel viis aastat. Kohaühtsust on silmas peetud ainult esimeses ja viiendas, mõlemad etenduvad talveõhtul Tammaru rehetares, kusjuures esineb kordusmotiive.

Draama ekspositsioonina on esimene vaatus hästi õnnestunud. Tutvustatakse miljöö, pererahva ja Tiina minevikuga. Ei seota veel dramaatilist sõlme, kuid tuuakse esile kontrast: rahulike inimeste kodusse tungib katkenud ja nälginud hulkuv vaenelaps. Vastolu avaldub kogu situatsioonis ja leiab väljenduse perenaise sõnus: „Kuidas me võtame nõia lapse oma laste hulka!"

Teine vaatus sünnib kevadises päikesepaistelises metsas, sellega omades rõõmsamat tagapõhja kui esimene. Vaatuse alguses jatkub ekspositsioon. Tiina mäng metsloomadega iseloomustab Tiinat, kuid pidurdab tegevust. Varsti tuuakse aga sisse dünaamiline motiiv — armastajate eesmärgile püüdmine, sest siin Tiina ja Margus otsustavad teineteisest mitte lahkuda. Sel otsusel põhineb dramaatilise võitluse algus, mis avaldubki järgmises stseenis Mariga. Armukade Mari süüdistab Tiinat varsamurdmise loos. Mari vihaavaldus ja Tiina meeltheitev nutt kujundavad stseeni pinevaks.

Kolmandas vaatuses jõuab dramaatiline konflikt haripunkti. Jaanitule-stseen on lavaliselt efektne. Kui Mari Tiinale süüdistuse libahundiks käimises näkku paiskab, on Tiina asetatud oma vastasega silm silma vastu, nagu nõuab seda draama hariaste. Hariastme kujundamine on õnnestunud: selles on põnevust ja tundepärasust. Hariastme järel algab tegevuse langus katastroofile.

Neljanda vaatuse algul on dramaatilises tegevuses pööre. Uuesti äratab huvi vanaema oma filosoofiliste seletustega Tamm-

aru suguvõsa traditsioonidest ja elunähtustest. Kokkupõrked vastaspoolte vahel kasvavad selles vaatuses astmelises tõusus.

Viiendas vaatuses areneb katastroof. Võitlust pole enam, sest vanemad on surnud ja Mari on abielus Margusega. Koht on sama, mis esines esimeses vaatuses, — Tammaru rehetare. Jälle kostab väljast torm ja huntide ulumine. Hundid tungivad õue. Margus laseb, ta tabab Tiinat, kes süreb.

Kompositsioonilt moodustab „Libahunt" sümmeetrilise terviku. Viimne vaatus tabab sama müstilist põhitooni, mis esimenegi. Õigupoolest kordub siin sama situatsioon. Kõik on endine, ainult sugupõlved on muutunud. Tiina ilmub ka nüüd nälginult ja narmetanult, ainult täiskasvanuna.

Sümmeetriat osutab ka esimese ja teise ning neljanda ja viienda vaatuse vahel olev pikem aeg. Seetõttu eralduvad esimene ja viimne vaatus vahelmistest, mis omavahel tihedasti liituvad.

„Libahunt" on nii ainestikult kui ka kompositsioonilt Kitzbergi õnnestunuim dramaatiline teos. Ta väärib tähelepanu juba Tiina kuju tõttu, kes nii tugevana ja vabana ometi hukkub elu halastamatuses.

„Tuulte pöörises" ja „Libahunt" on karakter-saatusdraamad. Mõlemas näidendis kutsub võitluse esile karakterite erinevus. Selle kõrval etendab määravat osa saatuse paratamatus.

Muud näidendid.

Peale eespool mainitute ja käsiteldute on Kitzbergilt ilmunud veel mõned teised näidendid, milledest väärivad tähelepanu „Kauka jumal" ja „Neetud talu".

„Kauka jumal" (1915). Draama „Kauka jumal" valmis juba a. 1912 ja autor saatis selle K. Menningule ja „Estonia" teatri dramaturgile Karl Jungholzile arvustada. Mõlemad teatritege-

lased osutasid näidendi tähelepandavaid puudusi, mille põhjal Kitzberg „Kauka jumala" ümber töötas ja alles a. 1915 trükis avaldas.

„Kauka jumalas" kujutatakse peategelase M o g r i - M ä r d i isikus rahaahnet taluperemeest. Selle rahajumaldaja tüübi on Kitzberg loonud kellegi Abja valla Märdi-nimelise taluperemehe elava eeskuju järgi.

R a h a a h n u s e k e h a s t a j a Mogri-Märt ei tunnustanud mingit väge ega võimu raha kõrval. Juba noorpõlves oli ta vandunud, et raha peab tal olema. Rikkuse ahnitsemisel ei hoolinud ta oma lastest ega külainimestest. Raha oli saanud talle jumaluseks, mida ta kõige vahenditega taotles. Selles draamas näidatakse, kuidas rahaahnus muutub needuseks nii isikut ümbritsevaile kui ka lõppeks talle endale.

Mogri-Märt ei ahnitsenud raha tühipalja kire pärast, vaid tal oli selleks eriline põhjus. Ta rahaahnus baseerus ideelisel alusel — tõusta kõrgemale ning saada võimsaks, et kätte maksta noorpõlve solvamise eest.

„Kauka jumal" väärib hindamist peamiselt Mogri-Märdi monumentaalse kuju tõttu, mida võib kõrvutada Molière'i ihnuritüübi Harpagoniga. Selle draama kompositsioon on viimistlemata, keel jämedatoimne ja kohati naturalistlik.

„Neetud talu" (1923). Kitzbergi viimses algupärases näidendis „Neetud talu" (1923) kujutatakse u l a h a r i t l a s t e t r a a g i k a t, kes linnas koolis käies on võõrdunud talutööst. Nad peavad häbiasjaks isatalus füüsilist tööd teha, aga nad ei suuda ka vaimsel alal oma pooliku haridusega mainimisväärset saavutada. Saadud haridus on röövinud neilt töötahte ja -rõõmu, ta on kujunenud neile needuseks. Selle traagika põhjusi taipab talu noorim poeg J u l i u s, kes sõnab: „Möödas on aeg, kus haridusega karjääri tehti ja kus koolitatud inimest kohe padjad tõllas ootasid. Haridus annab eluvõitluse jaoks ainult paremad sõjariistad kätte. Mitte, et kerget elu kätte saada, vaid et viljaka tööga raskusi kergemini võita, selleks on haridus hea."

Seda õnnelikult leitud aktuaalset ainet pole Kitzberg suutnud tarvilise psühholoogilise usutavusega käsitella. Samuti on autori suhtumine tegelastesse silmahakkavalt erinev. Noorimat poega Juliust püüab ta idealiseerida, ta õdesid ja venda aga esitada veider-koomilises valguses. Realistlikku joont on Kitzberg tabanud eeskätt Jaagu ja karja-Anne iseloomu kujundamisel.

Kitzbergi loomingu väärtuslikema osa moodustab draama. Ta teened eesti näitekirjanduse arenemisloos on suured, sest ta teosed olid esimesed kunstiväärtuslikud draamad eesti kirjanduses, haaravate probleemidega, hästi välja töötatud karakterkujudega ja lavalise mõjuvusega.

EDUARD VILDE (1865—1933).

Kui Juhan Liiv ja August Kitzberg esindasid romantiliste kalduvustega realiste, siis Eduard Vilde oli juba teadlik realismi arendaja, kes taotles kriitilist suunda eesti realistlikus kirjanduses.

Lapsepõlv ja kooliaastad. Meie viljakaim jutu- ja romaanikirjanik Eduard Vilde sündis 20. veebruaril (4. märtsil) 1865 Virumaal Simuna kihelkonnas Pudivere mõisas kupja pojana. Ta isa, eluaegne kohusetruu mõisateenija, oli pehme loomuga ja tegelike kalduvustega tagasihoidlik mees. Tulevane kirjanik oli rohkem emasse, kes oli luuleandeline, temperamentne ja vaheldust igatsev. Ema pärandas Vildele luulejanu, rännukire ja elurõõmsuse. Varsti pärast poja sündimist kolisid vanemad Muuga mõisa, kus isa sai aidameheks. Muugas veetis Vilde oma lapsepõlve.

Lapsepõlvekodust on jäänud kirjanikule kaunis mälestuspilt: „Kahe toaga lihtne korter „alt-toas", vastas vana lagunud viinaköök loomalautadega, selle taga mudane tiik täis kaane, kõrval

puiestik vanade pärnade ja vahtratega, kaugemal lilledega ülekülvatud roheline aas heinaküüniga ja sepapajaga — ja kõige selle ümber kaugemas ringis metsad, otsatud metsad, kus meie marjul käisime... Vististi istutas see mühav laaneümbrus mulle mu seni alalejäänud metsaarmastuse põue... Iseäralist himukat huvitust aga tundsin juba lapsena inimeste vastu, kelledest suur mõis ja ta laialine krunt alati kihisesid."

Eduard Vilde.

Hoopis uus, muinaslooline maailm avanes väikesele Eedile mõisalossis. Lõvikujud olid marmortrepil, antiiksed kipskujud ja kunstkaunistused ilustasid suursugust saali. Ta oli sellest toredusest esiotsa niivõrd haaratud, et ta jalad olid põrandaparketi külge nagu kinni naelutatud.

Ema õpetas Vilde üsna varakult lugema. Juba seitsmeaastasena oli ta nii kaugel, et võis iseseisvalt raamatuid lugeda. Põneva kaasaelamisega jälgis Vilde lapsena, kuidas ta ema Hirlanda- ja Jenoveeva-lugusid ning „Eesti Postimehe" jutulisa mõisatoas väikesele kuulajate-ringile ette luges.

Saksakeelse algõpetuse saanud Muuga mõisas metsaülema proualt, läks Vilde a. 1875 Tallinna kooli. Ta õppis kolm aastat Kentmanni ja Wittingi algkoolis ja hiljem k r e i s k o o l i s. Neis koolides, mis olid saksakeelse õppekeelega, omandas Vilde hea saksa keele oskuse. Õppeaineist meeldisid talle kirjandus, ajalugu ja maadeteadus, eriti aga kirjandite kirjutamine. Ta polnud küll hoolas õpilane, aga pääsis andekuse tõttu klassist klassi.

Algkooliaastail luges Vilde innukalt Anderseni ja vennaste Grimmide muinasjutte ning jutustusi indiaanlastest. Eesti kirjandusest huvitasid teda Kreutzwaldi „Kilplased" ja „Reinuvader rebane". Kreiskoolis olid ta koduseks lektüüriks saksa noorsoo- ja rahvakirjanike Franz Hoffmanni, Marlitti, Nieritzi, Elisabeth Werneri ja Willbrandti teosed ning vabameelse ajakirja „Gartenlaube" ilukirjanduslikud palad. Koolikursuses tutvus Vilde saksa klassikute, nagu Herderi, Schilleri, Goethe jt. teostega, mis arendasid ta kirjanduslikku annet. Ta lemmikteoseks olnud kangelaslugu „Kalevipoeg", mida ta tõi sageli kooli kaasa.

Veel rohkem oli Vilde kreiskoolipõlves haaratud lavateoseist. Ta sai oma endiselt koolivennalt priipileteid ja käis igal nädalal saksa teatris etendusi jälgimas. Samuti luges ta kodus õhinal teatripalavikus dramaatilisi teoseid, eriti Shakespeare'i, Lessingi, Hebbeli ja Kleisti töid.

Kreiskooli ei saanud Vilde lõpetada, sest ta pidi koolist lahkuma 1882. a. juunis, pool aastat enne lõppeksameid. Vilde oli kavatsenud ühes kaasõpilastega merimeheks hakata ja oli juba koha laeval valmis kuulanud. Sellest sai kreiskooli direktor teada ja Vilde kui kavatsuse algataja sunniti koolist lahkuma.

Ajakirjanikupõlv. Pärast koolist kõrvalejäämist algas uus järk Vilde elus, millal rahutu seiklusiha ja uute muljete veetlus tiivustasid teda sageli tegevuskohta vahetama ja võõrsile rändama. Esialgu sõitis ta sõprade juurde Peterburisse ja otsis seal endale teenistuskohta. Kahjuks ei leidunud sobivat vaba ametikohta ja Vilde pöördus kodumaale tagasi, peatudes vanemate pool K e i l a K a r j a k ü l a mõisas, kus ta isa oli valitseja. Ajaviiteks luges saksa kirjandust ja eesti autoreid, nagu J. Pärna, E. Bornhöhet, L. Suburgi jt. Isa tellitud ajalehtedest „Virulane" ja „Olevik" õppinud ta eesti õigekirjutuse selgeks. Karjakülas sõnastas Vilde oma esimesed kirjanduslikud katsed, mis sattusid „Virulase" toimetaja J. Järve kätte, kes märkas, et noor autor üsna huvitavalt oskab kirjutada, ja kutsus ta toimetusliikmeks.

Aastal 1883 alustas Vilde oma ajakirjanikukarjääri Tallinnas „Virulase" toimetuses, kus ta ülesandeks oli koostada kohalikke sõnumeid ja teatriarvustusi, tõlkida välismaisi uudiseid, välja saata lehte jne. Selle lisaks pidi ta lehele kirjutama algupäraseid jutte. Lühikest aega töötas Vilde „Virulase" juures koos Juhan Liiviga. Nad olid teineteisele täiesti vastandid: Vilde oli kehaliselt terve, elurõõmus ja optimistlik, Liiv oli aga raskemeelne ja haiglane. Nende iseloomud olid niivõrd erinevad, et neil raske oli teineteist mõista ja hästi läbi saada.

Et Vilde varasemad ajaviitejutud said suure menu osaliseks, lahkus ta a. 1886 „Virulase" toimetusest ja siirdus jälle Karjakülasse, et vabakirjanikuna õnne katsuda. Ometi polnud tal püsivust pidevaks loometööks ja mõnekuise vaheaja järel läks ta a. 1887 „Postimehe" toimetusse Tartu. Seal oli ta algul lehe kaastööliseks, hiljem omandas ta „Postimehe" ostu teel ja hakkas lehe tegevtoimetajaks. Et trükivalitsus ei kinnitanud Vildet lehe väljaandjaks, tühistus ostukaup ja kirjanik lahkus a. 1888 „Postimehe" juurest.

Vahepeal tekkis Vildel kavatsus hakata näitlejaks. Ta võeti Tallinna saksa teatrisse palgata õpilaseks. Aga mõne nädala pärast lahkus ta pettunult teatrist, sest tal puudus näitlemiseks anne.

Suvitades Tartu lähedal Luunjas kirjutas Vilde saksa keeles novelli „Der rote Mulk", mis leidis poolehoidu saksa ringkonnis. Autor sai maksulise kaastöölise koha Tallinnas „Revalsche Zeitungi" juures ja pärast Riia lehe „Zeitung für Stadt und Land" toimetuses.

Aastal 1890 teostus Vilde ammune igatsus — ta sõitis Berliini, et maitsta suurlinna tormitsevat elu ja astuda kokkupuutesse sealse kõrgepingelise vaimueluga. Berliinis veedetud aastad olid Vildele aineliselt rasked, aga vaimselt pakkusid nad talle palju uut ja väärtuslikku. Seal poliitilise ja kultuurilise elu keskuses võttis kirjanik mitmesuguseid äratusi vastu. Ta külastas riigipäeva istungeid, käis kunstikogusid vaatlemas, kuulas teadus-

likke kõnesid ja Berliini eeskujulikes teatreis jälgis teritatud tähelepanuga Hauptmanni, Ibseni ja Björnsoni realistlikke ja naturalistlikke lavateoseid. Nõnda õppis Vilde Berliinis lähemalt tundma lääne-euroopa kirjanduse realistlikku ja naturalistlikku käsitluslaadi, samuti ta poliitiline maailmavaade omandas kindla ilme.

Kodumaale pöördus Vilde tagasi a. 1892 ja lühikese puhkuse järel Karjakülas siirdus ta järgmisel aastal teiskordselt Tartu „Postimehe" toimetusse, kus ta sai toimetusliikme koha. Peale otsese toimetustöö oli tal ülesandeks kirjutada aasta jooksul neli pikemat jutustavat teost ajalehe joonealuse jaoks. Kui Jaan Tõnisson a. 1896 ostis „Postimehe", lahkus Vilde toimetusest, sest ta ei jaganud uue toimetaja poliitilisi vaateid. Tartust sõitis kirjanik Moskvasse ja sealt siirdus aasta pärast Narva „Virmalise" toimetusse, kuhu ta jäi vaid pooleks aastaks.

Aastal 1898 asus Vilde püsivamalt Tallinna elama, töötades algul „Eesti Postimehe" toimetuses ja siis K. Pätsi poolt väljaantava „Teataja" juures (1901—1904), kus ta töötingimused olid lahedad, nii et kirjanik võis rohkesti aega pühendada ilukirjanduslikule loomingule. „Eesti Postimehe" ülesandel käis Vilde a. 1900 Pariisi maailmanäitusel ja Kesk-Euroopas vaatamisväärseis paigus ja „Teataja" toetusel tegi ta pikema matka läbi Lõuna-Euroopa. Eriti kütkestas kirjanikku Itaalia lõunamaine looduslik ilu.

Tartus toimetas Vilde a. 1904 radikaalse ajalehe „Uudised" veste- ja jutulisa. Siin tutvus ta oma tulevase elukaaslase Linda Jürmanniga. „Uudiste" juures lõppeski Vilde vaheldusrikas ajakirjanikupõlv, mille huvitavama osa moodustasid välismaareisid.

Maapao- ja vanadusaastad. Pärast 1905. a. revolutsiooni sündmusi põgenes Vilde kodumaalt Šveitsi ja sealt 1905. a. suvel Helsingisse, kus ta välja andis revolutsioonilist pilkelehte „Kaak". Juba sama aasta sügisel lahkus Vilde Helsingist ja asus ühes oma abikaasaga Kopenhaagenisse. Sinna ta jäi pikemaks ajaks

peatuma, sest et talle Kopenhaageni lahedad elutingimused meeldisid. Kopenhaagenis vabanes Vilde lõplikult ajakirjanduslikust tööst ja ta võis täie jõuga pühenduda kirjanduslikule loomingule. Vahepeal matkas ta paljudesse teistesse Lääne-Euroopa linnadesse, ta käis koguni Ameerikas, aga Kopenhaagen jäi talle töötamiskohaks, kust ta ei tahtnudki lahkuda, kirjutades seal oma viimistelduimad tooted.

Vene Veebruarirevolutsiooni järelpäevil saabus Vilde abikaasaga 1917. a. märtsis Tallinna. Kodumaal jatkas Vilde kirjanduslikku tööd ja võttis osa poliitilisest liikumisest. Lühikest aega oli ta „Estonia" teatri dramaturgiks ja Eesti saadikuks Saksamaal.

1925. a. märtsi algul pühitses kogu Eesti oma suurkirjaniku Eduard Vilde 60. sünnipäeva. Vabariigi Valitsus määras juubilarile autasuks korteri eluaegseks tarvitamiseks ja ta elas seal oma viimsed eluaastad. Tartu ülikool valis Vilde tunnustuseks ta väljapaistvate kirjanduslike teenete eest audoktoriks.

Viimseil eluaastail redigeeris Vilde oma seniseid kirjandustooteid ja toimetas nad trükki pealkirjaga „K o g u t u d t e o s e d". Selle pingutust nõudva töö suutis Vilde enne surma lõpule viia.

Palju kannatusi valmistas Vildele vanadusaastail silma- ja südamehaigus, mis tõid talle ka surma. Meie kirjanduse vanameister Vilde suri südame veresoonte ummistuse tagajärjel 26. detsembril 1933. a. 68-aastasena. Ta sängitati ilmliku kombe järgi Tallinna Kloostrimetsa Metsakalmistule.

Eduard Vilde oli meie esimene vabakutseline kirjanik. Talle ei olnud kirjanduslik looming pühapäevaseks kõrvaltööks, nagu see seda oli Kitzbergile ja teistele selle aja kirjanikele, vaid ainsaks kutsetegevuseks, mille varal ta end ka elatas. Seepärast pidi Vilde oma kirjandusliku tegevuse algul tihtilugu ridu tegema selleks, et raha teenida. Hiljem, kui ta aineline olukord paranes, loobus ta sellest põhimõttest, pidades enam silmas kir-

jandus-kunstilisi põhinõudeid, nagu ta ise sellest kirjutab: „Ma ei tee enam ridu! Ma tahan midagi kivvi raiuda. Ma tahan endale kaljutahvlid välja tahuda ja nende peale kirja urgitseda, mida tuul ja vihm ei kustuta."

Esimene loominguperiood (1882—92).

Vilde varasemad jutukatsed on romantilised niihästi oma ebahariliku tegevustikuga kui ka tunderõhutatud väljendusviisiga. Kuid üsna varakult hakkab ta kasutama ka realistlikku käsitluslaadi.

Realistlikku laadi noorpõlve-teoseist on Vildel paremini õnnestunud jutustus „Kaks sõrme" (1887), mille ta kirjutas ajakirjandusliku tegevuse vaheajal Karjakülas. Selles jutustuses käsitellakse tõepärases valguses külaolustikku. Peategelasena on eluliselt kujutatud järsuloomulist randlast Nõia-Nigulat, kes pulmasõidul vigastas oma kaks sõrme. Huvitavalt on tähele pandud ka naistegelaste hingeelu.

Väga viljakas oli Vilde oma esimesel loomingujärgul naljakirjanikuna. Ta kirjutas rahvale naermiseks kergesisulisi naljajutukesi, nagu „Ärapõletatud peigmehed", „Vigased pruudid" jt.

Elu väärnähtusi käsitles Vilde tõnkavalt satiirilistes pilkejuttudes. Kirjanduslooliselt vääris tähelepanu ta satiiriline novell „Suguvend Johannes" (1891), milles kujutatakse pilkelises toonis tundehella laulikut, kes loob romantilis-sentimentalistlikke luuletusi. See pilkejutt puudutas valusasti Juhan Liivi, sest ta leidis, et Vilde on teda naeruvääristanud. Vilde aga eitab Liivi karikeerimist, kirjutades järgnevalt: „Juhan Liiv arvas selle pilke isiklikult enda pihta sihitud olevat, sest et peategelase nimi tema oma meelde tuletas, eksis aga: ma mõtlesin paljusid mesi-luuletajaid nende võipehmes sentimentaalsuseõndsuses."

Vilde varasem toodang kannab eelharjutuste ja suunaotsimise ilmet. Ta teoste ainevaldkond on väga laialdane, aga ka ebakindel.

Teine loominguperiood (1892—1909).

Kui esimesel loominguperioodil Vilde viljeles romantilis-realistlikku käsitluslaadi, siis teisel loominguajastul siirdus ta täiesti realismi ja naturalismi, koostades kaasaja sotsiaalseid probleeme ja ajaloolisi sündmusi käsitlevaid romaane ja novelle.

Tähelepandav murrang ta loomingus toimus Berliiniajastul. Tutvunud Saksamaal realistlike kirjandustoodetega ja omandanud seal materialistliku maailmavaate, hakkas Vilde oma toodangus tõelisele elule rohkem tähelepanu pöörama. Vilde kui kriitilise realismi esindaja asus seisukohale, et realistlik kirjanik peab ühiskondlikke olusid arvustama, aga seejuures ka väljavaateid andma, kuidas sellest olukorrast võib välja pääseda.

Vilde realistlik-naturalistlik jututoodang algab novelliga „Karikas kihvti" (1893), milles käsitellakse julmade rahameeste vähehoolivust vaeste eluõnnest. Sotsiaalne olustik on siin tõetruult kujutatud, tegelaste psühholoogia aga jääb lähemalt selgitamata.

Novelli „Linda aktsiad" (1894) sündmustik areneb maal, kus kooliõpetajast peategelane levitab ärkamisaja suurima majandusliku ettevõtte, laevaseltsi „Linda" aktsiaid. Seltsi likvideerumisel (1893) on see aus haridustegelane valmis oma isiklikku elu ohverdama, et teised oma vaevaga teenitud raha tagasi saaksid. Kirjanik maalib „Linda aktsiais" tõetruu pildi külaelust ja peategelase psüühikast.

Oma esimese tähtsama realistliku romaani „Külmale maale" kirjutas Vilde Tartus „Postimehe" toimetuse liikmena.

Teos ilmus a. 1896 „Postimehe" joone all ja varsti pärast seda iseseisva raamatuna.

Rohkesti leidub romaanis „Külmale maale" r e a l i s t l i k k e pilte tolleaegsest külaelust. Kuid kirjanik ei piirdu siin realismiga, ta kaldub tublisti n a t u r a l i s m i. Nõnda maalib ta naturalistliku pildi Väljaotsa saunast, seda detailselt kirjeldades ja alla kriipsutades selle karjuvat viletsust. Nagu see on iseloomulik naturalistlikule teosele, annab Vilde peatähtsuse m i l j ö ö mõjule. Väljaotsa Jaan hukkub mitte ainult isiklikel põhjusil, vaid halbade kaasinimeste mõjul, millele ta nõrk iseloom ei suuda vastu panna, ja majandusliku kitsikuse tagajärjel. Miljöö

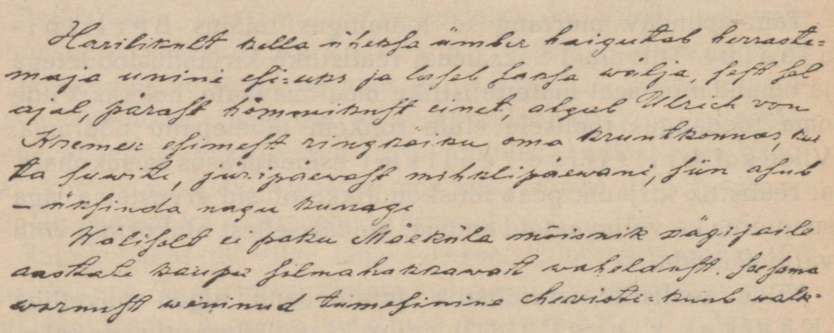

Ed. Vilde käekirja näide.

kõrval rõhutab Vilde p ä r i l i k k u s e määravat mõju tegelaste elukäigu kujunemisel.

Osaliselt kasutab Vilde romaanis „Külmale maale" ka romantilist väljendusviisi. Iseäranis tundelisi meeleolupilte püüab ta romantiliselt esitada. Ometi on romantilised jooned niivõrd nõrgasti vihjatud, et romaanis võidule pääseb realism naturalistlikul tagapõhjal.

„Külmale maale" on meie esimene ulatuslikum realistlik romaan, milles veenva tõepärasusega valgustatakse maakehvistu elu möödunud sajandi lõpu ühiskondlike olude taustal.

Selle teosega pääseb eesti kirjanduses kriitiline realism domineerivale kohale ja naturalistlik käsitluslaad tungib meie jututoodangusse.

„Mahtra sõda" (1902).

Käesoleva sajandi algul, töötades „Teataja" toimetuses Tallinnas, hakkas Vilde käsitlema *ajaloolisi sündmusi* oma romaanitoodangus. „Teataja" toimetaja K. Pätsi vahendusel sai ta tsensorilt loa ametlike ajalooliste materjalide uurimiseks kubermanguarhiivis. Lisateateid käis kirjanik hankimas koha peal, samuti kasutas ta käsikirjalisi ülestähendusi ja trükis ilmunud andmestikku. Kogutud ulatusliku ainestiku põhjal koostas Vilde ajaloolise triloogia „*Mahtra sõda*" (1902), „*Kui Anija mehed Tallinnas käisid*" (1903) ja „*Prohvet Maltsvet*" (1906), milles põhitegevustikuna kujutatakse Põhja-Eestis a. 1858 toimunud talurahva rahutusi.

Kõigepealt asus kirjanik *Mahtra* sündmuste jälgimisele, mille kohta talle kohapealsed elanikud olid saatnud omal algatusel andmeid. Tutvunud kubermanguarhiivis leiduvate ametlike üritustega, sõitis ta Juuru ja Mahtrasse, kus vaatles sealset maastikku ja ajaloolisi tegevuspaiku, päris taadikestelt ja eidekestelt teateid sõjasündmustest, tolleaegsest talurahva majanduslikust seisundist jne. Vilde sai enda kätte kasutamiseks ka Mahtra sõja tegelaste Ants Tertsiuse ja Ants Velti kirjalikud ülestähendused. Täiendavaid andmeid hankis ta trükiseist, nagu „Eestimaa talurahva seadusest", „Maavalla Kuulutajast", „Perno Postimehest" ja ajalookroonikaist.

Vilde kirjutas romaani „*Mahtra sõda*" puhketundidel, pärast päevast lehe toimetustööd 1902. a. esimesel poolel, millal ka teos järgukaupa ilmus „Teataja" joone all nelja kuu kestel (12. jaan. — 7. maini 1902). See romaan äratas ajalehe veergudel avaldatult laialdast tähelepanu. Lugejad ei jõudnud ära oodatagi järgmiste osade ilmumist. Eriti olid romaanist huvita-

tud Mahtra ja selle ümbruskonna elanikud. Teos ilmus a. 1902 ka eri raamatuna ja leidis arvustajate poolt üksmeelset tunnustust ja heakskiitmist. Aastal 1907 pääsis romaan trükki kaheköitelise väljaandena ka soome keeles.

„Mahtra sõja" kirjutamisel seadis Vilde endale peaeesmärgiks kujutada tõepäraselt Põhja-Eesti talurahva üldist sotsiaalset seisundit XIX sajandi kolmandal veerandil. Vastavalt sellele ülesandele valgustas ta romaanis peale Mahtra talupoegade lühiajaliste rahutuste üksikasjaliselt nende eel- ja järelsündmusi, ajalooliste sündmuskohtade kõrval kirjeldas väljamõeldud tegevuspaiku, sõjasündmustest tegelikult osavõtnud elanikkonda täiendas mõttekujutuslike tegelaskujudega jne. Et romaani muuta põnevamaks ja haaravamaks, põimis autor ühiskondliku motiivistiku vahele ka tegelaste armastuslood.

Romaani põhisündmustik algab 1857. a. kevadel, millal Mahtra taluperemehed said teada, et uus seadus on tulemas, tõuseb haripunkti 1858. a. juunis puhkenud talupoegade rahutustega ja lõpeb 1859. a. veebruaris vastuhakanute karistamisega.

Ajaloolistest tegevuskohtadest on teoses tõetruult kujutatud Mahtra ümbrust ühes küla ja mõisaga ning nende hoonetega ja Juuru kiriklat. Samuti pärinevad Juuru ja Kose kihelkonnast vangide kogumispaik Purila mõis, karistussalga asukoht Habaja mõis, Atla ja Maidla mõis, Mahtra ja Atla vaheline Keila jõgi jm. Neile ajaloolistele tegevuskohtadele on autor juurde loonud romaani peategevuspaiga X ehk Vaitla mõisa, mille geograafiline asend jääb teoses täpsemalt määramata. Siin algab romaani tegevustik, arenevad üksiktegelaste vahekorrad ja selguvad ka Mahtra sõja eellood ja põhjused.

„Mahtra sõja" sündmustiku arendamisel püüab Vilde võimalikult püsida ajaloolistes raamides, seejuures jälgides teadlasele omase täpsusega ajaloolisi allikaid. Ta taotleb ajaloolist tõepärasust ka vabalt kujuteldud olukordade kirjeldamisel,

ehkki ta selles osas rohkem silmas peab kunstilisi nõudeid, et romaanile anda terviklikku ilmet.

Käsiteldavas romaanis on esikohale nihutatud inimhulga ehk -massi tegevus. Seda ühiselt mõtlevat, tundvat, toimivat ja võitlevat inimhulka esindab masstegelasena talurahvas. Ilmunud talurahva seaduse puuduliku tõlgitsemise tagajärjel arvas rahvas, et temale ülekohut sünnib abiteo edasise nõudmise näol, ja kogu ümbruskonnast voolas talupoegi Mahtra mõisa kokku, et Mahtra mehi selle ülekohtu vastu kaitsta. Vene karistussalga poolt vihale erutatuna ja metsikusse võitlushoogu sattununa tegutseb ta peatult ühise hingehäiruse mõju all, purustades, rüüstates, põletades ja tappes. Kirjanik loob meeldesööbivaid ja jõulisi massistseene talurahva ühistest algatustest, nõupidamistest, vastuhakkamisest, redusolekust jne. Kirjeldused masstegelase talurahva ühisaktsioonidest moodustavad selle romaani kõige dramaatilisemad ja efektsemad osad.

Üksiktegelastest väärivad kõigepealt tähelepanu tõsielulised tegelaskujud: Mahtra valla talitaja Ants Tertsius, kirikuõpetaja G. Berg ja Kaiu taluperemees Peeter Olander, keda kirjanik nimetab romaanis õigete nimedega ja esitab neid Mahtra sündmustest osavõtnud isikute teisikuina. Ants Tertsius esindab tahtekindlat, teovõimast ja energilist vallatalitajat, kes talurahvale oli usaldatavaks nõuandjaks ja teda julgustas oma õigusi taotlema. Kirikuõpetaja Berg, kellele on antud lepitaja osa, püüdis talupoegade ärevaid meeli rahustada ja neid sõnakuulmisele manitseda. Peeter Olander ründas ja jälitas ühes kaaslastega mehiselt karistussalka ja lõppeks talus kangelasmeelselt ränga karistuse.

Üldiselt aga jäävad tõsielulised inimkujud „Mahtra sõjas" varju mõttekujutislike tegelaste kõrval, kellede tegumoodi ja psüühikat rohkem valgustatakse.

Taluinimestest paistab romaanis eriti silma Võllamäe Päärn, kes on hiiglajõuga, aeglase mõtlemisega, läbitungiva pilguga, rahulik, julge, kindel ja mehine noormees. Ta iseloomu

nõrkuseks on liigne alistumine oma mõrsja soovidele ja perekondliku õnne eelistamine kaasmaalaste heaolule. Idealiseeritud naiskuju joonistab autor Huntaugu Miina isikus, kes on sümpaatne, meeldiv, hoolas, arukas, heasüdameline, õrnatundeline, ohvrimeelne ja ettevõtlik peretütar.

Aadlike vanemat generatsiooni esindab Vaitla mõisa omanik Rüdiger Heidegg, kes on karm otsustes ega tagane oma nõudlikkusest. Ta poeg Herbert on humaansete vaadetega, aga iseseisvuseta ja välismõjudele alistuv.

Õilsahingelise ja vabameelse naise ideaaltüübina on romaanis kujutatud koolipreili Juliette Marchand'i (žüljett maršaan), kelle ülesandeks on esitada ja kaitsta autori vaateid ja seisukohti. See veetlev kaitseingel suudab kõiki kannatajaid eluraskustest välja aidata ja neile abiks olla õnne taotlemisel. Ta on väga tundehell ja harukordselt tark, olles kompetentne niihästi praktilistes küsimustes kui ka poliitilistes ja majanduslikes probleemides.

„Mahtra sõja" meestegelased on märksa usutavamad ja elulisemad kui naiskujud, keda autor on liiga idealiseerinud.

Üksiktegelaste vahekordade kujunemisega tekib romaanis neli armastuspaari, neist kaks paari talurahva seast ja kaks aadlike ringkonnast. Et armastussuhtlemise kirjeldamisel põnevust saavutada, lastakse kaht meest üht ja sedasama naist armastada. Nõnda on Huntaugu Miinal ja Juliette Marchandil mõlemail kaks austajat. Armastusvahekorrad lahenevad teoses sellega, et ühise päritolu, huvide ja vaadetega armastajad teineteist leiavad ja õnnelikult abielluvad.

Kompositsioonilt vastab „Mahtra sõda" üldiselt tervikliku romaani nõudeile. Romaan algab rahulikus meeleolus, sündmustiku arenedes tekivad kokkupõrked niihästi üksiktegelaste kui ka inimhulkade vahel, mis järk-järguliselt muutuvad pingelisemaks ja pärast seda jällegi tasanduvad, et viimseis peatükkides lõplikult laheneda,

kas traagiliselt või õnnelikult. Selle põhisündmustiku vaheldu-vas astmestikus on autoril eriti õnnestunud talurahva töö ja võitluse kujutus, Päärna, Miina ja Pritsu va-hekordade arendus, Juliette Marchandi ja Herbert Heideggi salongiliste mõttevahetuste kirjel-dus jm. Neid teemasid käsitlevais peatükkides võib märgata meeleolu tõusu ja langust, kontrastide ja üllatuste esitamist, konfliktide tekkimist ja lahenemist jne., mis toovad liikuvust ja hoogu tegevustiku arengusse. Lõdvalt liituvad romaani üld-sündmustikuga peatükid Ants Velti kohtuskäimisest ja täien-davaist määrusist, mis tunduvad ülearustena.

„Mahtra sõja" stiilis pole Vilde täiel määral ühtlust saa-vutanud. Talupoegade sotsiaalseid olusid, nende elu ja kõne-lusi, samuti looduslikku ümbrust kujutab ta realistlikult, naistegelaste tundepuhangute kirjeldamisel kaldub ta aga romantikasse. Puhtajaloolisi sündmusi refereerib autor koguni kuivas, protokollilises väljendusviisis. Ta pole kõike ajaloolist andmestikku küllaldaselt kohastanud ega ühte sulatanud romaani üldkäsitluslaadiga.

Hoolimata üksikuist puudusist on „Mahtra sõda" oma-aja kapitaalne romaan, mis oma haarava sündmustikuga, omapäraste tegelaskujudega ja kriitiliselt käsiteldud probleе-mistikuga avaldas sügavat mõju lugejaskonnasse.

Teises ajaloolises romaanis „Kui Anija mehed Tal-linnas käisid" (1903) käsitleb Vilde linnakodanike ja aadli vahekorda, seejuures kujutades Anija meeste nurjunud ühis-kondlikku algatust vaid kõrvalepisoodina. Ta kolmanda ajaloo-lise romaani „Prohvet Maltsvet" (1906) teemaks on mööd-unud sajandi 60-ndate aastate usuline liikumine ja sellega seo-ses olev väljarändamine Lõuna-Venemaale. Mõlemad teosed pole nii kütkestavalt jutustatud ja kunstiliselt üles ehitatud kui „Mahtra sõda".

Selles Vilde ajaloolises triloogias, mis on pool-teist tuhat lehekülge suur, esitatakse haarav ja mõjuv läbilõige

Põhja-Eesti talupoegade ühiseist ühiskondlikest võitluskatseist ja usulisist otsinguist XIX sajandi kolmandal veerandil.

Kolmas loominguperiood (1909—1933).

Kolmas loominguperiood Vilde toodangus algas a. 1909, millal teostus kirjaniku ammune kavatsus: ta teosed hakkasid koguväljaandena ilmuma Pihlaka kirjastusel, kes maksis talle oma-aja kohta hea honorari. Saadud rahasumma võimaldas Vildele paar aastat muretut elu Lõuna-Saksamaal Stuttgardis, kus ta täiendas oma teadmisi kirjanduses, ajaloos ja sotsioloogias.

Sel oma kolmandal loominguperioodil asus Vilde stiililt ja kompositsioonilt viimisteldud teoste loomisele ja tegelaste hingeelu peenemale kujutamisele.

See püüe on teostunud kõigepealt ta novellikogus „Jutustused", mis ilmus a. 1913. Selles leiduvad Vilde parimad lühijutud, nagu „Kupja-Kaarli adjustaadid", „Sõber" jt.

„Kupja-Kaarli adjustaatides" joonistatakse ununematu pilt põlisest mõisateenijast, kellel on taskus head tunnistused, aga kes siiski ei saa kohta, sest vajatakse nooremat. Selle ehtsa mõisateenija tüübi on kirjanik loonud elava eeskuju järgi.

Novellett „Sõber" kajastab Vilde omaenda traagikat. Ta kauneimaks unistuseks oli luua aegumatuid teoseid, aga sõber raha ei andnud selleks mahti, vaid sundis ridu tegema, sest read loovad raha ja leiba.

„Pisuhänd" (1913).

Uue žanrina Vilde kolmandal loomingujärgul kerkib esile draama. Oma esiknäidendis „Tabamata ime" (1912) naeru-

vääristab ta neid väheandekaid eesti kunstnikke, kes kodumaal korraldatud kontsertidel püüdsid sellega hiilata, et nad kord välismaal olid esinenud.

Kuid näitekirjaniku-kuulsuse tõi Vildele kolmevaatuseline komöödia „P i s u h ä n d", mille ta kirjutas Kopenhaagenis, mis ilmus a. 1913. Ta kirjutas selle näidendi Kopenhaagenis umbes viie kuu jooksul. „Pisuhänd" sai niihästi Eestis kui ka välismaal haruldaselt suure menu osaliseks. Seni on see tõlgitud soome, saksa, rootsi, läti ja tšehhi keelde.

„Pisuhänna" teema valik on seotud V i l d e j a E e s t i K i r j a n d u s e S e l t s i a v a l i k u t ü l i g a. Nimetatud seltsi auhindamiskomisjon määras 1912. a. ilmunud teoseist esimese auhinna Kitzbergi „Libahundile", alla kriipsutades selle draama õnnelikult leitud ainestikku, „Tabamata ime" aga jäeti auhinnata ja Vildele määrati vaid toetusraha. Sellest solvus Vilde. Ta ei võtnud toetusraha vastu ja kirjutas protestiks avaliku kirja Eesti Kirjanduse Seltsile. Selle tüli mõjul lõi Vilde „Pisuhänna", seejuures riivates sarkastiliselt ta meelest ebaõiglast auhindamist.

Kuid Vilde ei piirdunud „Pisuhännas" ainult auhindamise küsimusega, vaid ta riivas ka A. Jürgensteini, kes „Tabamatu imet" arvustades väitis, et eesti linnaintelligents olevat madalal tasemel, ta hingeelu olevat mõjustatud väliseeskujudest. Meie tõeline ja algupärane kultuur võrsuvat aga külast. Seda vaatekohta puudutavad näidendis pilkeliselt Sanderi sõnad: „Keda huvitab linnainimese madal hingeelu! — Kirjanik peab külasse jääma, kulla mees! Ainult parsil elab luule, ainult vommil sigib suur idee, kõik meie omapärasus on laudas ja aganikus!"

„Pisuhänna" koomika avaldub peamiselt tegelaste karaktereis. Peaosa etendavad selles näidendis kolm meestegelast: insener Sander, Tiit Piibeleht ja ärimees Vestman.

S a n d e r i t on kujutatud negatiivse tüübina. Ta on saamatu inseneriametis, aga veel andetum kirjanduslikul alal. Iseloomult on Sander täiesti tühine isik, kelle tegevus on juhitud kar-

jäärihimust ja egoismist. Iseseisvaks tegutsemiseks ei jatku tal taipu ega tahet. Talle vastandtüüpideks on Piibeleht ja Vestman.

Piibeleht on omapärane boheemlaskuju. Välimuselt jätab ta karikatuurse mulje. Tal on esikohal vaimsed huvid, mispärast ta hoolimatus riietuses küünib veidruseni. Mõistusinimesena tunneb ta end alati rahulikuna, toimib ettenägelikult ja teostab oma kavatsused. Ta iseloomuavaldused on vastolulised: kord esineb ta kavalana, kõikemõistvana, sealsamas aga võib näida lihtsameelsena kohtluseni. Seetõttu jääb ta mõistatuslikuks inimeseks, kelle kõne ja tegu võivad meid ootamatult üllatada.

Vestman on tugeva tahtejõuga teoinimene. Tüübilise linnatõusikust ärimehena on ta huvitatud vaid ärilistest operatsioonidest. Naistegelasi on kaks — Matilde ja Laura. Matilde võimutseb Vestmani majas. Nii mees kui ka õde peavad olema tema sõnakuulelikud teenrid. Ta on upsakas, ülbe ja tõusiklik. Matilde ei vaja kirjandust, vaid kirjanikukuulsust, et hiilata seltskonnas. Laura on pehmeloomuline, peenehingeline ning heasüdameline. Tal on hea kirjanduslik vaist.

„Pisuhännas" on üksteisele vastu seatud kontrastsed tüübid, mistõttu nende iseloomujooned reljeefselt silma paistavad. Näidendi huvitavaimaks tegelaseks on boheemlane Tiit Piibeleht. See on ainulaadne kuju meie kirjanduses. Piibelehe tüüp on osaliselt kujutatud elava eeskuju järgi.

Vilde suhtub erinevalt kõnesoleva näidendi tegelastesse. Ta lemmiktüüpideks on Laura ja Piibeleht. Irooniliselt kujutab ta Sanderit, Matildet ja Vestmanit. Nende kaudu naeruvääristab autor selle aja tõusiklikku seltskonda.

„Pisuhännas" on silmas peetud kohaühtsust. Kõik vaatused etenduvad samas paigas — insener Sanderi töötoas. Ajaliselt langeb näidendi sündmustik umbes veerandaastasesse ajavahemikku.

Kompositsioonilt on Vilde „Pisuhänd" meistriteos. Selle üksiksituatsioonid arenevad orgaaniliselt eelmistest ja jatka-

vad pidevalt tegevustikku, liites kogu draama ühtlaseks tervikuks.

„Pisuhännas" on vaid mõningaid vähemaid kompositsioonilisi puudusi. Komöödia sündmustik ei arene kõigis vaatustes sama tempoga. Esimese vaatuse tegevustik toimub liig aeglaselt. Teise vaatuse sündmustikus on juba rohkem keskendust ja hoogu. Kolmas vaatus on üllatusrikas ja täis sädelevat nalja.

Peale karakterikoomika viljeldakse käesolevas näidendis ka situatsioonikoomikat. Üllatavaid koomilisi situatsioone leidub eriti teises ja kolmandas vaatuses. Komöödia tegevustik laheneb õnnelikult, nn. ärkamishetkega, kus kõigile tegelastele selgub senine sündmuste käik. Nad lepivad omavahel ja lubavad edaspidigi üksteist aidata.

„Pisuhänna" keel on haruldaselt sõnavararikas, omapärane ja uudne. Siin leidub mahlakat ja varjundirikast murdekeelt, mida kõneleb Piibeleht, selle kõrval aga meie linnaintelligentsi keelt, milles on sugemeid niihästi rahvakeelest kui ka teistest kultuurkeeltest.

„Pisuhänd" on eesti parim komöödia. Selle tüübid on elulised, probleemid on huvitavalt lahendatud, dialoogid arenevad dramaatiliselt, kompositsioon on orgaaniliselt terviklik ja keel värske ning nüansirikas.

Pamfletilist ainet on siin käsiteldud mõõdukalt, pearõhk on aga pandud eesti tõusikluse naeruvääristamisele. Vilde piitsutab eeskätt seltskonna kirjanduslike huvide madalust ja karjäärihimu. „Pisuhänd", meie üldinimlike probleemidega salongnäidend, pole oma huvitavust kaotanud tänapäevalgi.

Vilde muudest teostest, mis sellesse ta loomingujärku kuuluvad, mainitagu lõppeks veel psühholoogilist romaani „Mäeküla piimamees" (1916), mis on hinnatav enam oma stiililiste väärtuste kui ainesisu poolest.

Suurt energiat ja ajakulu nõudis Vildelt ta viimseil eluaastail endiste tööde redigeerimine, mis ilmusid koguväljaandena pealkirja all Ed. Vilde „Kogutud teosed" (1923—1933), 33 köi-

det, kokku 7459 lk. See töö oli seda suurem, et ta pidi oma varasemaid, kiiresti koostatud teoseid tublisti parandama ja ümber töötama. Sääraste põhjalike paranduste tagajärjel võitsid Vilde varasemad teosed kunstiliselt, kaotasid aga palju oma senisest värskusest ja lopsakusest.

Vilde teoste keel on ladus, nõtke ja rahvapärane. Ta toodangus ei leidu pingutatud ega tehtud stiili, vaid siin kohtame loomulikku ja voolavat väljendusviisi. Vilde stiil on jäänud kogu tema loomingu arenemise jooksul põhilaadilt endiseks, aga kunstiliselt on see muutunud järjest ilmekamaks ja kujundirikkamaks.

Eesti jutukirjandus oli Vilde kirjandusliku tegevuse algul oma arenemise algastmel, kuid tõusis ta toodanguga väliskirjanduse tasemeni. Vilde rajas meie romaani ja arendas märgatavalt näitekirjandust. Ta toodanguga pääsis eesti kirjanduses domineerivale kohale kriitiline realism ning sai alguse naturalism.

Vilde teosed levisid laialdaselt. Ta töid on tõlgitud soome, saksa, vene, läti, ungari, prantsuse, rootsi ja tšehhi keelde.

ERNST SÄRGAVA (1868).

Eesti vanemaist realistidest noorim kirjanik Karl Ernst Särgava, endise perekonnanimega Peterson, sündis 17. (29.) aprillil 1868 Pärnumaal Vana-Vändras Kadaka külakoolmeistri esimese pojana.

1883. a. jõuluks lõpetas Särgava Tori kihelkonnakooli ja asus otsekohe kooliõpetaja-ametisse Kadakal omaenda isa asemikuna, kes oli vahepeal haigestunud. Et luua eeldusi seminari pääsmiseks, õppis Särgava Vändra kihelkonnakooli juhataja Anton Jürgensteini juures pedagoogikat, matemaatikat ja ajalugu. Aastal 1886 pääsis Peterson-Särgava Vändra õpetaja Soko-

lovski nõuandel Tartu venekeelsesse õpetajateseminari. Seminaris moodustasid ta lektüüri peamiselt vene autorid, nagu Tolstoi, Gogol ja Dostojevski.

Lõpetanud a. 1889 seminari, töötas Särgava õpetajana esmalt A. Jürgensteini juhatatavas Vändra kihelkonnakoolis, kus ta täiendas oma teadmisi kirjanduslikul ja maailmavaatelisel alal. Jürgensteini raamatukogu kaudu tutvus Särgava Schopenhaueri filosoofiliste teostega ja J. Scherri raamatuga „Menschliche Tragikomödie", mis suuresti mõjutasid ta maailmavaate kujunemist. Aastal 1891 lahkus Särgava jäädavalt oma kodukihelkonnast Vändrast ja asus õpetajakohale Sindi ministeeriumikooli. Uues teenistuskohas tegutses ta otsese koolitöö kõrval energilise karskustegelasena. Sindist siirdus Särgava a. 1893 Põltsamaa Aleksandrikooli, kus ta õpetas kuni 1902. a. eesti ja saksa keelt ning laulmist.

Ernst Särgava.

Lühemat aega töötas Särgava Kose-Uuemõisa ministeeriumikoolis ja Rakvere algkoolis, kuni ta lõppeks sai a. 1906 õpetajakoha Tallinnas, mis oli ta ammuseks igatsuseks. Pealinnas avanesid talle kui rahvamehele avarad võimalused seltskondlikuks ja kultuuriliseks tegevuseks. Tallinnas oli Särgava algul tegev algkooliõpetajana ja eesti keele tunniandjana keskkooles. Aastal 1918 kutsuti ta Tallinna Poeglaste Reaalgümnaasiumi õppejõuks. Selles gümnaasiumis töötas ta eesti keele õpetajana ja inspektorina 1938. a. kevadeni, millal ta läks paiukile.

Särgava, kes vahetpidamata on töötanud väsimatu koolimehena, on võinud kirjanduslikule loomingule pühendada vaid harvad puhketunnid. Sellepärast pole ta toodang ulatuselt suur.

Juba seminariaastail hakkas Särgava pidevalt katsetama kirjanduspõllul. Aastal 1888 kirjutas ta moraliseeriva tendentsiga romantilise ajaviitejutustuse „Viiulnik", mis pääsis trükki alles a. 1895 pealkirjaga „E i i a l g i". See esikteos annab tunnistust alles algaja kirjaniku käsitluslaadi kujunematusest.

„Paised" (1899—1901).

Kirjanikukuulsuse tõi Särgavale jutusari „Paised", mis ilmus kolmes andes alapealkirjaga „Juhtumised ja jutustused Eesti elust" (1899—1901). Teose tiitellehel seisid motona Koidula sõnad: „Sinu pisaraid ma näen, sinu muret kuulen ma, Eestimaa, su ööst, su valust — neist sull' tahan rääkida". Selles jutusarjas käsitles Särgava elunähtusi ü h i s k o n d l i k u l t v a a t e p u n k t i l t, püüdes neid hinnata kritiseeriva pilguga.

„Paisete" sari algab novelliga „Ü h e h ä r j a e l u l u g u" (1899), mille ainestik pärineb Vana-Vändrast, Kadaka koolimaja lähedal asetsevast Allikõnnu renditalust, kus elasid samanimelised tegelased peagu samades tingimustes, nagu teoses kujutatakse. Lähtudes rendiperemeeste tookordsest majanduslikust seisundist kujutab Särgava „Ühe härja eluloos" tõepäraselt rentniku võitlust eluraskustega. Ta võrdleb rendiperemehe viletsat elujärge härja elulooga. Nagu härg peab oma naha peremehe eest turule viima, nii töötagu renditalupoeg, et vaevaliselt elada ja järjest suurenevat renti tasuda.

„Ühe härja elulugu" pakub meeldesööbivaid p i l t e t a l u e l u s t, nagu härgvasika jootmine, õhtusöök, peremehe uinak, härja müümise stseen jm. Novelli sündmused arenevad üsna loomulikus tempos, nii et teosest jääb usutavuse mulje.

Novellis „Issanda kiituseks", mis ilmus „Paisete" sarja teises andes a. 1901, käsitellakse psühholoogilise veenvusega, kuidas tahtenõrkus ja moraalselt ebaterve õhkkond võivad noori laulukoori-liikmeid ahvatella kõlbelisele langusele.

„Paisete" sarja lõpetas Särgava hüüdlauselise novelliga „Tulge appi!", mis moodustab selle jutuseeria kolmanda ning viimse ande (1901). Selles kujutatakse talu ja sauna kontrastset majanduslikku seisundit: talus elatakse jõukalt, aga sauna tööjõu kulul; samal ajal vireldakse saunas vaesuses, kusjuures talu jääb kurdiks sauna appihüüdeile. Kuid kirik üldse ei hoolitse koguduse vaeste eest, sest ta läkitab raha indlaste hingehoiuks.

Särgava lahkas ühiskondlikke paiseid kõigi seltskonnakihtide elualadelt. Täis protestivaimu paljastas ta halastamatult elu väärnähtusi ja manitses elureformile, et ühiskondlikus kooselamises valitseks vähem ülekohut, sotsiaalseid hädasid ja kõlbelist lodevust.

Naturalistile omaselt kaldub Särgava siin-seal äärmustesse, karikeerides tegelasi ja esitades liig teravaid vastolusid, et tekitada rabavamat muljet.

„Rahvavalgustaja" (1904).

Kose-Uuemõisas kirjutas Särgava oma pikema novelli „Rahvavalgustaja", mis a. 1903 hakkas „Uudiste" joone all ilmuma ja a. 1904 pääsis trükki eri raamatuna. Novelli ülesande kohta kirjutab autor: „Tahtsin anda pildi ja läbilõike selleaegsest elust tema tibatillukeste ideedega ja selle vaimuvaesuse ja närususega, mis sel ajal valitses."

„Rahvavalgustaja" sisaldab tõsielulisi sugemeid Vändrast, Sindist ja Põltsamaalt, kus Särgava oli noore pedagoogina tegutsenud. Teose peategevuspaik Mudila alev, mis

asetses mäerinnaku all kuusemetsa serval, meenutab oma toreduseta välimusega Vändra alevikku. Novelli juhtmotiivid lähtuvad aga peamiselt Sindist, kus kirjanik ise asutas karskusseltsi ja oli selle juhatuses agarasti tegev.

Käsiteldava novelli peaprobleemiks on karskusseltside tegevuse selgitamine. Kirjanik näitab, et rahvavalgustamine on siis viljakas, kui seltse ei kasutata kooskäimiskohana, vaid seal kasvatataks-e inimesi kõlbelisiks isikuiks. „Mõte mul oli see," ütleb kirjanik: „kui süda jääb sees harimata, siis pole kasu rahvavalgustusest."

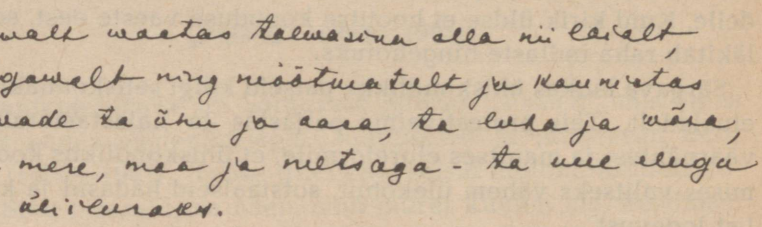

E. Särgava käekirja näide.

Rahvavalgustajate osa etendavad kõnesolevas novellis Madaras ja Jürisson. Noor külakooliõpetaja Madaras tuleb suurte kavatsustega Mudilasse. Tähele pannud rahva arenematust ja kasvatamatust, hakkab ta propageerima seltsi asutamise mõtet, et rahvast valgustada ja omaenese elu lõbusamaks ning vaheldusrikkamaks muuta. Ühelt poolt on Madaras suur idealist, teiselt poolt elumugavuste pooldaja. Ta unistab rahva kasuks töötamisest, aga seejuures ei lase ta silmast isiklikke huve. Rahvavalgustamise kaudu ta tahab ennekõike karjääri teha. Madaras on osalt eluvõõras, ta ei tunne ühiskondlikke olusid ega rahva hingeelu. Oma vaateis ja põhimõtteis on ta ebakindel ja kõikuv, taganedes kergesti neist ja alistudes teiste mõjudele. Lõpuks loobub ta täiesti oma kõrgeist rahvavalgustamisaateist, hangib ebaausal teel kiitva soovituskirja Mudilast lahkudes, saab sel-

lega hea teenistuskoha Volga ääres ja abiellub rikka neiuga, et muretult ja mugavasti elada. Nõnda on kirjanik Madara isikus kujutanud egoistlike püüetega tahtejõuetut ideeinimest, kes tuleb idealistina Mudilasse, aga lahkub sealt karjeristina.

Talle vastandiks on Jürisson, keda ei vaimusta Madara suured ideed, sest ta tunneb ühiskondlikku olukorda hästi. Ta teab, et kunstlikult ellukutsutud selts vähe suudab rahvasse harivalt mõjuda. Madara-taoliselt plaanitseda ei armasta Jürisson, vaid ta rakendub ametisse alles siis, kui algab seltsi tegevus. Teoinimesena on Jürisson hinnatav. Ta on tubli lastekasvataja ja agar rahvavalgustaja. Jürisson on tahtejõuline töömees. Kõikumatult ta astub kõikjal oma vaadete eest välja, olles järsk, otsekohene ja järeleandmatu. Kui talle tehakse etteheiteid seltskondliku tegevuse pärast, siis ei suuda ta seda taluda — ta lahkub jäädavalt Mudilast. Jürisson esindab radikaalset haridustegelast, Madaras aga edumeelset rahvuslast.

Jürissoni vaateile seisab kõige lähemal emand Maasikas, eesti isestunud naise tüüp. Emand Maasikas ignoreerib Mudila seltskonna iganenud kombeid. Ta käitub seltskonnas oma parima arusaamise järgi, suhtub arvustavalt kaasinimestesse ja toimib iseseisvalt. Väljapaistvate vaimsete omaduste tõttu on ta Mudilas lugupeetav. Tema kõrval jääb varju tühise ja kergemeelse neiu Kaasikese kuju, kes lõpmatuseni kordab: „Oh, mis hirmus!"

Köster Arnikas on elunautleja tüüp. Ta eluideaal on võrratu madal, nagu selgub ta enda sõnadest: „Kui sügav on selle sõna mõte: „Carpe diem" — pruugi aega kasuga . . . Noh, pisukene mäng kaarte, pisukene pits viina! Üks pisukene nõrkus elus on andeksantav!" Ta ei salli ühiskondlikke uuendusi ega rahvavalgustamist.

Kõnesoleva novelli tegelased on jumekalt esitatud. Kontrastide tõttu paistavad nende iseloomujooned reljeefselt silma.

Särgava on kujutanud jutukangelasi eeskätt eri maailmavaadete kandjaina, nende sisemaailma on ta aga nõrgasti valgustanud.

„Rahvavalgustaja" sündmustik on koondatud ja areneb üsna tõtlevalt. Novellis esineb põnevuse astmelist tõusu, dialoogides võib märgata isegi dramaatilisust. Kirjanik taotleb „Rahvavalgustajas" sümmeetriat, korrates novelli lõpul esimeste peatükkide sündmusi, et võimaldada võrdlust teose alguse ja lõpu vahel. Nõnda kirjeldatakse eelviimses peatükis Madara lahkumisõhtut, mis meenutab Mudila suurnike olengut esimesest ja teisest peatükist. Sellest näeme, et Mudila seltskond on jäänud oma traditsioonidele truuks, ehk nagu kirjanik kinnitab: „Mudilas on kõik vanaviisi!"

Nagu „Paisete" jutusarjas, nii kasutab Särgava „Rahvavalgustajaski" naturalistlikku stiili. Sündmustiku kirjeldamisel laskub ta üksikasjusse, mitte kohkudes tagasi esitamast ka elu labasust ja inetust. Novelli väljendusviis on lihtne ja jämedalõimeline, aga siiski ladus ja tabav.

Eesti a l e v i e l u on „Rahvavalgustajas" esmakordselt kirjeldatud avaras vaatepiiris ja loomulikus peegelduses. Tegelased, üksiksituatsioonid ja intriigi areng — kõik on selles novellis elavalt ja loomutruult kujutatud.

Särgava teoste peaülesandeks on t e r v e n d a d a ü h i s k o n d a j a t u g e v d a d a k õ l b e l i s i p õ h i m õ t t e i d. Kõikjal oskab autor tähele panna vigu, puudusi ja iganenud eluvaadet, mis tema arvates tuleks kõrvaldada, et elu võiks liikuda lahedamais ja õilsamais vormides.

Omades loomulikku ja sundimatut jutustamisannet, suudab Särgava paeluvalt olukordi kirjeldada ja sündmusi jutustada. Tihtipeale harrastab ta vestelist tooni, milline väljendusviis näib vastavat ta impulsiivsele temperamendile.

Särgava varasemad ja osalt ka hilisemad teosed sisaldasid tubli annuse romantilist ilutsemist, eriti loodusekirjeldustes, ja liigset pateetilist tooni meeleolude kujutamisel. „Paisetes" ja

„Rahvavalgustajas" viljeles ta aga rahvapärast ja asjalikku, osalt lamedat väljendusviisi.

Ernst Särgava-Petersoni kirjanikusuurus seisneb tema sotsiaalselt vaatekohalt kujutatud naturalistlikes novellides, millega ta mõjutas käesoleva sajandi algul suunavalt meie kirjandust.

REALISTIDE NOOREM PÕLV.

Eesti vanemate realistide toodangut jatkas noorem kirjanikupõlv, kelle hulka kuulusid J. Mändmets, A. H. Tammsaare, M. Metsanurk, K. Rutoff-Rajasaare, Fr. Tuglas, O. Luts[1] jt. Nad sündisid ligikaudu kümme aastat hiljem oma eelkäijaist ja seetõttu kasvasid sootu teistes tingimustes ja oludes. Vooluliselt ei erinenud nende teosed eelkäijate omadest, aga käsitluslaadilt pakkusid nad uut.

Saaremaa päritoluga kirjanik Jakob Mändmets (1871—1930) esines realistina jutustuses „Juhisaare kiriku kellamees", mis ilmus a. 1900. Selles haaravalt jutustatud Juhisaare kellamehe loos on märgatud Juhan Liivi otsest mõju.

Mändmetsa parimad realistlikku laadi külanovellid leiduvad novellikogudes „Isa talus" (1913), „Meri" (1914), „Küla" (1916) ja „Hiilid karil" (1931). Neis novellides on kirjeldatud küla olustikku ja inimesi realistliku asjalikkusega, millesse sugeneb vahetevahel romantilist meeleolutsemist. Eriti tabavalt ja sugestiivselt on Mändmets kujutanud randlaste hingeelu, nende põliseid traditsioone ja kustumatut igatsust mere järele.

Realistlikku näitekirjandust viljeles Kristjan Rutoff-Rajasaare (1879—1940), kes olles Vaivaras tegev asjaarmas-

[1] Neist A. H. Tammsaare, M. Metsanurk, Fr. Tuglas ja O. Luts tulevad käsitlemisele V klassi kursuses.

taja näitlejana koostas rea aktuaalseid probleeme käsitlevaid näidendeid, nagu „Vastu vett" (1905), „Kivi" (1914) ja „Väimehed" (1930). Ta lavateoste tegevuskohad ja peateemad on peagu eranditult valitud Vaivara ümbrusest. Sealt pärinevad ka ta näidendite tegelaskujud ja nende kirde-eestiline kõnekeel.

Kui vanemad realistid kujutasid oma teoseis peamiselt ahistavaid ühiskondlikke olusid ja sotsiaalset viletsust, siis realistide noorem kirjanikupõlv pani pearõhku tegelaste hingeelu ja nende elunõuete vaatlusele. Vastavalt sellele suutsid nad rohkem valgustada üksikisiku psüühikat ja eluülesandeid.

TAGASIVAADE REALISTLIKULE KIRJANDUSELE.

Eesti realistliku kirjanduse 15-aastases arenemiskäigus (1890—1905) esineb kaks perioodi. Esimest ajajärku (1890—1895) võib nimetada romantilis-realistlikuks kirjandusperioodiks, millal toimus realismi sissemurd meie kirjandusse. Siis ilmusid idealistlikult häälestatud Juhan Liivi novellid ja lühipalad ning A. Kitzbergi varasemad külajutud, mis sisaldasid realistlikku käsitluslaadi kõrval tubli annuse idüllitsevat romantikat. Nende loodangust erinesid aga Vilde selleaegsed sotsiaalainelised romaanid ja novellid, nagu „Karikas kihvti" ja „Linda aktsiad", milledes elunähtusi käsiteldi juba protokollilise täpsuse ja range tõepärasusega.

E. Vilde ühiskonnaromaan „Külmale maale" alustas a. 1896 eesti realistliku kirjanduse kõrgaja, mis ulatus kuni 1905. aastani. Selle teose ilmumisest peale hakati meie kirjanduses rakendama ühiskondlike olukordade kriitilist hindamist, miljöö mõju rõhutamist üksikinimese elukäigus, pärilikkuse õpetust jm. — üldse kõiki neid lähtekohti ja maailmavaatelisi aluseid, mida varem oli kasutatud lääne-euroopa realistlikus ja naturalistlikus kirjanduses.

Kui a. 1905 uusromantism levis eesti kirjandusse, ei kadunud otsekohe realistlik kirjandussuund, vaid selle arenemine kestis edasi uue voolu taustalgi. Sel realismi järelajal ilmusid A. Kitzbergi „Libahunt" ja „Kauka jumal", E. Vilde „Pisuhänd" ja „Mäeküla piimamees" ning nooremate realistide teosed, kus domineerivale kohale kerkisid psühholoogilised probleemid.

Realismi ajastul oli kirjandus juhitud sotsiaalseist põhimõtteist. Kirjanike peamiseks ülesandeks oli kujutada ja arvustada ühiskondlikke olusid, et rahva majanduslikku olukorda valgustada, elupahesid paljastada ja sotsiaalseid uuendusi nõutada.

Sellepärast panid kirjanikud pearõhu miljöö le, kuna tegelaste hingeelu kujutamise jätsid nad tagaplaanile. Sellega kujunes realistlik kirjandus tähtsaks teguriks eesti ühiskondlike olude tervenemisprotsessis.

Sotsiaalsete küsimuste kõrval käsiteldi realistlikus toodangus eetilisi probleeme. Lähtudes naturalistlikust vaatekohast püüdsid realistid selgitada, et üksikisiku kõlbeline elukreedo on suurel määral sõltuv teda ümbritsevast miljööst ning ta esivanemate moraalseist omadusist.

Peatähelepanu pühendasid realistid teoste ideelisele, s. o. sisulisele küljele. Kirjandusliku vormi arendamine ja viimistlemine oli neile teisejärguliseks ülesandeks. Oma teoseid kirjutasid nad võimalikult rahvalikus, selges ja kujundirikkas keeles. Kompositsioonilisi põhinõudeid arvestasid nad ainult niivõrd, kui see oli vajalik teose sisuväärtuste esiletõstmiseks.

Kirjandusteooria.

TEMAATIKA.

Teema ja pealkiri.

Igal kirjandusteosel, nagu igal kirjandilgi, on oma teema. Teemas väljendub teose üldmõte, mis juhib sündmustikku ja liidab selle üksikud osad tervikuks.

Teemat tuleb lahus hoida teose pealkirjast, mis sageli tähistab vaid mõnd tähtsamat momenti teosest või mis on kaudselt seotud teemaga. Nõnda märgitseb romaanis „Mahtra sõda" pealkiri vaid Mahtra talupoegade rahutusi, mis moodustab ühe murdosa kogu teose teemastikust. Pealkiri võib lühemais teoseis ka ühtida teemaga, näiteks Faehlmanni müütide pealkirjad: „Vanemuise laul", „Emajõe sünd" jm. Varasemas kirjanduses oli kord reklaamiliseks võtteks pealkirja täiendada selle teema märkimisega või koguni sündmustiku lühikese kokkuvõtte esitamisega. Säärase paljusõnalise pealkirja leiame ka Kr. J. Petersoni päevaraamatu tiitellehelt: „Kristian Jaak Peterson, ehk see, mis ta mõtles ja tegi, ja kuidas ta elas ja mis ta teada sai oma elu sees iseeneselt üles pandud 17-nda eluaasta seest, eluotsani."

Ulatuslikumais teoseis esineb harilikult mitu teemat, milledest üks on peateema ja teised kõrvalteemad. Näiteks on draama „Tuulte pöörises" peateemaks Jaani ja Kaarli võitlus Leena pärast, kõrvalteemadeks aga Jaani kodukohaarmastus ja ta sotsialistlikud taotlused, Kaarli osavõtt ühistegelisist ettevõtteist jm.

Teema valikul peab kirjanik arvestama selle huvitavust. Tavaliselt huvitavad lugejaskonda aktuaalsed teemad.

Nõnda köitis ärkamisajal laialdaselt tähelepanu J. Pärna novell „Oma tuba, oma luba", milles käsiteldi selle aja aktuaalseimat päevaküsimust — talukohtade päriseksostmist. Tühised, anekdoodilised teemad kaotavad oma huvitavuse kiiresti, üldinimlikke probleeme hõlmavad teemad aga püsivad huviäratavaina aastakümneid ja sajandeid.

Süžee.

S ü ž e e o n a i n e, millest on võetud teose sisu. Ta kuulub teatavasse a i n e ü h i k u s s e, mida autor ei käsitle iga kord täieliselt, tühjaksammendavalt. Näiteks Ed. Vilde „Mahtra sõja" aineks ehk süžeeks on ajalooline Mahtra sõda, aga kui oleks teoses sellest välja jäetud tõesti olnud sündmusi, siis poleks seda ainet täies ulatuses kasutatud. Aineühikud võivad olla mitmesugused ja kuuluda mitmekesistele aladele. Näiteks Mahtra sõda kuulub ajaloo alale ja seega tõeliste sündmuste, mitte fantaasia valdkonda.

T e e m a ja s ü ž e e v õ i v a d ü h t i d a või mitte. „Mahtra sõjas" ühtib peateema antud süžeega, teose üldine teemastik on aga laiem. Üks süžee võib anda mõnikord mitu teemat, ka eri teoseiks. Näiteks O. Lutsu süžee „sündmused koolipõlvest", kuuludes noorpõlve-mälestuste alale, on andnud niihästi „Kevade" I ja II kui ka memuaarjutustuse „Vaadeldes rändavaid pilvi" aine — ja võib-olla pole see aineühik veelgi terveni käsiteldud.

Vastupidi võib ü h e l t e e m a l olla ka m i t u s ü ž e e d, näiteks A. H. Tammsaare suurromaani peateema kujutada võitlust õiguse saavutamiseks tõe põhjal (pealkirjaga „Tõde ja õigus") haarab mitut süžeed, nagu Peeter Hanseni ja üleaedse kemplemised, kirjaniku isa võitlus maaga, autori koolipõlve-mälestused, 1905. a. revolutsiooni sündmused jt.

Motiivid, faabula ja koestik.

Teose teema on tervik, mis koosneb väikestest üksustest. Sääraseid vähimaid jagamatuid teema üksusi nimetatakse motiiviks. Motiiv võib esineda ühes lauseski, näit.: „Võõrad vallad on sõna pidanud: nad tõttavad Mahtra meestele appi" (sõnapidamise ja abistamise motiiv). Motiiv on teose liikuv algelement (ladina k. „movere" = liikuma), mille ühendustest kirjanik on koostanud teose.

Nagu teemad, nii jagunevad motiividki pea- ja kõrvalmotiiviks. Peamotiivid esitavad teose kandvamaid mõtteid, kõrvalmotiivid aga selle vähema tähtsusega teema osi.

Neid motiive, mis levivad ühest teosest teise, nimetatakse rändmotiiviks. Nõnda esineb rändmotiiv häda ajal antud tõotusest ja selle mittetäitmisest ohu möödumisel G. Mülleri jutlustes, Koidula „Loigu perenaises" ja J. Liivi jutus „Peipsi peal".

Kui mõned motiivid korduvad sama autori loomingus, nimetatakse neid korduvaiks motiiviks. Näit. kordub Juh. Liivi jutu- ja luuletoodangus haige linnu motiiv novellides „Vari" ja „Käkimäe kägu", laulus „Minu luule" ja laastus „Haige".

Üksikmotiivid ühendab kirjanik terviklikuks teoseks kahesugusel teel.

1. Motiivid järjestatakse ajalise ja põhjusliku põhimõtte järgi. Need sündmused, mis toimusid enne ja põhjustasid järgmisi, esitatakse varem. Nõnda liidetakse sündmused üksteisega loomulikult toimunud ajalis-põhjuslikus järjekorras. Säärast motiivide ühendust nimetatakse teose faabulaks ehk sündmustikuks.

2. Harilikult ei jälgita teoses sündmusi ajalis-põhjuslikus järjekorras, vaid kaldutakse sellest kõrvale. Sageli saadakse teada sündmustest, mis toimusid ajaliselt varem, kas teose keskel või lõpul mõne tegelase jutustuse kaudu, näit. draamas „Tuulte pöörises" Jaani jutustused Mäe-Soosaare talu minevikust ja ta enda

noorpõlve-sõprusest Leenaga teises vaatuses, vanaema kirjeldused „Libahundis" Tammaru suguvõsa kohta IV vaatuses jm. Motiive järjestatakse nõnda, et teos oleks kunstiliselt mõjuvam. Säärast kunstikavatsuslikku motiivide järjestust nimetatakse teose k o e s t i k u k s.

Motiive, mida võime välja jätta teose ümberjutustamisel, ilma et sündmustiku mõistmine selle all kannataks, nimetatakse i r d m o t i i v i d e k s. Neid motiive aga, mille väljajätmisega teose sündmustik muutub arusaamatuks, kutsutakse s e o t u d m o t i i v i d e k s. Seotud motiivid on d ü n a a m i l i s e d ja olulised faabula arendamisel, irdmotiivid aga on s t a a t i l i s e d ja tähtsad teose koestikus, näit. loodusekirjeldused, isikukujutused jm.

Tegelased.

Teose sündmustik areneb t e g e l a s t e kaudu, kes kehastavad üksikmotiive ja liidavad nad tervikuks. Lugeja tähelepanu koondub teose jälgimisel peamiselt tegelastele, kellede elusaatusest ta osa võtab ja püüdlustele pinevusega kaasa elab. Tegelasi tutvustatakse teoses iseloomustamise kaudu.

I s e l o o m u s t u s ehk karakteristika on kas o t s e n e või k a u d n e. Otseses iseloomustuses kirjeldab autor ise või laseb mõnd teist tegelast karakteriseerida teatavat tegelaskuju. Tegelane võib ka ise ennast iseloomustada, pihtides oma tõekspidamisi ja jutustades oma kalduvustest ja püüdlustest omadustest. Mõnes teoses algab otsene karakteristika juba tegelasele n i m e andmisega. Nõnda on iseloomulikud tegelastele säärased nimed, nagu Räpsi-Rein ja Veni-Villem „Varjus", Sahker „Vahesaare Villemis" jt.

Kaudne karakteristika avaldub tegelaste t e g u d e s, k ä i t u m i s e s, v ä l i m u s e s, k õ n e l a a d i s jne. Tegelased asetatakse kaudses iseloomustuses üksteisega vastamisi või kõrvu, et nende karakteriomadused reljeefsemalt silma paistaksid.

Tegelast, kes on sündmustiku kandjaks, ideede kehastajaks ja probleemide lahendajaks, nimetatakse teose peategelaseks ehk kangelaseks. Kõrvaltegelaste ülesandeks on ilmestada kangelase iseloomujooni. Neid tegelasi, kes esinevad teose üksikus vaheloos, episoodis, nimetatakse episoodilisteks tegelasteks. Näiteks on komöödias „Pisuhänd" peategelaseks Tiit Piibeleht, kõrvaltegelasteks Sander, Vestman, Matilde ja Laura ning episoodiliseks tegelaseks toatüdruk Liina. Ühiskondlikes teoseis esineb vahel kangelasena inimhulk ehk masstegelane, nagu talupojad „Mahtra sõjas".

Ühed tegelased evivad püsivat karakterit, mis sündmustiku arenedes jääb samaks, teised jälle on muutuva iseloomuga, mille järk-järgulist kujunemist teoses kirjeldatakse. Püsiva iseloomuga tegelased esindavad kindlailmelisi tüüpe, kehastades mõnd kirge, ideed jm., nagu ihnuritüüp Molière'i komöödias „Ihnur", Kitzbergi „Kauka jumalas" jm.

Kui karakter on ainulaadne ja omapärane, siis nimetatakse teda individuaalseks. Maailmakuulsuse on võitnud need tegelased, kellede individuaalne karakter evib ka püsivaid üldinimlikke hingeomadusi, millede kehastajaina nad on saanud paljude tegelastüüpide muutmatuks algkujuks. Säärased tegelaskujud on üldinimlikud ja igavesed, nende teisikuid leidub kõigi maade kirjanduslikes teoseis eri ajajärkudel, näit. Cervantese Don Quijote, Shakespeare'i Hamlet jt.

Kompositsioon.

Teose ülesehituses ehk kompositsioonis, milline sõna pärineb ladina keelest (*componere* — kokku seadma), tuleb vaadelda, kuidas kirjanik üksikud motiivid on järjestanud ja üksteisega sidunud, et selle tulemusena on kujunenud kuns-

tiline tervik. Harilikult esineb teose kompositsioonis viis eri momenti: ekspositsioon, dispositsioon, kulminatsioon, pööre ja lõpplahendus.

1. Ekspositsioon. Teose rahulikku olukorda kujutavat algusosa, milles lugejat tutvustatakse tegelastega ja nende vastastikuste suhetega, nimetatakse *ekspositsiooniks*.

Mõnedes teostes puudub ekspositsioon, nende sündmustik algab järsku, ilma sissejuhatava osata, näit. E. Vilde jutustus „Musta mantliga mees". On aga teoseid, millede algul on iseseisev eellugu, milles jutustatakse faabula-eelseist sündmusist. Säärast selgitavat irdosa nimetatakse *prooloogiks*.

2. Dispositsioon. Mingi erakordse sündmuse esitamisega katkestatakse rahulik olukord ja luuakse vastaspoolte vahel esimesi vastolude algeid, mis põhjustavad pärastisi huvide *kokkupõrkeid* ehk *konflikte*. Seda vastolude algust sündmustiku arengus nimetatakse *sõlmpunktiks* ehk *sõlmituseks*. Üldises olukorras on tekkinud *sõlm*, mida vastaspooled püüavad lahti harutada. Sõlmitusele järgneb tegevustiku *arendus* ehk *dispositsioon*. Vastukäivate huvide tõttu areneb üksiktegelaste ja inimrühmade vahel võitlus, mis järjest teravneb ja uute tegelaste juurdetulekuga muutub keerulisemaks. Säärast tegelastevahelist võitluskäiku nimetatakse *intriigiks*. Vastaspoolte vahekorda igal üksikul momendil kutsutakse *situatsiooniks*.

3. Kulminatsioon. Teoses muutub vastastikune võitlus astmeliselt pinevamaks, jõudes lõppeks *kulminatsiooni* ehk *haripunkti*, kus mõlemad pooled, kõiki jõude koondades ja seistes teineteisele silm silma vastu, teevad pingutava katse vastast võita. Sel puhul sunnitakse üks neist ajutiselt alla vanduma, taganema.

4. Pööre. Võitluse haripunktile järgneb sündmustikus *pööre* vastolude tasandamise suunas. See olukordade rahunemine on näilik, sest vastaspoolte vahekorrad on veel sõlmituses.

5. Lõpplahendus. Tegelaste võitluses tekkinud vastolud lahenevad teose lõpplahendusega, mis toob olukorda selguse. Ühed tegelased saavutavad oma eesmärgi ja teisi tabab häving, aga on võimalik vastaspoolte leppimine, nn. õnnelik lõpplahendus.

On teoseid, millede lõpplahendusele järgneb veel eri osa, milles jutustatakse tegelaste edaspidisest saatusest. Seda irdosa nimetatakse epiloogiks.

Teose ülesehituses rakendatakse kolme kompositsioonilist põhivahendit, nimelt ühtsuse-, kontrasti- ja gradatsiooniprintsiipi.

Ühtsust taotleb kirjanik niihästi teose üldkompositsioonis kui ka selle üksikosade ülesehituses. Kogu teos peab moodustama ühtse orgaanilise terviku, mille üksikosad on vastastikku proportsionaalsed ja mille sündmustik areneb ühtlase tempo ning ulatusega. Lüürikas taotellakse meeleoluühtsust, eepikas tegevustiku arengu ühtsust ja draamas tegevusühtsust. Suurema efekti saavutamiseks kooskõlastatakse teoses looduspildid tegelaste meeleoludega, kujutades päikesepaistelistel päevadel rõõmu- ja õnnehetki, süngeil öil surmajuhtumeid ja kuuvalgeil õhtuil armastusstseene. Sääraseid harmoonilisi loodustaustalisi meeleolupilte leidub lüürikas, jututoodangus ja näitekirjanduses, nagu Söödi luuletustes „Metsateel" ja „Kes ta oli?", Juh. Liivi „Varjus", Kitzbergi „Libahundis", Vilde „Mahtra sõjas" jm.

Antiikdraamas peeti rangesti kinni koha-, aja- ja tegevusühtsusest, uuemas draamas aga viljeldakse nn. sümmeetrilist ühtsust — näidendi lõppvaatuses korratakse esimese vaatuse situatsioone selle põhimeeleolu taustal.

Kontrastiprintsiipi rakendavad kirjanikud niihästi sündmustiku arendamisel kui ka tegelaste vastuseadmisel. Kontrastid ühelt poolt tasandavad äärmuslikke muljeid, teiselt poolt aga suurendavad teose tundelist mõjuvust ja ilmestavad teravate piirjoontega tegelasi ning olukordi. Nõnda peh-

mendavad „Hamletis" tapmisstseeni õudust muusikahelid, mis kuulutavad Fortinbrase tagasitulekut, „Libahundis" aga esimese vaatuse talvine sünge meeleolupilt tõstab kirkasse valgusse teise vaatuse pühapäevased rõõmuhetked kevadises metsas.

Traagilise mulje tekitab lugejas või vaatajas paljude tõsisesisuliste teoste lõppstseen, milles kujutatakse antiteetiliselt, kuidas peategelane, kes ise arvab, et ta on saavutamas oma eesmärki, läheneb teadmatult katastroofile. Meenutagem näiteina „Varju" Villu, Mäe-Soosaare Jaani ja kuningas Oidipuse traagilist elusaatust. Meeleolude antiteetilist vastuseadmist harrastati eriti järelromantilises lüürikas, nagu K. E. Söödi, A. Haava ja Juh. Liivi luules.

Suurt rõhku panevad kirjanikud teoste kompositsioonis gradatsioonile ehk astmelisele tõusule. Lüürikud taotlevad elamuste meeleolulist süvendamist ja tõusu, jutukirjanikud ja dramaatikud aga intriigiarengu ja põnevuse järkjärgulist astmestamist ja suurendamist. Et eepiliste ja dramaatiliste teoste kütkestavat mõju tõsta, arendatakse nende tegevustikku laineliselt — kord suurendades selle põnevusastet, siis jälle vähendades. See ajutine sündmustiku pinevuse langus on lugejale ja vaatajale vaheldus eks ning puhkuseks tarviline. Tavaliselt esineb viievaatuselises näidendis kaks suuremat põnevusastet: esimene on kolmandas vaatuses ja teine — viiendas vaatuses, nagu A. Kitzbergi „Libahundis".

A. Dramaatika.

I. Peajooni draama olemusest.

Kolmas ilukirjanduse põhiliik peale lüürika ja eepika on dramaatika ehk näitekirjandus. Sellele alale kuuluvat teost nimetatakse üldiselt draamaks.

Draama olemuslikeks joonteks on:

1. Sündmustiku esitamine tegevuse kaudu. Dramaatikas esitatakse sündmustik tegevuse abil, mida näidatakse laval publikule. Osade etendajad, näitlejad, on riietatud esitatavaile isikuile vastavalt; harilikult dekoreeritakse lava antud tegevuspaiga sarnaseks, eriti tänapäeval, ja näitlejate kõnelus, liigutused ja näoilme püüavad tabada tõepärasust, nagu nende poolt kujutatud isikul oleks vastavas olukorras. Nii avaneb laval vaatlejale nagu tükk tõelist elu. Publik elab sündmused kaasa pealtnägijana, jälgib neid vahenditult. Seepärast on draama kõige mõjuvam just laval heade näitlejate poolt esitatuna, ehk küll ka lugedes see säilitab oma väärtuse ja on haarav. Mõned draamateosed oma pikkuse ja raskesti lavastatavuse poolest ongi määratud õigupoolest ainult lugemiseks.

2. Dialoogiline vorm. Tegelaste vastastikust kõnelust draamas nimetatakse dialoogiks ehk kahekõneks. Alguses see oligi ainult kahe isiku vahel hargnev kõne, aga nüüd nimetatakse nõnda ka mitme tegelase vahel toimuvat kõnelust. Ühe isiku kõnet omaette, otsekui iseendaga rääkimist, nimetatakse monoloogiks ehk üksikkõneks, mida nüüdisajal enamasti siiski välditakse. Seega esineb draamas ikka otsene kõne, välja arvatud autori poolt lisatud seletused või kirjeldused, nn. remargid (äärmärkused). Igakordset ühe tegelase kõnet dialoogis nimetatakse repliigiks (vastuseks).

3. Tegevus olevikus. Et draama tegevus toimub laval nagu tükk tõelist, praegu elatavat elu, siis peab sündmustik esinema *olevikus*, ainult nõnda saab vaatleja tõelisuse mulje. Minevikus juhtunud sündmustest jutustab mõni tegelane või see ilmneb dialoogis mitme sõnavõtu kaudu. Esineb ka draamasid, kus peamiselt lahti hargnevad mineviku-sündmused, näit. Sophoklese „Kuningas Oidipus". Sellist draama kompositsiooni nimetatakse *analüütiliseks*.

Kui aga tegevus on ajaliselt edasisammuv ja sündmused järgnevad üksteisele loomulikus järjekorras, nimetatakse sellist draama kompositsiooni *sünteetiliseks*.

4. Võitlus. Et draama oleks haarav, peab see kujutama mingit *võitlust*. Tegelased püüavad saavutada ülesseatud eesmärke, kõik nende tegevus ja jõud on koondatud selleks. Mida jõulisemad on mõlemad vastandlike huvidega võitlevad pooled, seda pingelisem on võitlus. See dramaatiline pinge, *dramatism*, kisub vaatlejat kaasa. Võitlevaiks poolteks võivad olla üksikud isikud, isikurühmad, isik ja ühiskond, isik ja saatus jne.

5. Kontsentratsioon. Laval etendamiseks määratud draama ei saa olla väga pikk, sest etendus ei või kesta liig kaua. See tingib draama sündmustiku *kontsentratsiooni* ehk keskustuse. Keskseks saab ainult üks võitlus ja keskseiks kujudeks ainult mõned tegelased. Võitluse kujutamises tuleb piirduda ainult *olulisimaga* niihästi sündmustikus kui ka kõnelustes. Kõik vähem tähtis peab välja jääma. Sellest olenevalt ei saa draamas esineda karakteri kujunemist nagu romaanis, vaid seal tegutsevad *valmis karaktérid*. Vahel võib esineda küll karakteri murdumine, s. t. äkiline muutumine mõne põrutava elamuse põhjal (näit. Mogri-Märt on vaimselt vapustatuna halastav ja heasüdameliselt abistav endise range südametuse asemel).

6. Kondensatsioon. Et võitlust esitada pingeliselt, dünaamiliselt teose piiratud ulatuses, peavad draama sündmused olema

koondatud lühema aja peale, tegevus peab olema kondenseeritud ehk tihendatud. Draamas sünnib lühikese ajaga rohkem tähtsat ja otsustavat kui elus. Võitlust edasiviivad sündmused järgnevad kiiresti üksteisele, tegelaste dialoogid on täis otsustava tähtsusega mõtteid ja sündmustiku tulipunktidesse on koondatud palju tegevust. Tarviline kõrvaltegevus on vaid peategevuse edasiviimiseks, olles tihedasti põimitud viimasega.

Esitades olulisimat isikuist on kirjanikul võimalik luua tüüpe, s. t. teatavat rahvaklassi või ametit esindavat kuju, kellesse on koondatud kõik tähtsaimad selle klassi või ameti jooned, nii et isegi ainult esinemise järgi võib harilikult kuuluvust ära tunda.

Keskustuse ja tihenduse tõttu on võimalik mitmekümne aasta kestusel esinevat sündmustikku kokku haarata 1—5 vaatusesse, mille ettekanne vältab kõige rohkem mõne tunni. Iga vaatus annab ühe tervikliku, tähtsa temaatilise osa kogusündmuse arengust. Vahel jagatakse vaatus veel eri osadeks erineva koha või ajaga, mida nimetatakse piltideks. Seda vaatuse osa, mille tegelaste koosseis ei muutu, nimetatakse stseeniks ehk etteasteks.

Igas draamas esineb tegevusühtsus, s. t. igasugune tegevus, samuti teoses esinevad ideed ja tegelaste hingelised elamused on ühe küsimuse käsitluse teenistuses ja juhitud sama eesmärgi saavutamiseks. Uued sündmused kasvavad välja eelmistest või on toodud vajalikuks seletuseks. Seega viib tegevuse käik sihikindlalt teatava kindla eesmärgi poole, ei tohi olla midagi kõrvalekalduvat ega häirivat.

Draama stiil. Draama stiil peab olema tegevuse jõuliseks, lennukaks edasiviimiseks kohane, s. t. hoogus, elav, tabav ja lühisõnaline. Pikad laused, igavad arutlused ja sõnarohked seletused ei tohi raisata draama nappi ruumi. Haaravust tõstab peale sisu ja kujude suurel määral värske, vaheldusrikas ja uudne dialoog.

II. Draamakirjanduse liigid.

Draamakirjandusel on kaks pealiiki: tragöödia ehk kurbmäng ja komöödia ehk naljamäng. Need on juba antiikajal iseseisvalt sündinud. Neist pealiikidest on hiljem arenenud mitu vahepealset liiki, milledest tähtsaim on tõsise sisuga näidend, mis kannab lihtsalt nimetust „draama", seega draama kitsamas mõttes, kuna laiemas mõttes nimetatakse draamaks igat dramaatikasse kuuluvat teost. Farsiks ehk jandiks nimetatakse jämedajoonelist naljamängu igapäevasest elust võetud koomilise sisuga. Traagilise ja koomilise elemendi segunemist tervikuks, näiteks traagilise aine esitamine koomiliste tegelastega või vastupidi, nimetatakse tragikomöödiaks. Tragöödiat ja tõsist draamat muusikaga nimetatakse ooperiks ja komöödiat või farssi — operetiks.

Tragöödia.

Tragöödias kujutatakse tõsiseid ning raskeid küsimusi ja see lõpeb peategelase (kangelase) hukkumisega. Tragöödia on hästi välja töötatud ja silmapaistvate tegelastega. Kangelased (e. heerosed) on tugevate tunnetega ja kindla karakteriga, sihikindlad ja jõulised kujud, suured kas heas või halvas. Nad ei loobu raskustest hoolimata oma eesmärgi taotlusest ja panevad võitluses viimse välja. Ülisuurte takistustega heideldes sunnivad nad meid kaasa elama ja nende kannatustele kaasa tundma. Traagika tekib siis, kui suur eetiline isiksus üleva idee eest võideldes ja kannatades alla jääb ja hukkub. Oleme vapustatud katastroofist, aga täielisest masendusest hoiab meid siiski teadmine, et suur idee jääb elama. Ehkki see võitleja hukkus, tulevad siiski uued väljapaistvad isikud, ja igavesti kestab võitlus inimkonna parimate ideaalide eest. Isegi kui kangelane on

süüdi mingis eksimuses, haarab vaatlejat siiski ta üle jõu käiv heitlus võimsa vastasega, ja ta hukkumine või hingeline kokkuvarisemine on nagu süü lunastuseks ja lepituseks. Seda hingelist lepitavat puhastust, mis viib inimese üleva kõlbelise tundeni, nimetati vanas Kreekas katarsiseks (= puhastuseks).

Komöödia.

Komöödia teise draamakirjanduse pealiigina on samuti hästi välja töötatud, selgesti, teravalt joonistatud kujudega, haarava sisuga ja elava, vaimuka dialoogiga. Selles aga on, vastupidi tragöödiale, elu vaadeldud naeruväärsest küljest. Tegelased on enamasti harilikud, igapäevased inimesed, kelle väiklust, madalat omakasu, naeruväärsust ja naljakaid harjumusi paljastatakse. Nende inimlikud nõrkused ja veidrused tulevad võitluses nähtavale ja meie silme ees kooritakse nagu alasti tühistesse huvidesse ja elu pisiseikadesse takerdunud inimhing. Koomiline olukord, millesse need tegelased satuvad, on neile nagu karistuseks. Esineb ka avarama vaimulaadiga ja ulja, värske reipusega varustatud huumoririkkaid tegelasi, kes vaatavad elu läbi roosade prillide, naeravad kaasinimeste puuduste üle ja kellede särav lõbusus on nakkav. Komöödias esinev võitlus ei vii katastroofini, vaid laheneb lõbusasti. Tegelaste kemplemised, sissekukkumised nende võitluses, ettevõtete nurjumised, ootamatud hämmastavad olukorrad loovad vaatajais lõbusa meeleolu ja rahuldatud üleolekutunde. Rahuldus tegelaste väiklaste püüete nurjumise üle, lõbus, murede pingutusest vabanenud meeleolu, siiras, südamlik naer on nagu omamoodi vaimseks kosutuseks vaatajale ja vastab tragöödia puhastusele.

Komöödias leidub kolme liiki koomilist elementi: tegelaste välimus, miimika ja žestid (vormikoomika), nende kõne (sõnakoomika) ja ootamatu olukord, millesse nad satuvad

(situatsioonikoomika). Komöödias, samuti nagu tragöödiaski, rakendatakse sageli kontrastiprintsiipi suurema mõju saavutamiseks, näit. seatakse vastamisi kontrastsed tüübid: ihne — pillaja, kärme — aeglane jne.

Koomilises žanris eraldatakse peen- ja jämekoomikat. Peenkoomikas esineb esteetilisi ja eetilisi väärtusi, see on stiililt valitum, dialoog vaimuterav ja peenelt tabav; jämekoomika on lihtlabane, ilma suurema sisulise ja stiililise väärtuseta jämedatoimne nali. Esimene vastab rohkem haritud maitsele, teine harimatule. Jämekoomiline element esineb farsis ehk jandis.

Juba antiikajast alates on draamakunstis tragöödia ja komöödia kõrvuti esinenud ja arenenud.

ÜLEVAADE DRAAMA ARENEMISEST.

1. Antiikdraama.

Kreeka draama.

Kreeka on kogu Euroopa kirjanduse emamaa ja draamagi sündis seal. Muinas-kreeka draama oli usulise algupäraga ja kasvas välja viinajumal Dionysose auks peetud kevadpidustuste ettekandeist. Pidustuste kolmandal päeval mälestati surnud esivanemaid ja koor laulis Dionysose auks hümne, nn. ditürambe, milledes käsiteldi Dionysose kannatusi ja seiklusi. Lauljad kujutasid Dionysose saatjaid — satüüre ja kandsid seepärast sikusarvi, -habemeid ja -nahku. Neist ettekandeist areneski välja tragöödia, mis alguses tähendas sikulaulu („tragos" — sikk, „ode" — laul). Koorijuht ehk korüfee tähtsus kasvas aja jooksul. Tema hooleks jäi müü-

tide jutustamine, kuna koor avaldas meeleolusid. Hiljem hakkas ettekandeisse tungima üha rohkem muid kreeka müüte ja kangelaslugusid, eriti Trooja sõja sangareist.

K o m ö ö d i a arenes samade pidustuste lõbusamast osast, nimelt ülemeelikuist k a r n e v a l r o n g k ä i k u d e s t. Maskeeritud isikud kujutasid selles üldtuntud riigitegelasi või demonstreerisid naljakaid stseene rahva elust. Aegamööda areneski sellest iseseisva süžeega komöödia („komos" — lärmitsev jõuk, „ode" — laul).

K r e e k a t e a t e r (amfiteater) oli suur vabaõhuteater, mis võis mahutada kuni 30 000 pealtvaatajat. Publiku asukohaks oli trepistikuline poolkaar mööda mäekülge. All keskel oli ümmargune plats, nn. o r k e s t r a, kus esines koor ja tantsiti. Orkestra taga, vastu publiku istmeid, oli l a v a, varem telk *(skené)*. Telgi asemele ehitati hiljem kahekordne kolme uksega lossitaoline hoone. Alumiselt korralt esitati inimesi, ülemiselt jumalaid; keskmine uks viis valitseja ruumi, teised kõrvalruumidesse või linna ja maale, nii kuidas näidend nõudis. Mäng toimus lossiesisel platsil, eridekoratsiooni ega eesriiet polnud. Näitlejaiks olid ainult m e h e d ja nad mängisid osi maskides, traagilises või koomilises. Tarvitati häälekõvendusvahendeid, polsterdatud riideid ja kõrgete taldadega poolsaapaid, nn. k o t u r n e, et kaugemale oleks hästi kuulda ja näha.

Et dekoratsioone paiga muutmiseks ei olnud, toimus kogu etendus samas kohas, mujal sündinust jutustasid teadustajad. Nõnda valitses k o h a ü h t s u s. Pealeselle kehtis nõue, et draamas esitatud tegevuse aeg ei tohtinud ületada ööpäeva, nn. a j a ü h t s u s, ja et teos pidi käsitlema ü h t küsimust, seega saavutati t e g e v u s ü h t s u s.

Draama tegelikuks väljaarendajaks kooriettekandeist oli T h e s p i s VI sajandil e. Kr., kes tõi lavale e s i m e s e n ä i t l e j a. See esitas tegevust ja pidas korüfeega dialoogi.

T r a g ö ö d i a õitseaeg oli V saj. e. Kr. Siis tegutses kolm kuulsat tragöödiakirjanikku, kelle nimede hiilgesära ei tuhmu

aegade jooksul: Aischylos (áishülos), Sophokles ja Euripides (eurípides). Neist igaüks arendas draamat. Suurtel Dionysose-pidustustel esinesid kirjanikud oma draamadega ning võistlesid. Võitja krooniti loorberpärjaga ja sai rahva suurejooneliste ovatsioonide osaliseks. Igalt võistlejalt esitati korraga üks tetraloogia, mis koosnes kolmest tragöödiast, nn. tri-

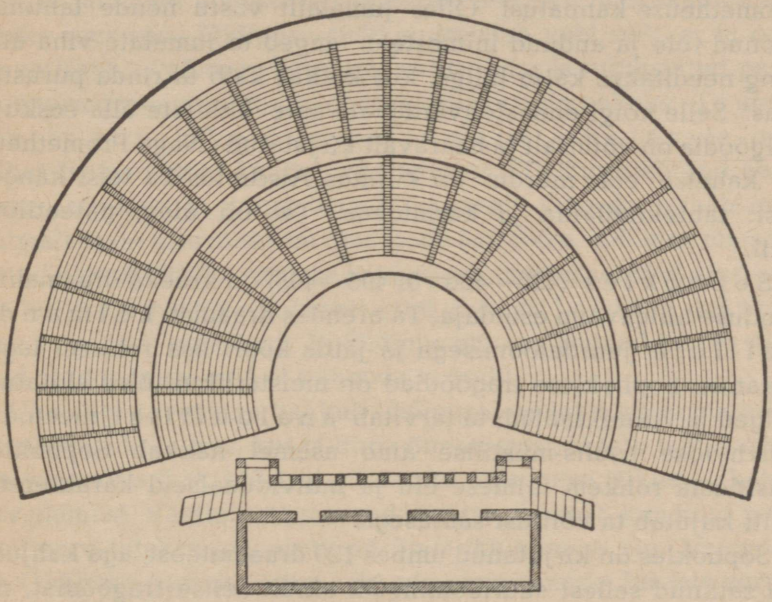

Kreeka teater.

loogiast, ja ühest satiirdraamast (kergema, koomilise sisuga). Triloogiasse kuuluvate tragöödiate süžee oli enamasti seotud, näit. oli ühiseid tegelasi, sama sündmuste tsükkel —, ehkki igaüks oli terviklik teos.

Aischylos (525—456) arendas draamat veel teise näitleja juurdetoomisega ja tegevusele suurema tähtsuse andmi-

sega. Ta on kirjutanud 80 draamateost, aga säilinud on neist vaid seitse. Erilist tähelepanu pälvib triloogia „Oresteia", mis käsitleb Trooja sõja kangelase Agamemnoni tagasitulekut koju, surma ja ta poja Orestese kättemaksu isa tapjale ning kannatusi. Hilisemale kirjandusele on taaskäsitluseks andnud sangarliku kuju tragöödia „Aheldatud Prometheus". Selles kujutatakse inimkonna edu ning õnne suurima eestvõitleja Prometheuse kannatusi. Olles jumalailt vastu nende tahtmist toonud tule ja andnud inimestele, langeb ta jumalate viha alla ning needitakse kalju külge, kus kotkas käib ta rinda purustamas. Selle kõigi ennastohverdavate aatevõitlejate ülla eeskuju tragöödia on võimsalt ja haaravalt kirjutatud. Nagu Prometheus ei kahetse ega murdu, nii kujutas Aischylos ka teisi kangelasi: tahtekindlaina ja karmidena. Tal oli ülev, pateetiline stiil.

Sophokles (496—406 või 495—405) on kreeka draamakirjanduse hiilgavaim esindaja. Ta arendas draamat kolmanda näitleja juurdetoomisega ja jättis koori osa rohkem tagaplaanile. Sophoklese tragöödiad on meisterlikult üles ehitatud, selged ja vormikindlad; ta tarvitab analüütilist meetodit. Aischylose usulis-müstilise aine asemel hakkab Sophokles käsitlema rohkem inimese elu ja individuaalseid karaktereid. Eriti kujutab ta võitlust saatusega.

Sophokles on kirjutanud umbes 120 draamateost, aga kahjuks on säilinud sellest suurloomingust ainult seitse tragöödiat, nimelt „Kuningas Oidipus", „Oidipus Koloonoses", „Antigone", „Aias", „Trahhiinlannad", „Elektra" ja „Philoktétes".

„Kuningas Oidipus" on saatustragöödia, kus kangelane võitleb saatusega ja peab viimasele alistuma, sest kreeklaste arvates on inimese saatus ette määratud, seda ei saa vältida; saatusjumalannad moirad juhivad seda. Kui nõrk surelik püüab saatuse eest kõrvale põigelda, tabavad teda rangeima halastamatusega ettemääratud hoobid, nagu Oidipust.

Juba ta isa Laios, kuulnud ränga ennustuse oma poja kohta, püüdis selle täitumist vältida Oidipuse hukkamisega. Ka Oidipus ise püüab sama teha, põgenedes ennustatud roimade eest oma kasuisa Polybose juurest. Aga just see toob ettemääratud sündmused õnnetule lähemale: Oidipus tapab oma isa ja naib ema. Seega leiab kinnituse idee: *ükski ei saa põgeneda oma saatuse eest*. Inimene ei tohi tahta oma nõtrusest tõusta jumalate võimsuseni ja kujundada *ise* oma saatust; see oleks suur süü. Oidipuse süüd suurendab veel seik, et ta oma õnne tipul — võimsa, hinnatud valitsejana ja armastatud perekonnaisana — muutub liig enesekindlaks ning uhkeks. Ta unustab, et *surelike õnn on jumalate kätes*, ja oma ülbes iseteadvuses kahtleb ennustustes. Ta kujutleb end nagu õnne isandana ja unustab tänulikkusegi. Õnnetus rabab teda julmalt ja on masendavam oma kontrasti tõttu. Oidipus on määratud kannatama ka oma isa Laiose süü, ühe lapseröövi eest, sest ka antiikaja vaadete kohaselt *süü peab leidma kättemaksmist*, lunastust. Et Oidipus oli oma roimad korda saatnud teadmatuses, see ei vähenda ta süüd.

Üha ängistavamana hakkab Oidipuse ees lahti kooruma kogu ta süütegude suurus, kui ta linna õnnetustest päästa tahtes otsib Laiose mõrtsukat. Mõrtsuka leiab ta omaenese isikus — kohutav elamus! Vaatleja on masendatud tragöödiast, kus kuni juurteni purustatakse seni austatud, õnneliku inimese elu. Vapustav on Oidipuse enesekaristus: silmade pimestamine Jokaste surma järel, lahkumine kodust, lastest ja rikkusest ning aust. Katarsis saavutatakse selle süü lunastamisega karistuse ning kannatuse läbi, mis on rängem kui surm. Nagu neetud, hüljatud pimeda hulkurina, kerjusena võõrail teedel lahkub Oidipus kodulinnast. Masenduse kõrval asub vaatlejasse ometi ka ülendav tunne, nähes inimest kannatustes *suurena*. Siin esineb Oidipus tõelise sangarina. Millise otsustavuse ja range järjekindlusega ta teostab enesekaristuse! Et jõle roimar on ta ise, toimib ta veel julmemini. Teised tahaksid halastada talle, kuid ta ise ei halasta,

ta tahab kõhklemata kannatustekarika põhjani tühjendada. See tugevus valus on ületamatu. Õnnelik inimene on murdunud, aga õnnetu ei murdu, — ta oli siiski vääriline vastane saatusele. Nõnda läheb Oidipus oma karistusteekonnale ning süü lepitamisele. Lõppeks leiabki jumalate halastuse ja lepituse vana raugana Koloonoses, mida suur traagik kirjeldab oma viimses teoses.

„Kuningas Oidipus" on sügavasti haarav teos. Analüütiline meetod võimaldab selle faabula juures harukordse pingelise põnevuse tõusu põrutava lõpu poole lähenedes. Otsekui viimse astmena selles hirmsas katastroofis mõjub Oidipuse enesekaristus, mille masendusse hakkab tasa kaasa elama meeltülendav vaimustus nii tugevast isiksusest. Nii näeme Sophoklest kui tõeliselt suurt draamakirjanikku.

Euripides (480—406) jättis veel rohkem tagaplaanile koori tegevuse, nii et see kaotas peagu oma tähtsuse. Ta hakkas tegelasi kujutama realistlikumalt ja tõi esile rohkem individuaalsed kujud, inimesed nende kirgedega, kes on ise süüdi oma hukkumises, kuna kõikvõimas saatus kaotab oma tähtsuse. Erilise uuendusena tõi Euripides lavale jumala kui lahenduse tegija. See „deus ex machina" (jumal masinast) lasti erilise ploki abil ülalt näitlejate pea kohale ja kuulutas sealt, kes on süüdlane, missuguse karistuse saab süüdlane jne. Euripides on kirjutanud kindlasti 75 draamateost (ebakindlalt omistatakse temale kuuluvaks rohkemgi), milledest on säilinud 18. Tähtsaimad neist on „Medeia", „Iphigeneia Aulises", „Hippolytos, „Alkestis" ja „Bakchid".

Aischylose, Sophoklese ja Euripidese looming on kreeka draamakunsti igavikustanud ja neist on hilisemad kirjanikud palju eeskuju võtnud.

Kreeka komöödia peaviljeleja V ja IV saj. e. Kr. (vanaatika komöödia) oli Aristophanes, kes kirjutas eriti poliitilisi komöödiaid riigitegelaste ja muude avalike tegelaste puuduste esiletõstmiseks, näit. „Pilved" ja „Ratsanikud". Ta

kõige paremaks komöödiaks peetakse puht-muinasjutulist teost „Linnud". Ta 40-st näidendist on säilinud 11.

Uus-atika komöödia II saj. parim viljeleja oli Menandros, kes kujutas oma teoseis rahvaelu. Poliitiliste komöödiate kirjutamine oli keelatud.

Rooma draama.

Rooma draama oli algusest saadik III saj. kreeka draama mõju all ja võttis sealt eeskujusid. Ta ei jõudnudki iseseisvale küpsusele, kuid pakkus päris häid jäljendavaid teoseid II saj. e. Kr. Terentiuse ja Plautuse viljelusel. Plautuse komöödia „Aulularia" käsitleb ihnuse küsimust. Selleks teoseks oli Plautus saanud eeskuju Menandroselt. I sajandil p. Kr. on Seneca kirjutanud mõned moraal-filosoofilised tragöödiad, võttes eeskuju Sophokleselt ja Euripideselt. Hiljem avaldas komöödia edaspidisesse arenemisse mõju kõigepealt rooma draama, kui veel kreeka kirjandust mujal ei tuntud.

2. Keskaja draama.

Esimesel tuhandel aastal p. Kr. oli draamakirjandus nagu surnud ja see sündis keskajal uuesti. Jumalateenistuste elustamiseks, eriti suurte pühade ajal, hakati tarvitama dialoog-laule ja piltlikke kujutusi vastavate tegelastega. Esimene selline teada olev liturgiline draama on pärit X sajandist. Tegevuse arenemisega segunes neisse üha rohkem ilmlikku elementi, väikesi humoristlikke stseene ja lihtlabast nalja rahvaelust. XII sajandil hakati neis draamades ladina keele asemel tarvitama rahvakeelt ja ilmlik element paisus suuremaks ning muutus labasemaks. Seepärast tõusis opositsioon nende kirikus etendamise vastu ja XIII saj. algul keelas paavst nende etenda-

mise kirikuis. Siis kandusid nad platsidele ja tänavaile. Keskaegne lava kujutas mitmesuguseid näidendis tarvilisi kohti üksteise kõrval, näiteks maad, taevast ja põrgut. Inglismaal tunti ka liikuvaid lavu, sageli ühe näidendi jaoks mitut, kust etendati järgemööda üksikuid draama osi eri paikades; või liikus publik paigast teise järge vaatama.

Keskaja draama liikidest on tähtsamad:

1. Miraakel (— ime) käsitleb mõnd neitsi Maria (harvemini apostlite) imetegu. Aine on võetud kas pühakute või harilike surelike elust, millesse on põimitud mõni Püha Neitsi imetegu. Ta päästab hädasolija, kes on palvega tema poole pöördunud.

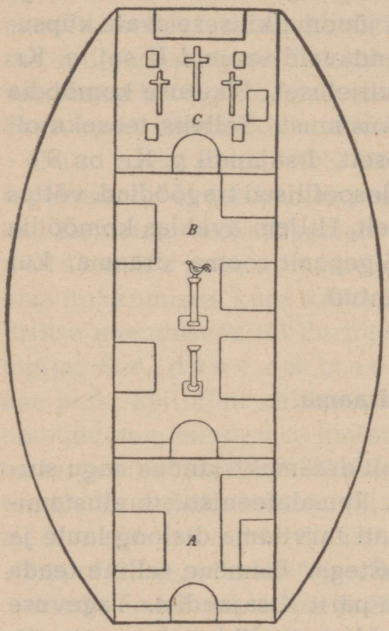

Keskaja teater.
A, B, C on lava eri osad.

2. Müsteerium (õigupoolest ladina sõnast „ministerium" — jumalateenistus) käsitles Piibli sündmusi, peamiselt Kristuse elu ja kannatusi. Viimaseid nimetati ka passioonidraamadeks ehk kannatusmängudeks. Nende järglastena etendatakse veel Saksamaal Oberammergaus kannatusmänge iga 10 aasta tagant. Müsteeriumid tekkisid keskaja lõpu poole, millal linnades tähtsaks saanud tsunftid ja gildid nende lavastust organiseerisid. Tegelasi võis olla mitusada, näidendit etendati selle pikkuse tõttu sageli mitu päeva ja lavastuses taoteldi toredust. Etenduskohana kasutati hiljem ka avalikke hooneid, näiteks kohtukoda.

3. Moralitee oli allegooriline draama, milles esinesid isikustatud abstraktsed mõisted, näit. Usk, Õigus, Voorus, Pahe, Viha, Ihnus, Laiskus, Põllutöö, Kauplemine jne. See liik tekkis XIV saj., oli täiesti ilmliku, aga tõsise sisuga ja õpetliku, moraliseeriva tendentsiga, kujutades enamasti millegi positiivse võitlust negatiivsega.

4. Farss oli lõbusasisuline jantlik lugu igapäevasest elust, milles naeruvääristati elu väärnähtusi ja kujutati koomilisi seiklusi. Neid etendati tavaliselt tõsisesisuliste draamade järel või vahel.

5. Koomiline interluudium oli lühike lõbusasisuline dialoog või dramatiseeritud anekdoot, mis lükiti tõsisesisulise näidendi, näit. miraakli vahele kergeks leevenduseks.

3. Renessansi-aegne draama.

Nagu muudel kultuurialadel, nii võeti renessansiajal draamakirjanduseski vaimustatult eeskuju antiikajast, selle draama ja teatri kõrgeist saavutustest. Kreeka kirjandust ei saadud aga vahetult tundma õppida, vaid rooma kirjanduse kaudu. Et seal oli komöödia saavutanud kõrgema taseme, siis leidis see ka renessansiajal paremaid viljelejaid. Tähtsaimad esindajad neist on itaalia kirjanikud Ariosto ja Machiavelli (makjavélli). Viimase parim komöödia „Mandragola" (mandrágola) piitsutab satiiriliselt tolleaegset kombelõtvust. XVI saj. keskel areneb ja hakkab kiiresti levima itaalia rahvakomöödia commedia dell' arte, milles esinesid ikka samad tüübid tegelastena, enamasti elukutsete järgi. Tähtsaimad neist on ihne või armukade, juhm rikas mees Pantalone, naljahammas Arlecchino (arlekiino), koketne naisteenija Colombina ja keigar sõjaväelane Capitano. Neile komöödiaile kirjutati vaid stsenaarium, tekst tuli näitlejail endil enamasti improviseerida, mis rändteatri puhul harilikult loodi iga uue mängukoha olusid

ja sündmusi tundma õppides. Kostüümide ja ka mõnede dekoratsioonide efektsusele pandi suurt rõhku, valitses elav rahvapärane keel ja vaheldusrikas sündmustik. Sellepärast leidis see komöödia kõikjal rahva seas suurt poolehoidu ja levis ka teistesse maadesse ning avaldas mõju komöödia edaspidisele arenemisele.

XVI saj. keskel tekib komöödia ja tragöödia kõrval veel eriline karjase- ehk lamburidraama, mis oma eluvõõra idüllilise olustikuga mõjustas kojaluulet kuni XVIII saj. lõpuni.

4. Elisabethi- ehk Shakespeare'i-aegne draama.

Eriline draama õitseaeg ilmneb Inglismaal XVI saj. lõpul ja XVII saj. algul. Et see langeb kokku Elisabethi valitsuse aja üldise majandusliku ning kultuurilise tõusuga ja võlgneb peamiselt tänu oma maa kõigi aegade suurimale draamakirjanikule William Shakespeare'ile (šeekspiir), kannab see mõlema nimetust. Selleaegsel draamal on vähe ühist renessansi draamaga, sest et see ei võta eeskuju antiiksest draamast, vaid tugineb rohkem keskaegsele rahvapärasele näidendile ja areneb ise edasi ega lase end siduda kitsendavaist reegleist, nagu kolmest ühtsusnõudest ja teistest.

Tol teatri hiilgeajal harrastati väga teatrikunsti, aga ometi olid teatrid ja etendused üsna primitiivsed. Shakespeare'i ajal oli Londonis umbes 20 teatrit, nimedega „Lootus", „Luik", „Roos" jt. Teatrihooneks oli külgedelt rõdudega piiratud katuseta ehitus, mille keskel asetses nelinurkne lava. Lava tagaääres oli näitlejateruum rõduga, mõlemad olid katusega varustatud. Rõdudel etendati kõrgemat kohta nõudvaid stseene, näit. palkonistseeni „Romeos ja Julias". Näitlejateruumi eesriidega varustatud katus moodustas laia räästaaluse osa lava kohal, teine osa lavast oli lageda taeva all. Publik ümbritses lava kolmest küjest: lihtrahvas seisis all õues, kuna aristokraa-

did ja rikkad kodanikud istusid rõdudel, autorile lähemal seisjad lamasid isegi mõlemal pool laval. Kulisse ei tuntud, aga lava

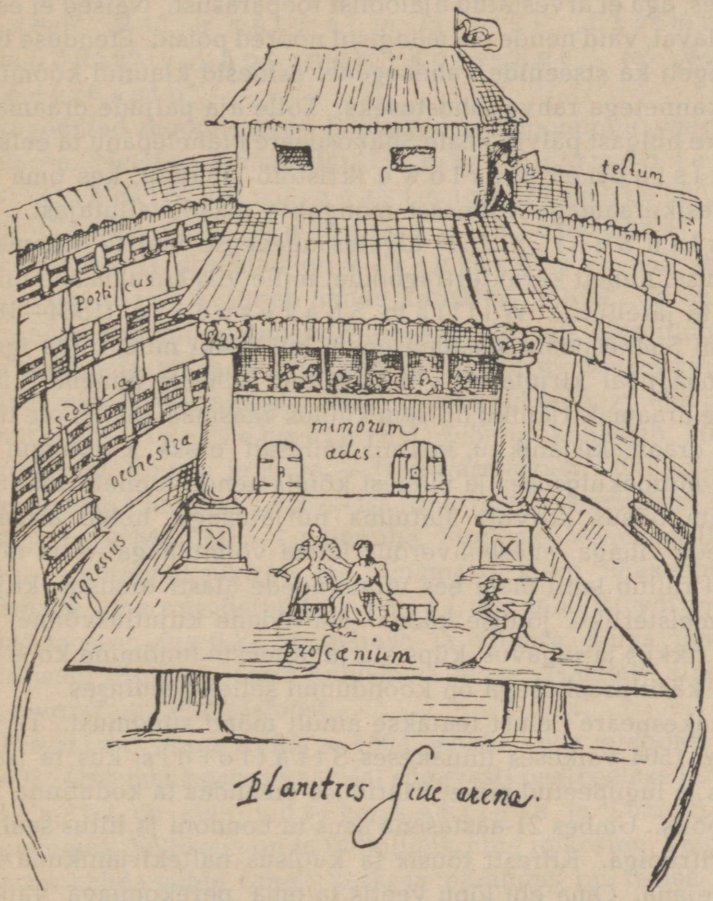

Shakespeare'i-aegne teater.

taust kaeti päevaaega tähendava riidega: sinine näitas päeva, must ööd. Tegevuskoht teatati väikesel lauakesel ridva otsas.

Üksikud esemed pidid looma teatavaid illusioone, nõnda tähendas rist kirikut, lauale maalitud puu — metsa jne. Näitlejate riietusele pandi küll suurt rõhku mitmekesisuse ja efektsuse suhtes, aga ei arvestatud ajaloolist tõepärasust. Naised ei esinenud laval, vaid nende osi mängisid noored poisid. Etenduse lõpul ja sageli ka stseenide vaheaegadel esinesid klaunid koomiliste ettekannetega rahva lõbustuseks. Tolle aja paljude draamakirjanike hulgast pälvib peale Shakespeare'i tähelepanu ta eelkäija Christopher Marlowe (kristöfö maalou), kes oma jõulise esikdraamaga võimsast mongolite maadevallutajast „Tamerlan Suur" a. 1587 algatas uueaegse inglise draamakirjanduse, nimelt karaktertragöödia, mille viis haruldasele hiilgusele ta järeltulija William Shakespeare (1564—1616). „Nimi Shakespeare sisaldab enam kui miski muu, mida iganes on maa peal kirjutatud või lausutud inimese nimena," ütleb suure draamakirjaniku hilisem kuulus kaasmaalane. Ei ole tõesti teist draamakirjanikku, kes nii võimsalt oleks kujutanud elu selle mitmekülgsuses ja inimesi kõigis nende tunnete rohkuses. Üllaim õilsus kõrvuti alatuima nurjatusega, helge armastus tumeda vihaga, eneseohverdus julma võimuihaga — ja nõnda edasi rullub lahti meie ees inimhingede alasti tõelisus, kujutatud meisterliku, jõulise käega. Haruldane kujutlusvõime, tunnete rikkus ja sügavus, küps elu ja inimeste tundmine koos haarava käsitlusoskusega on koondunud selles geeniuses.

Shakespeare'i elust teatakse ainult mõnd sündmust. Ta sündis a. 1564 väikeses linnakeses Stratfordis, kus ta isa oli rikas ja lugupeetud mees. Hariduse omandas ta kodulinna ladinakoolis. Umbes 21-aastasena asus ta Londoni ja liitus seal ühe teatritrupiga. Kiiresti tõusis ta kuulsus näitekirjanikuna ning näitlejana. Oma elu lõpu veetis ta oma perekonnaga vaikselt kodulinnas, kus ta suri a. 1616.

Shakespeare on kirjutanud draama alal 36 teost: 10 draamaatilist kroonikat, 14 komöödiat ja 12 tragöödiat. Esimeses liigis ta kujutas suurejooneliselt kuningaid.

Neist draamadest on tähtsamad: „Henry IV" I—II, „Henry VI" I—III, „Richard II", „Richard III".

Komöödiaist on tähtsamad: „Veneetsia kaupmees", „Suveöö unenägu", „Torm", „Windsori lõbusad naised", „Palju kära ei millestki", „Eksimuste komöödia", „Lõpp hea, kõik hea" ja „Mõõt mõõdu vastu".

Tragöödiad moodustavad Shakespeare'i loomingu väärtuslikema osa. Neist on tähtsamad: „Hamlet", „Romeo ja Julia", „Othello", „KuningasLear", „Macbeth", „Julius Caesar" ja „Antonius ja Kleopatra".

Shakespeare'i draamad on karakterdraamad, sest et kangelaste saatus kujuneb nende karakteri põhjal. Ta on oma loomingus andnud aegumatuid inimkujusid, mis oma tüübilisusest hoolimata on individuaalsed ja jäävad monumentaalseina püsima maailmakirjanduses. Sageli ta kujud on nagu ühe peatunde või kire kehastajad. Nõnda kehastab Hamlet skeptitsismi, Romeo ja Julia — truud armastust, Othello — armukadedust, kuningas Lear — isaarmastust ja -kannatust, Macbeth ja lady Macbeth — võimuiha, Shylock, Veneetsia kaupmees, — kättemaksukirge jne. Enamasti kõigi Shakespeare'i draamade aine on võetud ajaloost, kroonikaist või mõnest muust teosest, aga ikka omapärase ja võimsa jõuga igavikuväärtuseni tõstetud. Oma kuulsaima teose „Hamlet" aine laenas autor Taanimaa ajaloost.

„Hamlet" ilmus trükis a. 1604, ehkki seda etendati juba a. 1602. Draamas haarab vaatajat sügavasti peategelase kuju.

Hamlet on suur küsija, kahtleja ja juurdleja tõeotsinguis. Sellisena on ta üldinimlik ning igikestev. Ta seisab oma-aja kahe epohhi vahel, keskaja pärandus on temas siiski väike, kogu ta olemus on pürgimus uue ellusuhtumuse ja uute ideaalide poole. Hamlet kannatab oma ümbruse sisutuse ning tühjuse all. Ometi ta teab, et inimene on võimeline olema „ülev mõistuselt, piiritu võimeis, kujus ja liigutustes nii arenenud ja

imetlust äratav, ingli sarnane tegudes, Jumala sarnane arusaamises, maailma ilu, elavate eeskuju". Et ta näeb enda ümber aga teissuguseid inimesi: mõrvarlikke, omakasupüüdlikke, autuid, kergemeelseid, variserlikke, moraalilagedaid lõbutsejaid ja nõrku, siis on maailm talle „vilets, läila, tühi, tuluta". Talle tundub ta kodumaa vanglana ja ta näeb kuningalossi olevat häbis ning kõigi pilkeks. Hamlet näeb selgesti, kuidas „aeg kaldub rööbastest", aga ta ei tunne end olevat kutsutud ta „rattaid otse vedama". Maailmaparandaja osa on raskeim ning tänamatuim tugevaimalegi, aga Hamleti tahet nõrgestavad veel ta kõhklus, ta kahtlused ja analüüsiv juurdlemine. Hamlet ei ole niipalju teokui m õ t t e i n i m e n e. Sellepärast lükkab ta edasi ka oma isa vaimu antud ülesande: kätte maksta ta mõrvarile, kuningale. Hamlet peab enne võitma kahtlused, kas onu on tõesti mõrvar, kas vaim ehk polnud kuri eksitaja. Talle ei tohi miski olla selguseta, sest ta on r e n e s s a n s i a j a v a b a n e n u d v a i m u g a i n i m e n e ja ütleb uhkesti: „Ei tunne ma sõna „näib"." Veendunud onu süüs, valdavad teda aga uued kahtlused — ja nõnda lükkub üha edasi ülesande teostumine, kuni see toimub lõppeks nagu juhuslikult, eelseisvast surmast kiirendatuna.

Hamlet tunneb ise tuska oma kõhklemise pärast ja on õnnetu oma võimetuse tõttu. Temas võitlevad mitmesugused jõud. Masendus inimeste alatusest ning elu valest on nii vapustav, et muud tunded jäävad tagaplaanile ja ta üha juurdleb maailma ning selle korralduse, elu ja surma üle. Kõrgete ideaalide ihalejana valdab Hamletit traagiline p e t t u m u s e l u s ja tundes oma jõuetust maailma parandada haarab teda e l u t ü d i m u s ning s u r m a i g a t s u s ja küsimus „olla või mitte olla". Pettumused on teinud Hamleti irooniliseks, vahel sarkastiliseks pessimistiks, küünikuks, kelle teravamõttelised väljendid inimeste ja elu kohta pakuvad palju huvitavat. Kuigi ta on loomult õrnahingeline, hell ja tundeline, auahnuseta ja tagasihoidlik, kõigi vastu armastusväärne, siiski sunnitakse ta saatuse

poolt, mida ta usub, olukordadesse, kus ta peab teistele haiget tegema, solvama ja tapma.

Hamleti julge, surmapõlgav loomus ei karda hädaohte, kuid ta peenenenud vaimuga aateline mina tõrgub ometi tapmiseks mõõka kätte võtmast. Ta traagika seisneb selles, et ta tunneb valusasti oma küündimatust võidelda uljana ning hoolimatuna tõe jaluleseadmiseks, ülekohtu kõrvaldamiseks ja maailma parandamiseks.

Hingeline komplitseeritus teeb Hamleti mõistatuslikuks isiksuseks, kelles võib üha avastada uusi jooni ja kes paelub inimesi igal ajastul. Hamlet on kirjandusliku kujuna alati uus, sest peale oma-aja vaimu- ja hingeelu kehastamise kannab ta endas inimkonna igavesi ideaale paremaks tulevikuks.

Draama teised tegelased on mitmekesised ja igaüks omaette selgesti piiriteldud iseloomuga. Seal on tahtenõrk, meelas kuninganna; auahne, salakaval ja mõrvarlik kuningas Claudius; variserlik, lipitsev ja omakasupüüdlik Polonius; õrn, vaikne ja naiivselt alistuv Ophelia; mehine, aus ja tasakaalukas Horatio jt. Teos pakub rikkalikku materjali nende kujude tundmaõppimiseks.

Draama kompositsioonis on Shakespeare vabalt toiminud, ilma et oleks end siduda lasknud antiikdraama nõudeist. Kompositsioon on üldiselt hästi õnnestunud, hoolimata selle komplitseeritusest suure tegelaste hulga, tihti vahelduva koha ja mitme kõrvalfaabula tõttu. Lähem võrdlus näitab, et selline kompositsioon erineb oluliselt klassitsistliku draama kompositsioonist.

5. Klassitsistlik draama.

Klassitsism valitses XVII ja XVIII saj. ja tõusis õitsele eriti Prantsusmaal. Selle kirjandusvoolu tekkimist soodustas

valitsev ratsionalistlik vaim ning filosoofia, mis ülistas inimmõistust ja lähtus sellest kui maailma uurimise ning mõistmise ja kunstilise loomingu tähtsaimast tegurist. Klassitsistlikus kirjanduses arvestati mõistuspäraselt loodud selget kompositsiooni kindlate reeglitega, milleks eeskuju võeti klassilisest (ladina k. „classicus" — klassi kuuluv, s. t. eeskujulik) antiikkirjandusest.

Võrreldes klassitsistliku draama kompositsiooni nõudeid Shakespeare'i-aegse draama loomise printsiipidega selgub nende suur erinevus, isegi kontrastsus.

Klassitsistliku tragöödia tähtsaimad reeglid.	**Shakespeare'i-aegse draama võtted.**
1. Valitses kolm ühtsusnõuet: koha-, aja- ja tegevusühtsus.	1. Ühtsusnõudeid ei arvestatud: tegevus toimus eri aegadel ja eri kohtades; esines ka kõrvalepisoode.
2. Tegelastena esinesid ainult üllimused, alamad seisused ei esinenud tähtsamais osades.	2. Tegelastena võisid esineda kõik seisused.
3. Aine võeti enamasti Kreeka või Rooma ajaloost ja mütoloogiast, mitte keskajast.	3. Kõik ajastud olid ainevalikuks vabad, eriti kasutati allikana keskaega.
4. Koomilist elementi ei tohtinud tragöödias esineda.	4. Koomika segunes sageli traagikaga.
5. Tegelaste arv ei tohtinud olla väga suur, vaid võis tõusta umbes kümneni.	5. Tegelasi võis olla väga palju (Shakespeare'il kuni 45).

6. Julmi stseene ei esitatud laval, nende toimumisest ainult jutustati.
7. Tragöödia pidi olema kirjutatud ranges värsivormis.

6. Ka julmad stseenid esitati laval mõjuvuse tõstmiseks.
7. Draamas segunes värsivormiga ka proosa.

Üldiselt eelistati tol ajal tragöödiat komöödiale, seda peeti üllamaks draamaliigiks. Heaks teoseks arvati ainult seda, kus oli arvestatud nõutud reegleid. Nicolas Boileau (nikolaa bualoo) avaldas oma värssides kirjutatud luuleõpetuses „Poeetika kunst" klassitsistliku kirjanduse teooria.

Klassitsistlik teater sobis ja oligi määratud ainult aristokraatiale. Neis ringkonnis hüljati kõik, mis on loomulik ning lihtne, ja harrastati üliviisakat, liialdatud „peent" käitumist ja kõnelust. Peenutsev esinemine sai kõikjal maneeriks ja seda peeti heaks tooniks. Kaugeneti loomulikkusest ja loodusest mingisse kunstlikku, ülespuhutud ja eksalteeritud õhkkonda. Peeti äärmiselt labaseks kõnelda siiralt oma tundmustest või nimetada asju nende õige nimega. Sellepärast kubises keel piltlikest väljendeist, igasuguseist kõnekujundeist. Näiteks väljendati „ilusamini" järgmisi mõisteid: küünal — päikese täiendus; hambad — suu mööbel; kuu — öö valgustaja; paber — südame tumm tõlgitseja; juua klaas vett — teha sisemist kümblust; istuge sellesse tugitooli — suvatsege rahuldada seda tugitooli, kes sirutab teie poole oma käed ja igatseb teid emmata.

Kahtlemata oli väljendusviisi peenendamise nõudel ka oma positiivne väärtus stiili tõelises arenemisloos, ometi oli siin ilmsesti liiale ning otse veidrusteni mindud. Ka tragöödias nõuti kõrgemat stiili ja pateetilist väljendust.

XVII saj. prantsuse klassitsismi suurmeistrid on tragöödiakirjanikud Pierre Corneille (pjärr kornéi, 1606—1684) ja Jean

TARTU [illegible] KIRJASTUS

Racine (žan rassin, 1639—1699) ja komöödiakirjanik Jean Baptiste Molière (žan batist moljäär, 1622—1673).

Corneille avab prantsuse klassitsismi ajastu oma tragöödiaga „Le Cid" (lö sid, 1639). Selle aine on võetud hispaania kirjandusest ja kujutab kahe aadliperekonna noortes toimuvat võitlust armastuse ja lapsekohustuse vahel. Võidab viimane, s. t. aukohustus, nagu Corneille kõikjal laseb triumfeerida õilsusel, eetilisel kõrgusel. Tema „Horace" (orásss) ülistab patriotismi, „Cinna" (tsinna) halastust ja „Polyeucte" (poliö'kt) jumalakartust. Corneille stiil on pidulik, ülev, kompositsioon viimisteldud, selge.

Racine'i tähtsaimad tragöödiad on „Athalie" (atalii) — Ahabi tütre lugu Piiblist, „Andromaque" (andromák) — käsitleb Trooja kuninga poja Hektori abikaasa Andromache vangisolekut Kreekas, „Britannicus" (británnikus) — keiser Nero võõrasvenna ahistus ja surm oma venna läbi, „Phèdre" (fäädr) — Ateena kuninga Theseuse abikaasa armastuslugu. Racine kujutab suuri kirgi, peamiselt armastust. Tal on hoogus, selge ja peen stiil.

Molière on prantsuse komöödia looja. Tal on draama arenemises erilisi teeneid, sest ta hakkas rõhutama loomulikumat, tõsielule vastavamat ettekandmist ja lihtsamat keelt. Ta on tarvitanud ka proosat oma komöödiais, sest nende kohta ei maksnud nii kindlad nõuded. Molière on terav oma arvustuses aja pahede, ka aristokraatia kohta, seepärast keelati sageli ta komöödia etendused tsensuuri poolt.

Esimene vaenu äratav komöödia oli „Naeruväärsed kenitlejad" (1659), mis pilkab tolleaegset peenutsemist kõrgemas seltskonnas. „Tartuffe" (tartüff) ründab vagatsemist, „Don Juan" (don žuán) piitsutab sisutut ja hoolimatut elumehelikkust, „Misantroop" näitab valitsevate kommete valelikkust ja paremusi igatseva pessimisti kannatusi selles.

Molière'i komöödiad kujutavad sageli teatavat tüüpi, mida kirjanduses korduvalt on käsiteldud. Sellisena on eriti tuntud ta

ihnurikuju komöödiast „I h n u r" (1668), mille eeskujuna Molière kasutas Plautuse „Aululariat".

Peategelane H a r p a g o n (arpagòn) kogub raha ainult puhtrahakire pärast, tal pole ühtki muud eesmärki. Usutava kontrastina on esitatud ta pillaja poeg Cléante (kleánt), nagu sageli mõni äärmus toob omakseis esile vastupidise äärmuse. Teoses näidatakse mõjuvalt, kuidas rahaahnus ja ihnus tapab inimese moraalselt täiesti. See laostab perekonna ja hävitab ihnuri isikliku õnnegi. Lõppeks ei suuda lühikesed rahalugemise ja -vaatlemise haiglase õnnekuse hetked pakkuda palju rahuldust alatises varaste kartuses, hirmus kaotada raha ja kõigi, isegi lähimate omaste kahtlustamises.

Sellised inimesed muutuvad väärtuselt nulliks, sisemiselt varemeks ühiskonnas, elavalt surnuks, nagu Harpagon enese kohta ütlebki, avastades rahavarguse, ehkki teisel põhjusel: „Ma olen kadunud, ma olen tapetud, mu kõri on maha lõigatud, mu raha on ära viidud. — — — Sinuga olen kaotanud oma toe, oma troosti, oma rõõmu: kõik on otsas, mul pole enam midagi teha maa peal. Ilma sinuta ei või ma elada. Lõpp on käes, ma ei jaksa enam, ma suren, ma olen surnud, ma olen hauda maetud."

See võimas m e e l e h e i t e g r a d a t s i o o n näitab, kui lähedal on siin koomiline traagilisele. Molière on aga kogu teoses käsitelnud ainet puhtkoomiliselt ja on meisterlikult leidnud olukordi koomika esiletoomiseks. Ta teoseis ühineb kunstitäiuslikult sõna-, vormi- ja situatsioonikoomika haaravaks tervikuks.

XVIII saj. jatkas klassitsistliku draama loomist filosoof François V o l t a i r e (franssua voltäär). 60 aasta jooksul kirjutas ta 27 tragöödiat ja 15 komöödiat ning laulumängu, kuid tä ei küüni eelmise sajandi suurmeistriteni. Tähtsaimad ta tragöödiaist on leebet varakristlust käsitlev „Z a i r e" (zaiir), religioosset fanatismi kujutav „M a h o m e t" (Muhamed) ja emaarmastust ülistav „M e r o p e" (meróp). Voltaire võttis oma loomingus eeskujuks nii Corneille heroilised poliitilised draamad kui ka Racine'i pateetilised armastustragöödiad.

Teistes maades avaldus klassitsism peamiselt prantsuse kirjanike eeskujul loodud toodangus. Nimetamist väärivad XVII saj. inglise heroiliste tragöödiate looja John Dryden (džon draidn), Saksamaa XVIII saj. teatri puhastaja maitsetuist rahvajantidest Gottsched (trag. „Surev Cato") ja taani komöödiakirjanik Ludvig Holberg (1684—1754), kelle komöödias „Jeppe Mäelt" esineb tuntud rändmotiiv teadvusetult paremasse, hiilgavamasse olukorda ja pärast endisesse tagasi sattumisest.

6. Kodanlik draama.

XVIII saj. keskel sai klassitsismi kõrval eluõiguse uusi, kodanlikke ideid kajastav draama. See oli lähem lihtrahvale ja peegeldas kodanluse loomulikku, tervet ning lihtsat vaimu. Selle tundeküllase, õpetliku liigi, alguses pilkenimega „pisarkomöödia" algatajaks oli La Chaussée (la šossee), kes kirjutas sajandi esimesel poolel liigutavaid, sentimentalistlikke komöödiaid.

Kodanliku draama arendaja ning teoreetiline põhjendaja on Denis Diderot (dönii didroo, 1713—84), kes nõuab eluõigust draamas ka keskkihtidest tegelastele nende igapäevases miljöös. Ta nõuab loomulikku, tõelusele vastavat esitamist ja loobumist värsskõnest. Draamakirjanduse jagab ta nelja liiki:

1. lõbus komöödia — piitsutab pahesid ja narrusi;
2. tõsine komöödia — õpetab voorusi ja kohustusi;
3. perekonnatragöödia (ehk kodanlik) — käsitleb õnnetusjuhtumeid kodanlaste elust;
4. ülev tragöödia — kujutab suurte isikute traagikat.

Diderot enda dramaatiline looming ei ole kuigi väärtuslik. Parim kodanliku komöödia viljeleja on Pierre Beaumarchais (pjärr bomaršee, 1732—99). Ta parimad teosed on „Sevilla habemeajaja" ja eriti „Figaro pulm"

(figaroo), mis on täis sädelevat vaimukust ja huumorikullast irooniat. Need peegeldavad ajavaimu kõige selgemini, näidates väikese kavala isiku võidukat heitlust suure ning võimsaga. Elujõuline kodanlus oma eluhuvidega murrab neis võimsalt sisse ka lavale.

Saksamaal on kodanliku draama loojaks ning suurmeistriks Lessing (1729—81), kes oma draamades sulatas sisu ja vormi harmooniliseks tervikuks. Ta loomingust on tähtsaimaks kurbmäng „Miss Sara Sampson" ja naljamäng ohvitseride elust „Minna von Barnhelm". Lessing võitles prantsuse klassitsismi vastu ja kummutas saksa draamakunstis lõplikult kolm ühtsusnõuet ja muud klassitsismi reeglid. Seega ta on saksa uueaegse draama algataja. Ta oli vabamõtleja ning astus kirikuõpetuse kitsuse ja ainuvalitsuse türannilise vaimu vastu välja oma teoseis, nagu draamas „Emilia Galotti". Enamik ta draamadest on kirjutatud proosas.

Lessing on silmapaistev ka kriitikuna ja uue draamateooria põhjendajana. Ta kriitilistest töödest pälvivad erilist tähelepanu „Laokoon", kujutava kunsti ja kirjanduse olemusest ning piiridest, ja „Hamburgi dramaturgia". Proosastiili arenemise alal on tal suuri teeneid, sest ta teoste väljendus on lihtne, selge ja asjalik, seejuures tabav ja teravalt loogiline. Kodanliku draama iseloomuga on ka Goethe ja Schilleri noorea draamateosed, kuna nende hilisem looming moodustab omapärase klassilise selguse ja vormitäiusega toodangu.

7. Saksa klassiline draama.

Saksa klassilise draama suurmeistrid Johann Wolfgang von Goethe (1749—1832) ja Friedrich von Schiller (1759—1805) on oma geniaalse vaimuga andnud jäädava väärtusega teoseid. Mõlema noorea draamateosed kannavad endas „tormi ja tungi" ajastu võimast, mäslikku pitserit. Goethe

„Götz von Berlichingen" (1773) on heroiliste rüütlite järeltulija XVI sajandist: aususe, truuduse, õigluse ja vapruse kehastus. Ta hilisem „Egmont" (1787) käsitleb Madalmaade vabadusvõitlust. Selles on rahvaste vabaduse idee kõrgele tõstetud. Egmont on oma isamaa vabaduse eestvõitleja, vapper sõjasangar, aga liigne eneseusaldus ühes kõikumatu usuga oma aate õigusesse saab talle saatuslikuks.

Schilleri „Röövlid" (1781) on jõuline teos kirgliku protestiga ülekohtu ja valeliku võimu vastu. Selle sageli liigagi pateetilises dialoogis esineb suurust ja ülevust. See teos näitas, et proosa on küllalt väärikas väljendama traagikat.

Oma draamaloomingu hiilgeosas on Goethe ja Schiller sügava kunstitundmisega eeskuju võtnud antiikse klassika „õilsast lihtsusest" ning „vaiksest suurusest" ja on loonud suure virtuositeediga rea sügavasisulisi, vormitäiuslikke värssdraamasid.

Goethelt ilmusid järgmised värssdraamad: „Iphigeneia Taurises" — peategelaseks Agamemnoni tütar Iphigeneia preestritarina Taurises; „Torquato Tasso" — „Vabastatud Jeruusalema" tulihingelise autori noore kuulsuse kandmise raskusi Itaalia hoovkonnas; „Faust" I ja II — vana saaga doktorist, kes oma teaduse- ja elamustejanuga kehastab inimest igast ajastust, autorit ennastki, kõigi tunnete, mõtete ja pürgimustega.

Schilleri loodud värssdraamad: triloogia „Wallenstein" — 30-aastase sõja sangari isikukujutus ja surm; „Maria Stuart" — käsitleb õnnetu Šoti kuninganna kannatusi Elisabethi vangina ja ta surma; „Orleani neitsi" — kujutab meisterlikult peategelase kutsumusevaimustust ning tundeid ja ta surma rahva eest; „Messina pruut" — käsitleb unenäoennustuse täitumist, hoolimata inimeste püüdeist seda vältida.

Schilleri viievaatuselises draamas „Wilhelm Tell" (1804) kerkib võimsana esile vabadusidee. Siin esineb ürgne vabadusiha, põlvest põlve vabana säilinud rahva murdumatus

ja paindumatus võõra ikke alla, ja puhkeb võitlus oma vabaduse eest. Selle paljuihaldud aate käsitlus on Schilleril hästi õnnestunud ajalooliste sündmuste raamides XIV saj. algusest. Elu ise on loonud õnneliku tausta, maastiku harmoonia kõrgeima aatega: jõulised, vabad talupojad oma põlise vabadustundega niisama põliste, gigantsete mägede vahel. On nagu oleks Šveitsi suurejooneline loodus oma uhke monumentaalsusega kasvatanud oma lapsedki suursuguseiks ja üllaiks. Nad on kokku kasvanud oma isade pinnaga ja kõnelevad mägedest ja enestest: „Meil' Jumal rajand vabaduse koja." —

„On vanast ajast vaba meie maa,
hea ümberkäimisega harjund rahvas." —

Selles üllas õhustikus kujunevad õilsad karakterid. Näeme neid väärikaina, vanemaid ja esiisasid austavaina, üksteist abistavaina ja külalislahkeina. Nad peavad lugu üksteisest, on kombekad omavahelises käitumises, nende kodud näitavad kaunist pilti peremehehoolest ja vanast talupojakultuurist. Töökusest kasvab nende jõukus, nad on uhked oma talupojaseisusele. Vennalikult kohtavad üksteist kolme igivana kutse esindajad: kütt, karjus ja kalur. Nad moodustavad rahvusterviku. Patriarhaalsed soojad sidemed valitsevad isanda ja teenija vahel, vanu kauneid traditsioone austatakse. Loodus ja loomad on neile lähedased, nad nagu mõistavad nende keelt, — teavad ilmagi ennustada väikeste salajaste märkide järgi. Nad on olnud õnnelikud ja rõõmsad, enne kui rõhujad tõid ahastuse kaasa. Olles truud nii perekonnas, sõpruses kui ka ühise ettevõtte liitlastena, on nad parimad kaaslased võitluses üle jõu käiva vaenlase vastu. Oma siiras usus, et „Jumal ei jäta maha, vaid õige asja aitab võidule", astuvad nad julgesti võitlusse rõhujate vastu.

Nagu rahvusterviku sümbolina alustavad vabadusvõitluse organiseerimist kolm sugupõlve: nooruk, mees ja rauk, kes on

ühtlasi kolme kantoni esindajad. Nii ühendatakse põline liit „elus ja surmas". Näeme uhkeid ajaloolisi vabadusvõitlejate kujusid ja kuuleme auväärseid nimesid: Tell, Fürst, Melchtal, Stauffacher jt. Schiller on neid kõiki usutavhaaravalt kujutanud. Meelivaldavalt on kirjeldatud kantonite esindajate vanden õukoosolekut Rütlil. Hardalt mõjub jutustus esiisade siirdumisest vanalt kodumaalt uuele ja selle loodusilu võlust: . . . „ja arvasid, et kodus viibivad." Heroiliselt mõjub vägev vendluse ja vabadusvõitluse vanne:

— Me tahame kui vennad ühte hoida,
ei mingis hädas maha jätta teist.
— Me tahame kui isad vabad olla
ja pigem surma valida kui orjust.

Dramaatilise stseeni lavalist efektsust täiendab osavasti veel otsekui sümboolne päikesetõus jäämägede tagant.

Paljude auväärsete talupojakujude seast, kelledele võikaks kontrastiks on õel, verejanuline, julm ja kade-ahne maavalitseja Gessler, pälvib erilist tähelepanu peategelane Tell, kes ei kuulu Rütli-liitu, sest ta ei taha pikalt nõu pidada. Tell pole mõtte-, vaid teoinimene. Kuid truu patrioodina lubab ta kohe kohal olla, kui isamaa vajab tegusid. Iseendale toetuva isiksusena ta arvab, et on „tugev kõige võimsam üksinda". Ta on põhiliselt sõjavastase loomuga ja optimistlik ning usub sügavasti headusse inimeses: loodab, et rõhujadki viimaks väsivad ning taltuvad, kui maa jääb rahulikuks. Humaansena ja abivalmina on ta kohe vapralt nõus end ligimese eest hädaohtu asetama ja peab sellist eneseohverdust loomulikuks. Oma perekonnas on ta leebe abikaasa ja hoolitsev isa. Selle tavalise tasakaaluka harmoonia taga peitub aga veel erilisi sügavusi: metsik otsustavus äärmuseks, kuum viha ülekohtu vastu ja kättemaksutung. Need sügavused on maavalitseja avanud oma ebainimliku teoga, nagu Tell ise ütleb:

„Sa rahust üles kohutasid mind
ja ussimürgiliseks julmuseks
mu vaikse, vaga mõttelaadi muutsid,
et jõledaima teoga harjusin."

Selles meeleheites ärganud tormitsevas ägeduses täidabki Tell õuna laskmisel antud tõotuse, et järgmine nool tabab julmuri enda südant, — ja vabastab kodumaa türannist. Nii loomulikult ja lihtsalt teostub rahvussangari sünd, maa vabastamine, kodude kaitsmine. See aga võrsub täiesti usutavalt Telli loomusest, sest ta on *võitlejanatuur*. Teda ei rahuldanud kunagi karjuse vaikne põli, vaid küti hädaohtlik elu:

„ — taotlema pean põgenevat sihti,
ja oma elu maitsen ainult siis,
kui iga päev ma selle vastselt võidan."

„Wilhelm Telli" kompositsioon on haarava *dramaatilise pingega* teostatud. Stiilis leidub palju hoogsust ja ilu, oskuslikult rakendatud vastava sisuga. Näiteks Melchtali elavavärvilised kirjeldused nägemisest (I v. IV stseenis) ja kihutustööst ülestõusuks võitlusele (II v. II stseenis), samuti Stauffacheri kõne Rütlil jm.

Schilleri draamades paeluvad niihästi stiili *pateetiline hoogsus* ning ilu ja kunstikõrge dramaatiline ülesehitus kui ka *psühholoogiline sügavus* ja *kõrged, eetilised ideed*.

8. Romantiline draama.

Eepikas ja lüürikas oli romantism juba varem pinda võitnud, aga dramaatikas kummutas klassitsismi trooni alles *Victor Hugo* (viktór ügoo, 1802—85) ja algatas romantismi võidukäigu

Prantsusmaal XIX saj. teise veerandi algul. Draama „Cromwell" eessõnas a. 1827 väljendas ta romantilise draama manifesti. Manifestis nõutakse täielist loominguvabadust kirjanikule ja kõigi ettekirjutuste ning reeglite kaotamist. Tarretanud, tüübilise iluideaali asemele astugu individuaalne, karakteristlik ilu; kogu elu mitmepalgelisus ja värvikirevus leidku kujutamist. Ka inetusel on esteetiliselt väärtust. Need nõuded avasid uued allikad ning avarama tee kunstilisele loomingule.

Triumfeeriva võidu saavutas romantism Hugo värssdraama „Hernani" (hernanii) esietendusega a. 1830. Teos käsitleb hiilgavas, kaunikõlalises ilukeeles peategelase, hispaania rüütelliku bandiitide pealiku armastuse ja kättemaksu taotluse lugu, täis ootamatuid, efektseid sündmusi ja jõulist tormilisust, aga samuti õrnu, ülevaid tundeid ja poeetilist lüürilisust. Hugo parim draama on meisterliku dialoogiga „Ruy Blas" (rüí blaa), milles autor näitab ebatähtsaks peetute õilsust ja eneseohverdust. Alexandre Dumas — isa (aleksandr dümaa, 1803—1870) romantilistest draamadest olgu nimetatud ajalooline „Charles VII".

Saksamaal paistab vararomantismi-aegse draama viljelejana eriti silma Heinrich von Kleist (1777—1811), kes on tugev inimhinge keerdkäikude valgustajana. Ta värssdraamadest pälvivad tähelepanu patriootiline „Prints Friedrich von Homburg" ja komöödia „Purunenud kruus". Esimene õhutab rahvuslikku uuestisündi ja kujutab saksa sõdurinatuuri kõige üllamal viisil, tuues selle esile ideaalse eeskujuna, seejuures usutavana. Teine draama on lõbus kohtulugu hollandi külakohtuniku valede paljastusega. Kleisti „Käthchen von Heilbronn", osalt värsis, osalt proosas, esitab peategelasena naiseliku ohvrimeelsuse ja kannatlikkuse kehastaja kauge romantilise rüütliajastu taustal. Kleist on oma jõulise andega kujutanud haaravalt inimhinge eri pooli. Traagiliste sündmuste ja pessimistliku ellusuhtumuse tõttu on ta elu

varakult murdunud ning looming pooleli jäänud. Ludvig Tieck (1773—1853) kirjutas lugemisdraamasid, näit. kurbmäng „Püha Jenoveva elu ja surm". Franz Grillparzer (1791—1872) on oma loomingus tugevasti mõjutatud klassikast. Ta antiikainelistest draamadest käsitleb „Sappho" kreeka kuulsa naisluuletaja hingelist lõhet luule ja armastuse vahel. „Kuldvillak" on triloogia argonautlastest ja kuningatütre Medeia, Jasoni abikaasa ohjeldamatust iseloomust ning võitlustest enesega, kuni kannatuste kuhjumine viib ta metsiku katastroofini — tapmiseni ja põletamiseni. „Mere ja armastuse lained" on Hero ja Leanderi loo dramatiseering ja näitab, kuidas ürgsed jõud — meri ja armastus — on võimelised kujundama unistlevast noormehest tegudevõimsa sangari. Puhtromantiline „Unenägu — elu" on muinasjutulaadiline iseenda sügavusis rahu leidmise evangeelium. Grillparzeri idealistlik elutunnetus otsib õnnevõimalusi inimhingele õilsais tegudes ning süütus südametunnistuses.

Inglismaa parima romantiku Byroni (bairon, 1788—1824) dramaatilisest loomingust seisab esikohal piibliaineline „Kain", täis jõulist protesti ja mässumeeleolu.

Vene romantilisest draamakirjandusest on püsiva väärtusega Aleksander Puškini (1799—1837) meisterlik draama, ajalooline tragöödia „Boris Godunov" (boriss godunòv).

Eesti romantismi ajastu parim draamateos on Lydia Koidula „Säärane mulk" (1872).

9. Realistlik draama.

Realistliku kirjanduse nõuded elutõeluse ja lihtsuse kohta sundisid dramaatikuidki loobuma erakordsete kangelaste esitamisest ja kujutama igapäevaseid inimesi argimiljöös.

Saksamaal hakkas Friedrich Hebbel (1813—63) juba XIX saj. keskpaiku lähenema realismile. Ta „Maria

Magdalena" (1843) kirjeldab puusepatütre Klara kannatusi ja allakäiku. Teos on masendav autuse, kõlvatuse, varguse, ebatruuduse, tapmise ja enesetapmise kujutamisega. Üldtuntud on Hebbeli piibliaineline „Judith".

Gerhart Hauptmanni (sünd. 1862) toodang kaldub tugevasti naturalismi ja ta lähtub varasemais teoseis teadlikult teoreetilisest naturalismist. Selline on tõelisi sündmusi kujutav „Kangrud" (1892), mis peegeldab Sileesia kangrute viletsaid olusid möödunud sajandi 40-ndail aastail. Tähelepandav on uus võte lasta massi tervikuna võitleva poolena esineda.

Eelmisest vähema kunstilise kujundusoskusega, aga hea lavalise tehnikaga kirjutas realistlikke näidendeid Hermann Sudermann (1857—1928). Ta „Au" esitab inimesi, kelle õige aumõiste on kadunud, ja „Kodumaa" käsitleb konflikti isa ja tütre vahel viimase liig vabade, isale mõistmatute elukommete tõttu.

Norra draamakirjandus tõusis möödunud sajandil kõrgele Henrik Ibseni (1828—1906) tõttu. Ibseni keskea looming on suurelt osalt realistlik-naturalistlik, nimelt ta ühiskondlikud draamad, milledes ta piitsutab aja, ühiskonna ja seltskonna väärnähtusi ning vigu. Neist draamadest on parimad „Nukukodu" („Nora") (1879), mis käsitleb naise emantsipatsiooni küsimust, ja „Rahvavaenlane", mille peategelane dr. Stockmann seisab õilsa aatevõitlejana kogu linna omakasupüüdliku seltskonna vastu ja kaotab. Ibsen kujutab oma sotsiaalseis draamades enamasti tugeva üksikisiku võitlust ühiskonnaga või selle vaadetega.

Rootsi draamakirjanduse väljapaistev isiksus on August Strindberg (1849—1912), kes lõi rea ajaloolisi draamasid, näit. „Gustav Vasa", ja nüüdisaja elu kujutavaid teoseid, nagu sünge ning rõõmutu, aga haarav „Isa".

Vene realistliku draama parim esindaja on ukrainlase Nikolai Gogoli (1809—1852) komöödia „Revident", mis

kirjeldab Vene administratsiooni puudusi ning ametnike omavoli provintsis.

Eesti realistliku draama tippsaavutuseks on Eduard Vilde „Pisuhänd" (1913).

10. Sümbolistlik draama.

Sümbolism kuulub uusromantilisse voolu, mis valitses möödunud sajandi lõpul ja käesoleva algul. Selles olid elustatud uues vormis ja stiilis kõik vanaromantismi tunnused, nagu müstilisus, subjektivism, individualism, loominguvabadus jm. Sümbolism annab elu sügavusi ja mõistatuslikkust edasi eriti sümbolite kaudu. Elutundmist ja maailmamõistmist püütakse avardada elu, inimhinge ja looduse pisijoonte vaatlemisega, mis võivad olla suure tähtsusega, aga jäävad harilikult märkamata. Nägijale vaatajale võivad lilled avaldada looduse saladusi, inimeste lihtsad pilgud, liigutused ja naeratus räägivad nende sisimast olemusest, vaikus hakkab kõnelema. Elu on täis salapäraseid sümboleid, mida tuleks õigesti mõista.

Kõige täiuslikumalt avaldub sümbolism belgia kirjaniku Maurice Maeterlinck'i (moriss maaterlink) loomingus[1].

Ka Hauptmann viljeles möödunud sajandi lõpul ja käesoleva algul sümbolistlikku draamat, millest tähtsaim teos on muinasjutulaadiline „Põhjavajunud kell" (1896). See kujutab kellavalaja-meistri igatsust luua enneolematut suurt. Sama unistust käsitleb ka Ibseni sama ajajärgu sümbolistlikku loomingusse kuuluv „Ehitaja Solness" (1892). Nagu lõpparvet eluga teeb Ibseni viimne teos „Kui me surnud ärkame", näidates vastolu armastus- ja loomistunnete vahel.

---

[1] Maeterlinck'i näidendid tulevad käsitlemisele V klassi kirjandusloos.

11. Uusrealistlik draama.

Uusrealistlikuks nimetatakse üldiselt pärast I Maailmasõda loodud kirjandust, mis püsib realistlikul põhjal, aga on arenenud ning peenenenud stiiliga, milleks kahtlemata on mõju avaldanud uusromantismi stiilinõuded. See kirjandus ei tee eelistusi elunähtuste ega alade kujutamisel, nagu seda võis tähele panna varemal realismi ajastul.

B. Proosa-eepika.

Proosa-eepika rühmitatakse järgmistesse tähtsamaisse liikidesse: romaan, novell, jutustus, laast ja visand.

I. ROMAAN.

Romaani olemus ja tekkimine.

Romaan on pikem ja ulatuslikum jutustav teos, milles kujutatakse üksikasjaliselt tegelasi, sündmusi ja olustikku. Siin püütakse esitada asjalik, objektiivne ja täieline elupilt, kusjuures autori isiklikud elamused jäävad tagaplaanile.

Tegevustik romaanis pole kontsentreeritud ega tihendatud nagu draamas, vaid haarab väga mitmeid episoode ja areneb pikkamisi. Romaanis tegelaste iseloom võib muutuda, mille järk-järgulise kujunemise põhjusi ja tõukejõude valgustatakse teoses. Tulipunktis seisva peategelase kõrval esineb romaanis tavaliselt rohkesti kõrval- ja episoodilisi tegelasi, kes pärinevad väga erinevaist rahvakihtidest ja evivad eriilmelisi karakterijooni. Ajaliselt on romaani tegevustik enamasti pikk. Selles kujutatakse kas peategelase arengukäiku sünnist surmani või jälle ta eluvõitluse olulisemat ajajärku täies ulatuses. Harva esineb romaane lühikese tegevuse perioodiga.

Olenevalt teose laiusest jätab romaani lõpp harilikult võimaluse veel tegevust mingil moel edasi arendada — jutustada tegelastest, „mis neist pärast sai", ja lisada kõrvalteemasid, mis lähtuvad romaani põhitegevustikust. Seepärast nimetatakse romaani kompositsiooni harilikult lahtiseks. Nõnda lisab E. Vilde romaani „Mahtra sõda" lõppu järelloona kuus kirja teatamiseks üksiktegelaste vahekordade lahenemise kohta, „mis

pärast sai", aga see ei sobigi hästi teose kompositsiooni ja meenutab vananenud epiloog-võtet.

Sõna „r o m a a n" pärineb keskajast, millal ta tähendas ilmliku sisuga kirjandust, mis oli sõnastatud romaani rahvaste rahvakeeles („lingua romana's"). XIV sajandil hakati vanu kangelaslugusid jutustama proosas ja nõnda tekkisidki romaanid rüütlite sangaritegudest ja seiklustest.

ROMAANILIIGID.

Seiklusromaanid.

S e i k l u s- ehk a v a n t ü ü r r o m a a n on vanim romaaniliik. Selles jutustatakse ühenduses peategelase seiklustega põnevaist juhtumeist ja huvitavaist sündmustest. Kuna seiklusromaanis koondatakse peatähelepanu j u h t u m u s r i k k a i l e v ä l i s s ü n d m u s t e l e, jääb tegelaste hingeelu kujutus täiesti kõrvale. Seiklusromaani tähtsaimaid arenemisastmeid tähistavad selle romaani järgmised alaliigid: 1) r ü ü t l i r o m a a n, 2) s a t i i r i l i n e s e i k l u s r o m a a n, 3) r ö ö v l i r o m a a n, 4) k o d a n l i k s e i k l u s r o m a a n.

1. Rüütliromaan. K e s k a e g n e r ü ü t l i r o m a a n sai alguse XIV sajandil hispaania kirjanduses, kust ta levis ka teistesse maadesse. Rüütliromaanides, kus kujutati vaprate r ü ü t l i t e õilsaid s a n g a r i t e g u s i d ja a r m a s t u s l u g u s i d, valitses põhimõte, et kõik tuleb aule ja armastusele ohverdada. Lugejaskonnas said rüütliromaanid, millede õitseng langes XV ja XVI sajandisse, nii suure vaimustava poolehoiu osaliseks, et Hispaania valitsus kavatses koguni ära keelata nende avaldamise.

Rüütliromaanile tegi järsu lõpu hispaania kirjanik Miguel C e r v a n t e s (miguél servántes) oma maailmakuulsa teosega „D o n Q u i j o t e" (don kihòte, 1605), mida peetakse täiuslike-

maks ja viimseks rüütliromaaniks. Selles humoristlikus teoses parodeeris autor naeruväärse seikleva rüütli ja idealistliku maailmaparandaja Don Quijote isikus iganenud rüütliseisust ning selle kombestikku ja seiklusi käsitlevaid rüütliromaane.

2. Satiiriline seiklusromaan. Rüütliromaanide kõrval levisid keskajal nn. rebaseromaanid, milledes kavala rebase seikluste kaudu naeruvääristati rüütleid, munki, rumalaid talupoegi jt. Neist rahvapäraseist rebaseromaanidest kujunesid Prantsusmaal satiirilised seiklusromaanid, kus allegooriliselt arvustati ühiskondlikke olusid. Satiirilist romaani viljeles renessansiaja prantsuse kirjanik François Rabelais (franssua rablee, 1495—1553), kes koomilis-satiirilises romaanis „Gargantua ja Pantagruel" (gargantüa ja pantagrüél, 1533—52) arvustas satiiriliselt keskaja ühiskonnakihtide aegunud tõekspidamisi ja propageeris renessansiaja inimese teadusejanu ning elurõõmu.

Inglise kirjanikest on kuulus satiirik Jonathan Swift (suift, 1667—1745) oma ühiskondlikke olusid kritiseeriva seiklusromaaniga „Gulliveri reisid" (1727).

Satiirilisi romaane on kirjutatud ka väljaspool seiklusromaanide piire, näit. eesti kirjanduses A. H. Tammsaare „Põrgupõhja uus vanapagan" (1939), milles terava pilkega käsitellakse tänapäeva ühiskonna väärnähtusi.

3. Röövliromaan. Röövliromaanides, mis tekkisid XVII sajandil ja millede õitseng langes XVIII sajandi lõppu ja XIX sajandi algusse, kujutati vabade ja uljaste röövlite elu, seiklusi ja röövretki. Nende romaanide tegelased on enamasti ise ülekohtu all kannatanud, nad röövivad rikaste ebaausal teel omandatud vara ja on heldemeelsed vaeste vastu. Oma teguviisis osutavad nad kamraadlikku truudust, abivalmidust, julgust ja vaprust. Röövliromaanidest on tuntuimaks saanud saksa kirjaniku Christian August Vulpiuse ülipõnev teos „Rinaldo Rinaldini" (1798), mille motiive on levinud koguni eesti uuemasse rahvaluulesse.

4. Kodanlik seiklusromaan. XVIII sajandil võidab kodanlus täiel rindel kirjanduses pinda, nõnda ka seiklusromaanis. Uute maade avastamise ja tsiviliseerimisega tõusis huvi võõraste maade ja sealse looduse vastu. Inglise kirjanik Daniel Defoe (difou, 1661—1731) avas oma seiklusromaaniga „Robinson Crusoe" (kruusso, 1719) nagu paisu paljudele primitiivseid olusid ja tsiviliseerimata maid kujutavaile reisiromaanidele, nn. robinsonaadidele. Nõnda kujunes reisiromaan omaette liigiks.

Huvitavaid juhtumeid ja elamusi mitmesuguseil mail kujutab prantsuse kirjanik-filosoof Voltaire (voltäär) teoses „Candide" (kandiid, 1759), mis oma elufilosoofiliste arutlustega on ka heaks näiteks filosoofilisest romaanist.

Seiklusromaanist on arenenud ka kriminaalromaan, milles käsitellakse roimi ja roimarite jälitamist ning avastamist. Kriminaalromaan on vähese kirjandusliku väärtusega.

Üldiselt on seiklusromaanid tuntud ajaviiteteoseina, milledes esitatakse haaravaid sündmusi ja põnevaid juhtumusi. Psüühilised elamused ja karakterite sügavam väljatöötus jäävad neis täiesti tagaplaanile.

Alles psühholoogilisele küljele rõhku panemisega ja karakterite süvendatud käsitlemisega saavutas romaan oma sügavuse ja kunstiväärtuse.

Romaani psühhologiseerumine algas XVIII sajandil, millal kirevad seiklused jäeti kõrvale ja peavaatluse esemeks romaanis sai inimene ja ta siseelu.

Psühholoogilised ja olustikulised romaanid.

Peale seiklusromaanide rühmitatakse romaanid üldiselt veel psühholoogilisteks ja olustikulisteks. Esimesse rühma kuuluvad kõik romaanid, milledes esiplaanile tõstetakse psühholoogiline külg, isik, selle hingeelu, elamused ja

tunded. Kitsamas mõttes nimetatakse puhtpsühholoogiliseks seda romaani, milles jälgitakse peamiselt tegelaste hingeelu, kuna välist sündmustikku esitatakse vaid vähesel määral, näit. F. Tuglase „Felix Ormusson" (1915). Teise rühma romaanides valgustatakse esmajoones elu-olu, miljööd, ajajärgu üldilmet ja välissündmusi. On ka sääraseid romaaniliike, nagu ajaloolised romaanid, mis võivad kuuluda niihästi esimesse kui ka teise rühma, olenedes sellest, kas võetakse selles vaatlusele mõni isik ja ta hingeelu või olustik ja välissündmused.

Psühholoogiliste romaanide sarja kuuluvad perekonna-, pihtimus-, arengu- ja autobiograafilised romaanid; olustikulisi romaane aga esindavad miljöö-, sotsiaalsed ja fantastilised romaanid.

1. Sentimentalistlik perekonnaromaan. Sentimentalistlik perekonnaromaan tekkis XVIII sajandi keskpaiku Inglismaal ja levis sealt ka teistesse maadesse. Selle romaani algatajaks on inglise kirjanik Samuel Richardson (ridšardson, 1689—1761), kelle sulest ilmusid sentimentalistlikud perekonnaromaanid „Pamela" (pämila, 1740), „Clarissa Harlowe" (harlou, 1748) jt., mis sisaldavad haleliigutavaid lugusid vooruslike tegelaste võitlustest pahelistega. Need moraliseeriva tendentsiga romaanid esitavad üsna üldsõnaliselt iseloomustatud isikuid ja šablooniliselt kujutatud tundeid.

Prantsuse kirjanduses viljeles sentimentalistlikku perekonnaromaani mitu sõnameistrit, nende hulgas ka tuntud valgustusaja filosoof Jean Jacques Rousseau (žan žak russoo, 1671—1741) oma menuka teosega „Uus Heloïse" (heloiis, 1761), milles ta ülistas lihtsat külaelu.

Eesti varasemast jututoodangust kuulub sentimentalistlike romaanide sarja Jakob Pärna algeline romaanivisand „Must kuub" (1883).

2. Pihtimus- ehk eritlusromaan. XVIII sajandi lõpul tekkis pihtimus- ehk eritlusromaan, milles autor jälgib eritlevalt hingeelulisi seiku ja pihib isiklikke tundeid, meeleolusid ja igatsusi.

Sääraseks pihtimusromaaniks on Goethe „Noore Wertheri kannatused" (1774), kus Werther jutustab ise sõbrale kirjades oma kannatuslugu.

Eritlusromaanide produtseerijaiks prantsuse kirjanduses olid Madame de Staël (madam dö staal, 1766—1817) ja Chateaubriand (šatobriaan, 1768—1848). Mõlemad autorid kujutasid oma teoseis siira avameelsusega isiklikke elamusi. Chateaubriandi väljapaistvaimaiks pihtimusteoseiks on „Atala" (atalaa, 1801) ja „René" (rönee, 1802), milledes autori isiklikud meeleolud on varjutatud romantilisest nukrameelsusest.

Eesti kirjandusest võib arvata psühholoogiliste eritlusromaanide hulka A. H. Tammsaare teost „Ma armastasin sakslast" (1935), milles peategelane jutustab päevikulaadilises pihtimuses oma armastuslugu.

3. Arenguromaan. Arenguromaan on olnud XIX sajandi algusest peale paljuviljeldud romaaniliigiks. Selles kujutatakse peategelase arenemist lapsepõlvest täiseani või ka surmani. Nõnda võib arenguromaani vaadelda kui ühe karakteri kujunemislugu. Ühes pärilikkuse, kasvatuse ja miljöö mõju jälgimisega käsitellakse arenguromaanis peategelase kehaliste ja psüühiliste omaduste kujunemist ning ta vaimse mina küpsemist, kusjuures kirjanik võtab sageli andmeid omaenese elust. Iseloomulikuks arenguromaaniks on Goethe mitmeköiteline kuulus teos „Wilhelm Meister", mille algosa ilmus pealkirjaga „Wilhelm Meisteri õpiaastad" (1794—96) ja lõpposaks on „Wilhelm Meisteri rännuaastad" (1829).

Arenguromaanile seisab üsna lähedal biograafiline romaan, milles kujutatakse romaani vormis tõeliselt elanud isiku elulugu. Tavaliselt kirjeldab autor oma elukäiku romaani kujul. Säärast teost nimetatakse autobiograafiliseks, näiteks F. Tuglase „Väike Illimar" I ja II (1937).

4. Ajalooline romaan. Ajaloolises romaanis kujutatakse ajaloolisi sündmusi ja isikuid või mõne ajajärgu ühiskondlikke olusid. Puht-ajaloolise andmestiku kõrval sisaldavad ajaloolised

romaanid tavaliselt ka mõttekujutuslikke tegelaskujusid ja väljamõeldud sündmustikku kõrvalfaabula ja episoodide osas.

Ajaloolise romaani looja on inglise kirjanik Walter Scott (1771—1832), kelle paljulevinud ajaloolised romaanid, nagu „Ivanhoe" (aivänhou, 1819) ja „Klooster" (1820), avaldasid suurt mõju ka mandri kirjanduse arenemisele. Prantsusmaal oli väljapaistvaks ajaloolise romaani viljelejaks Victor Hugo. Oma kapitaalses romaanis „Jumalaema kirik Pariisis" (1831) kirjeldab ta üsna mitmekülgselt Pariisi elu XV sajandil.

Eesti rikkalik ajalooline romaanitoodang on loodud käesoleval sajandil. Peale E. Vilde on ajaloolisi romaane kirjutanud August Mälk („Surnud majad", 1934), Mait Metsanurk („Tuli tuha all", 1939), Karl August Hindrey („Urmas ja Merike" I—II, 1935—36) jt.

5. Olustikuline ehk miljööromaan. Miljööromaanis kujutatakse üksikasjaliselt mõne rahvakihi elu-olu teataval ajajärgul, ta kombeid, harrastusi, vaateid, koguni kodu ja moode. See romaaniliik pääsis domineerivale kohale ühenduses realistliku ja naturalistliku kirjanduse võidukäiguga XIX sajandi kolmandal veerandil. Olustikulist romaani viljelesid Dickens, Thackeray, Balzac, Flaubert, Zola jt., kellede toodanguga tutvusime eespool.

6. Ühiskondlik ehk sotsiaalne romaan. Sotsiaalses romaanis käsitellakse ühiskondlikke olusid, eri rahvakihtide vahekorda, vastavaid huve ja taotlusi. Seda žanri arendas eriti Zola. Eesti ühiskondlikest romaanidest väärivad nimetamist E. Vilde „Külmale maale" (1896) ja M. Metsanurga „Punane tuul" (1928).

7. Fantastiline romaan. Fantastilises romaanis kujutatakse mõttekujutuslikke maid, olusid ja sündmusi, mis pole reaalsed. Nõnda fantaseeritakse sageli inimkonna kaugema tuleviku olusid, esitatakse soovunelmaid läbikäimisest teiste planeetidega jne. Fantastilist romaani on viljelnud inglise kirjanik Her-

bert Wells (uélz, sünd. 1866), eesti kirjanik August Gailit (sünd. 1891) romaaniga „Purpurne surm" (1924) jt.

Mõnikord nimetatakse romaane ka tegelaste elukutse järgi, nagu talupoja-, töölis-, kunstniku-, sõduri-romaaniks jne.

Romaan oma laiapiirilise ainevaldkonnaga ja mitmekülgse käsitluslaadiga võib kiiresti areneda ja esitada uusi liike.

II. NOVELL.

Novell ehk uudisjutt esitab ühe uudse loo, mis peab olema haarav ning huvitav. Peale põhisündmuse ei esine novellis kõrvalepisoode ja selle tegevustik on keskendatud ja tihendatud nagu draamas. Novelli sündmustik areneb hoogsasti ja oma mõjuvate ning sageli ootamatute pööretega loob pingelist põnevust. Tegelased on novellis väljakujunenud ja muutumatute karakteritega. Vastastikuses võitluses satuvad nad pinevaisse konfliktidesse, millede lahendus peegeldab nagu välkvalguses nende sisimat olemust. Erilist tähelepanu väärib novelli üllatuslik, nn. puänteeritud lõpplahendus, mis oma ootamatusega avaldab haaravat ja sügavat mõju. Novelli stiil on viimisteldud, sest väljendusviisi elegantsusele pannakse suurt rõhku. Lühinovelle nimetatakse novellettideks.

Novelli algeid leidub juba antiikajal, aga seda žanri hakatakse teadlikult viljelema alles XIV sajandil. Novelli looja on itaalia kirjanik Giovanni Boccaccio (džovanni bokátšo, 1313—1375), kelle sulest ilmus maailmakuulus novellikogu „Decamerone" (1350—55). Teose proloogis tutvustatakse lugejat kümne noore inimesega, kes põgenevad Firenzes möllava katku eest linna lähedale villasse ja seal jutustavad kümne päeva jooksul igaüks ühe novelli päevas. Need Boccaccio novellikogu „Decamerone" sada novelli said eeskujuks hilisemaile novelli-

autoreile, kelledest on tähtsaimad inglise kirjanik Geoffrey Chaucer (džefri tšoossö, 1340—1400) satiirilise novellikoguga „Canterbury lood" (käntöberi, 1373—1393) ja Cervantes valimikuga „Eeskujulikud novellid" (1613).

Romantismiajal algab novelli õitseng ja see võidukäik jatkub tänapäevalgi. Eriti paistavad silma romantilise novelli viljelejaina saksa kirjanikud Ludwig Tieck (1773—1853) ja Ernst Theodor Amadeus Hoffmann (1776—1822). Viimane algatas hirmu- ja õudusejutud, millist žanri hiljem arendas ameerika novellikirjanik Edgar Allan Poe (poo, 1809—49). Ta kaasmaalane Mark Twain (maak tuéin, 1835—1910) lõi humoristliku novelli, mida suure eduga viljeles vene kirjanik Anton Tšehhov (1860—1904).

Realistlike novellide loojaist on Prantsusmaal eriti kuulus Guy de Maupassant. Saksa realistidest väärib tähelepanu Theodor Storm oma rikkaliku novellitoodanguga.

Eesti novelli arendamisel on väljapaistvaid teeneid Fr. Tuglasel, kelle novellide paremik on avaldatud valimikus „Saatus" (1917).

Nagu romaan, nii liigitub ka novell vastavalt aine päritolule ja käsitluslaadile alaliikidesse. Tuntuimad novelliliigid on seiklus-, ajalooline, psühholoogiline ja fantastiline novell.

III. JUTUSTUS.

Jutustus on ulatuselt romaani ja novelli vaheline liik, mis kompositsiooni suhtes ei aseta erilisi nõudeid. Selles jutustatakse enamasti asjalikult mõni lugu, mis võib hõlmata ka mitmeid sündmusi. Ühe sündmuse esitamist piiratud ulatuses (umbes ühe ajalehe joonealuse suuruses) nimetatakse lühijutuks. Viimase liigi viis õitsele Guy de Maupassant.

Jutustusi on meil loonud paljud kirjanikud. See oli juba ilmliku kirjanduse algusest peale kõige rohkem viljeldud žanr. Uuemast kirjandusest võiks nimetada viljakama jutustuste loojana Oskar Lutsu, näiteks ta nn. Tootsi-jutustusteseeria, „Andrese elukäik" jt.

IV. MINIATUUR EHK LAAST.

Miniatuur ehk laast on lühipala vaba kompositsiooniga, milles harilikult domineerib lüüriline element. Laastus jutustatakse mõnd lugu (näit. Juh. Liivi „Ilus suvepäev oli"), kirjeldatakse (näit. Juhani Aho „Kõige salapärasem") või väljendatakse meeleolu (näit. Fr. Tuglase „Haab"). Eriti väljapaistev laastude looja on soome kirjanik Juhani Aho (1861—1921), kellelt on ilmunud kaheksa kogu laaste (1891—1921).

V. SKITS EHK VISAND.

Skits ehk visand on lühike jutuke, mis esitab sündmustiku kavandiliselt. Sellest visandist võiks välja arendada pikema jutustuse või romaani. Selline on näiteks Juh. Liivi „Igapäevane lugu", millesse on kokku surutud õigupoolest kogu romaani materjal peapunktides.

Kirjandeid.

KARAKTERISTIKA.

Kirjandeist on peatähelepanu selles klassis koondatud karakteristikale ehk iseloomustusele ja arutlusele. Mõlemad liigid nõuavad juba küpsemat mõtlemisvõimet ning esitamisoskust.

Karakteristika on isikukirjeldus, milles üksikasjaliselt vaadeldakse kirjeldatava inimese iseloomu. Kirjeldatav kuju võib olla kirjanduslik, elust võetud või fantaasias loodud. Tähtsamad omadused olgu illustreeritud kohaste, mitte liig pikalt toodud näidetega. Isiku tundmaõppimiseks tuleb tähele panna ta toiminguid, tegevuse laadi, esinemist nii sõnas kui teos, reageerimist ühe või teise sündmuse puhul ja vaimseid võimeid. Samuti tuleb jälgida hingelisi elamusi ja mõtteid niipalju kui võimalik. Lühidalt, enamasti sissejuhatavas osas, esitatakse ka isiku väline ilme, kehalised omadused, mis harilikult on kooskõlas iseloomu põhiomadustega. Näiteks on Võllamäe Päärn Ed. Vilde „Mahtra sõjas" kujutatud suure tugeva talupojana, Räpsi-Rein Juh. Liivi „Varjus" on väike ja käbe, aga Veni-Villem suur ja aeglane.

Karakteristika peab olema süsteemikindel. Tuleb hoolega silmas pidada, et iseloomujooned ei oleks segi paisatud, vaid kindlaisse sugulasrühmadesse koondatud. Üldiselt võib jagada inimese omadused 1) kehalisteks, 2) hingelisteks. Hingelised omadused on 1) vaimsed, 2) kõlbelised. Eriti viimased on otsustava tähtsusega isiku ühiskonnakasulikkuse seisukohalt. Kõlbelistes omadustes on kas tunne või tahe aluseks. Tundeliste omaduste hulka kuuluvad näiteks kaastundlikkus, heldus, abivalmidus, heasüdamlikkus; rangus, julmus, isekus jne. Tahtelisi karakteriomadusi on: kindlus otsustes,

sitkus, kõhklus jt. Sageli on mõni iseloomu hüve liialeminevana juba pahe, nagu usaldus võib muutuda liigusalduseks, heldus pillamiseks jne.

Kõlbeliste iseloomujoontega seltsivad *kombed* ja *harjumused*, mida ollakse omandanud hariduse ja eeskujude kaudu. Needki etendavad osa isiku olemuses või välises käitumises ja teevad ta sümpaatseks või antipaatseks. Uuriv tähelepanelikkus ja arenenud inimesetundmine oskab vahet teha tõelise ja näiliku vahel, näiteks võib tunda variserlikkust. Iga karakteristika on ühtlasi isikukriitika, mis nõuab kirjeldajalt kindlat seisukohavõttu ning hindamist.

Üldiselt liigitatakse iseloomud positiivseiks ja negatiivseiks, milles määravat osa etendavad kõlbelised omadused, näit. ausus. Seejuures tuleb silmas pidada, et puht-hüvedega iseloome leidub harva, ja tuleb kaalutella, kas iseloomustatava isiku puudused on küllalt olulised ja kahjulikud ümbrusele või ühiskonnale.

Pikemas ja üksikasjalisemas karakteristikas puudutatakse ka karakteri kujunemist ja näidatakse, kuidas päritolu, ümbrus ja kasvatus kujundavad isiksust või mõned juhtumid saavad inimese elus suunavaks.

Teemasid: *Vana eesti taluperemees. Tiina kuju A. Kitzbergi „Libahundis". Minu koolisõber.*

ARUTLUS.

Arutlus on mõne elunähtuse või tähtsama küsimuse kaalutlemine ja otsuse tegemine selle üle. See nõuab kriitilise taibu kõrval juba rohkem kujunenud ellusuhtumist ja arenenud maailmavaadet. Peale nende nõuab see selget loogilist mõtlemisvõimet. Tuleb kindlasti püsida antud küsimuse piirides ega tohi laiali valguda mõtete esitamises.

Arutluses võib eraldada kolm osa: 1) antud *mõiste esitamine* ja *seletus*, 2) *teesi püstitamine* ja selle

poolt või vastu väitlemine, olemasolevate, küsimust puudutavate seikade esiletoomine, 3) lõppotsuse langetamine. Väitluses peavad olema esitatud kindlad argumendid, kõik vaated ja seisukohavõtud olgu põhjendatud, veendumused selged ja resoluutsed, illustreeritud tabavate, lühikeste näidetega elust, loodusest või kirjandusest. Eriti hinnatavad on isikliku elu kogemused, üldtuntud tegelaste, ajalooliste isikute elulood või juhtumid igapäevasest elust, ehkki esitatakse ka oletatavaid seiku. Isiklik veendumus ja seisukohtade kindlus annab arutlusele selle sugestiivse jõu, mis teeb aine huvitavaks ka siis, kui see on üldtuntud, näiteks teemas „Sõpruse hüved elus."

Sageli kasutatakse arutlevate teemadena ka vanasõnu ja mõtteteri. Nende käsitluses tuleb eriti hoiduda šabloonist ja kulunud fraasidest. Ka vanu tõdesid saab väljendada individuaalselt ja nagu uutena. Selles liigis sobib tõendeina esitada ka kuulsate isikute ütlusi, tsitaate tuntud teoseist või vanasõnu. Ometi ärgu surugu need tagaplaanile isiklikke seisukohti. Mõtete kristalne selgus ja väidete range sihikindlus, mis väldib igasugust udusust ja vasturääkivusi, annavad tunnistust vaimsest küpsusest.

Teemasid: Luule osa elus. Eeskuju tähtsus elus. Kahe maailmavaate esinemine Ed. Vilde „Pisuhännas". Kodu ja lapsepõlve-elamuste osa inimese elus. Teejuhid eluteel. Otstarbekohane vaba aja veetmine.

REFERAAT.

Referaat on ulatuslikum kirjutus mingisuguse objektiivse, uuritud aine üle. Refereerida võib mõnd teost, kirjaniku loomingut või kirjanduslikku nähtust, aga ka muid küsimusi käsitlevaid artikleid või kirjutusi. Allikaid tuleb uurida ja niiviisi andmeid koguda, mille põhjal koostatakse referaat. Seega

on materjal antud, mis moodustab objektiivse osa referaadist. Subjektiivne on materjali ümbertöötlus, esitamine ja selgitus, aga ka isiklikud seisukohavõtud, arvustus ja hinnang. Selles kirjatöö liigis võib tuua rohkem tsitaate, eriti kirjandusliku aine puhul, aga tuleb hoiduda liialdusest.

Teemasid: Aktuaalseid ideid eesti realistlikus kirjanduses. Meie ajalehtede juhtkirjad käesolevas kuus.

NÄIDISKAVU.

Teejuhid eluteel.

I. Sissejuhatus. Juhi tähtsus keerulisel teel.
II. Arendus.
1. Õiged teejuhid:
a) mõistus, haridus,
b) kasvatuslikud eeskujud,
c) väärtuslik kaasinimene,
d) instinkt,
e) hea raamat,
f) Kristuse õpetus.
2. Halbade juhtide mõju.
III. Lõppsõna. Õigel teel püsimise tähtsus.

Otstarbekohane vaba aja veetmine.

I. Sissejuhatus. Vaba aja mõiste.
II. Arendus.
1. Tervise eest hoolitsemine:
a) puhkus,

b) jalutuskäigud,
c) keha arendav sport.

2. Vaimuarendamine:
   a) lugemine,
   b) teatris ja kinos käimine,
   c) kunstiteoste nautimine,
   d) looduse tundmaõppimine,
   e) mõttevahetus.
3. Eriharrastused:
   a) fotokunst,
   b) käsitöö,
   c) aiandus,
   d) markide kogumine jne.
4. Kodukaunistamine ja -korrastus.
5. Teened teistele:
   a) ema abistamine,
   b) seltskondlik tegevus jne.

III. L õ p p s õ n a. Vaba aja otstarbekohase kasutamise tähtsus.

Valimik kirjandust.

KARL EDUARD SÖÖT.

NÕEL.

Neiukene särasilma,
neiu lahke naerukas
pistis mulle õie rinda,
nõelaga ta kinnitas.

Nõel ei olnud poolest tollist
näha pikem sugugi,
kuid ma tunnen, ots on puutund
südamesse ometi.

Õieke nüüd närtsind ära,
nõel see kadund kuue seest,
aga haav ei kao ära,
valus haav mu südamest.

PÄRAST HALLAÖÖD.

Puude okstelt sajab nagu siidi,
pudeneb kui kulda lendavat...
Paljad raod nagu kuivand käed
üles taeva poole sirutud.

Puude oksad, mis veel alles eile
raskel lehekoormal paindusid,
peale hallaööd ja marutuuli
kuulutavad: Siin on surmatöö!

Oh kui palju kallist vara viidud
minu rinnast ka ju noorus-eas!
Oh kuis sõtkunud nad jalge alla
ausat tunnet, tunnet palavat!

LILLEKESED, KUMMARDAGE!

Lillekesed, kummardage
selle künka ees! —
Ta on püha kõigi teiste
pühaduste sees.

Tema varjab palju armu,
headust enda all,
mis ei terve ilma väärtus
kanna kaaluval.

— — — — — — — — — —

Lillekesed, kummardage
selle künkale:
tema peidus mulla põues
puhkab emake.

VEEL POLE KADUND KÕIK.

Veel elab Eestis mehi,
kel armas isamaa,
kel jätkub julgust, jõudu
veel kurja tõrjuda.

Veel elab Eestis mehi,
kel meel ei murdunud,
kel ahne omakasu
ei südant sidunud.

Veel kasvab Eesti salus
meil tammi tugevaid,
mis mühisevast marust
vast jõudu juurde said.

Veel Eesti aasa ilu
ei ole närtsinud,
ei Eesti au ja voorus
veel maha sõtkutud.

Ja kui veel üleüldse
ilm headust ühendab,
ja armastus ning ausus
veel kurjast võidu saab:

Siis minu sugurahvas
ei kao ometi —
ta õigustunde kaitsel
veel elab edasi.

ALLIK.

Me kaasiku ääres on mägi,
ja mäe rinnaku all
seal niriseb allik nii selge
ja puhas kui helkiv metall.

Kui vaikinud loodus, siis kerkib
me kaasiku ladvule kuu
ja silmab, kui tahaks ta näha,
kas udus ehk veel mõni puu.

Ja allika vesi see särab,
kui kannaks ta elavat tuld —
seal sätendab laineis kui hõbe
ja kumab kui virvendav kuld.

KOERAKOONUD.

Õhtu oli vaikne, taevas mustav-hall ja rõhuv;
kaugelt ojaäärt ja võsa varjas udurüü.
Metsast aga kajas tantsutrall ja rõõmus hüüd.
Läksin alla vainu äärde... Keda küll ei kutsuks
noorte õitseliste kogumaa ja metsatelk,
nende rõõm ja nali, laul ja vilkuv tulehelk!?
Kohutav, mis nägin:... Mühakus seal kuuse varjus
seisid hobused kui hundi hirmul, värinal.
Tõusis kisa... midagi kui põles särinal.
Ümber tule hüples koerakoonte kirev kari...
Hoogu andis ähvardades koolja luine näpp,
tantsus keerles inimese jalg ja koera käpp.

KULASTADES OMA ENDIST KODU.

Minu kodu teiste käes on juba ammu,
kuid aeg-ajalt suunan sinna oma sammu.
Minnes teel ma silman metsa, talu,
ent ma põldudele pöördun läbi salu.

Paljastin siin pea: Siin on higi vooland,
töö ja vaev on mullapõuest leiba hoovand...
Põld, sa toitsid meie rahvast aastasadu,
toidad nüüdki, rändame kui sinu radu.

ANNA HAAVA.

ISAMAJA.

Lapsepõlve unenäod
minu meeles mõlguvad,
igatsuse hellad helgid
põues tasa ärkavad.

Kus kord kiikus minu kätki,
isamaja — kalleim paik;
künkad kõrged päiksepaistel,
mets nii haljas, org nii vaik;

läikiv laine vete pinnal
vesililled valgeimad,
kaasik kaunis jõe kaldal,
haavad aias kohavad;

kuusk ja lõhmus põlist põlve
jutustamas; künnilind,
kes end toomingate varju
peitsid, kohutasin sind;

lapsepõlve rõõm ja kurbus,
unenäod ilusad,
talveõhtud ema kõrval,
muistsed jutud mõnusad:

kõigest kaugel, — laaned laiad,
piirid ilma ääreni...
Isa, ema alla kalmu — —
mälestus vaid mulle jäi. —

— — — — — — — — —

Isamaja — Haavakivi —
lapsepõlve paradiis!
Igavest' mu hinges ilub
sinu vaikne, püha viis.

EI SAA MITTE VAIKI OLLA.

Ei saa mitte vaiki olla,
lauluviisi lõpeta':
vaikimine oleks vale,
sunniks südant lõhkema.

Tahan õige tasa laulda,
tasa kannelt helista',
et ei sind, mu kõige kallim,
lauluga ma tülita.

Aga kui torm minu kandlelt
kostab siiski kõrvu sull',
siis sa ise oled süüdi:
miks nii armas oled mull'!

JÄRV LEEGIB EHAPAISTEL.

Järv leegib ehapaistel
ja hiilgab nagu kuld —
ja järve taga metsas
on näha õitsituld.

Ja kaugel metsa põues
ju liigub muistne jutt,
kui suveööde ilu,
kui õnnis naer ja nutt.

Ja udu kerkib, tõuseb
ja hõljub nagu loor,
ja pühalikult särab
seal kõrgel tähte' koor.

Eesvanemate vaimud
mu ümber lehvivad —
ma mõistan nende juttu
ja metsa kohinat:

See on mu kuldakallis,
mu kaunis kodumaa;
kuid koidul, päiksepaistel
veel palju kaunim ta!

ÜKSAINUS KORD.

Üksainus kord ja mitte enam,
võib süda tõesti armasta' —
su põues imelillekene
ei mitmel korral õitse ta.

See armastus, mis kaduv, kustuv,
mis meelest läheb viimati
ja uuel' armul' aset annab,
see armastus ei olnudki.

Üksainus kord ja mitte enam,
üksainus kord ja surmani,
ei ükski vägi, ükski võimus
suurt armuseadust muuta või.

KUI SA TULED, TOO MULL' LILLE!

Kui sa tuled, too mull' lille! —
Lillekesi armastan.
Sügisel neid vähe leida; —
ühestainsast küllalt saan.
Vahest juhtud nurmelt leidma
veel üht hilist lillekest —
kõige kallim, oh kui väga
tänaksin sind selle eest!

MEIE.

Meie ei taha olla, ei ole
vaikiv, ununev lehekülg
aegade-raamatus:
meie otsaette on kirjutatud
elusõna!
Meie silmades säravad sädemed,
meie põues lainetab julgus ja jõud,
hoovab elu!
Meie ulatame käed pilvede poole!
Meie sammume suure sihi poole:
meie tahame elada ja kirjutada
aegade-raamatusse...

OH KODUMAA!

Ainult peale varju ja kätele tööd,
üks suutäis leiba, üks jalatäis maad —
oh kodumaa!

Oh, valus on võõrsile veereda,
surmüksinda kaugele kaduda —
ja süda ning hing on kodumaal! —
Ma väsind — oh puhkaksin mulla all! . . .
Oh kodumaa!

MU SÜDA USUB.

Mu süda usub õnne,
suurt — meresügavat,
kus säravad muinasjutud
ja imed puhkavad.
Mu süda usub valgust,
mis tõuseb sealt sügavast,
mis kutsub tuhanded õied
kõik elusse uinumast.

Mu süda usub elu,
mis selge õnnistus on,
mis maine ja okkaline,
kuid siiski taevane on.
Mu süda usub surma —
suurt, sügavat, õnnist ööd,
kuhu mahuvad ära kõik õndsus
ja valgus ja elutõed.

IKKA SÕNATUMAKS HUULED.

Ikka sõnatumaks huuled,
aremaks kätt andes käed —,
ikka nagu tõuseks, kasvaks
nende vahel kaugused . . .

Kahvatades kustub eha —
kaob kaugustesse koit!
Närtsib suvi — langeb lumi —
langend surma õnnis loit? . . .

See on põhjalaste luule,
ööde vaikiv igatsus,
elupikad kannatused,
surmaustav armastus.

KUI PUHUS MU KATUSEKAMBRI TUUL.

Kui puhus mu katusekambri tuul,
all soojades tubades kuuldus see — „luule".
(Ja kaebasin tasa, ma lauliklind,
et leivata jättis mind kodumaa pind —
„Liig hell sa oled!" nad trööstisid mind.)
Ka Jumal ise, kes loonud on tuule,
ka temagi naeris ja vastas mulle:
„Haa? toas sul tuulesümfooniad?
Siis tunned ju taevalähedat!
Ja lehvivad vaiksed seal reumalilled,
su ümber hallad, jäised vined —
siis, laulik, need on ju looduseimed!
Ja katab ka kahvatu nälgus su lauda,
suur mahajäetus sind meelitab hauda —
siis, laulik, see sulle kui loodud on maja!
M u i d mõnusid, neid on t e i s t e l e vaja.
— — — — — — — — — — — —

Loo lugusid, laulik! Loo, kirjuta!
Kuid kirjuta südameverega!
Sest inimesed, nad ihkavad „m a i t s t a".
All soojades tubades muidu neil külm,
ja jäässe tarretaks ilus maailm,
kui luulet ei oleks,
kui luule su südameverest ei heleks! —
Ent kisendab tõtt su luuleviis,
sealt helab su enda kõik elu piin,
siis haarab see neid kui kange viin!
Ja õ n n e nad sinule soovivad siis! . . .
Ja jätad kord maha su maise töö,
kuis hüüab sind igavikukõla,
siis tuleb ka inimlus, pärjad käe,
ja maksab su haual kõik oma võla."

Ja puhus mu katusekambri tuul,
ja lehvisid vaiksed seal reumalilled,
mu ümber jäised hallad-vined —
all soojades tubades kuuldus see — „luule".

KES VALVEL SEAL EESTIMAA VÄRAVAIL?

Kes valvel seal Eestimaa väravail?
Nad mehepojad kui müür!
Rind paisub neil, silmis kui päikesehäil,
on kadunud orjaküür.
Sarmaatia tagasi, röövellik malev!
Siin oma kodumaad kaitseb nüüd Kalev.
— — — — — — — —
Ja kostab kui meriste mürisev huil,
kui raksuvad randade kaljud,
kui hõiskaksid haldijad põhjamaa puil —
kõik ärganud vaimude-paljud:
„Sarmaatia tagasi, võõraste malev!
Siin oma kodumaad uueks loob Kalev."

Novembris 1918.

JUHAN LIIV.

EMALE.

Oh mu armas emakene,
oh mu kallis emake!
Surnuhaud ma ise olen,
astes sinu hauale.

Käi mu järel! õpetasid,
käi mu järel, pojake!
Ei ma sinu järel käinud, —
neiu jälil, emake!

Kelle jälil olen käinud,
oh ei seda tea ma,
emakene, — enda jälil,
vahest võiksin ütelda.

Neiu jälil mina käisin,
neiu jälil, emake.
Annaks suud ta saapa tallal',
minu südant talland ta.

Luule jälil mina käisin,
tuule jälil käisin ma,
hiljem, hiljem, emakene,
unistasin: kodumaa!

Oli arm mul unenägu,
laske näha edasi!
Isamaa, — kui petis kägu.
Elada ei tahagi.

Oh mu süda, ta on haige,
on nii haige, emake!
Oh mu süda, ta on haige,
rohtu ei saa temale.

Ei ma adra järgi kasvand:
teisi vendi oligi;
ei ma kooli järgi kasvand:
vaene olin liiati.

Karja jälil mina käisin,
tuule järel, emake, —
karjas ainult metsakaja, —
luule jälil, emake!

Vaene oli meie talu,
vaene ilma otsata,
pilgata sain palju, palju, —
vahelt mõnda lugeda!

Rehkendada ma ei mõistnud
koolis, ega — eluski,
rehkendada numbritega,
mesikeelel — samuti!

Ei ma silmakirja mõistnud, —
sina olid tõsine!
Ei ma roomata ka mõistnud —
sa ei roomand, emake!

Midagi ei mõistnud mina:
vaene olid, emake!
Unistasin, emakene:
karjas palju kuldset aega!

Ei nad meie kohta ostnud,
kulla kallis emake!
Mättaid niitsime me ise!
Jäime ikka elusse.

Seda tean, kuis isatalu
vanast võetud võimuga:
härra tema mõisa külge
võttis kavalusega.

Kuidas asemele anti
metsast kehva söödike;
kuidas sealtki ära aeti —
sööti vaja mõisale!

Seal siis nutsid, emakene:
kuhu lähen lastega!
Seal siis põdesid ja kurtsid,
seda kõik sain näha ma.

Oh, ei sindki mina tundnud,
kallis, kallis kodumaa!
Kus siis lagund talumaja
ennast mõistab vaadata!

Kõrget, suurt ma leidsin üles —
sind ei leidnud, kodumaa.
Palju tähti taeva süles —
sind ei siiski näinud ma.

Kui nad mulle haiget tegid,
pilkasid su madalust,
emakene! — siis mu süda
võttis Eesti armastust!

Hilja, hilja, emakene!
udust olin väljas ma:
hilja — hilja, emakene,
varemeid jäin vaatama.

Minu isamaa on vaene,
oh mu hella emake;
tema üle uhab laine —
aastasadu — alati!

Oh mu isamaa on vaene,
mina ise vaene ka.
Ühest on ta üksi rikas —
murest, hädast otsata.

Leian siiski kadund kinda,
avaldan maailmale!!
— — — — — —
— — — — — —

KIVI KUKKUS KIVI JUURDE.

Kivi kukkus kivi juurde,
jõgi püüdis meresse,
koerakutsik ema juurde,
ema juurde — ussike.

Kuhu lähen mina, vaene,
kelle juurde, koduta?
Oh mu vend, mu sõsar, naine,
ema, isa, isamaa!

NAISED KANGAST SEADVAD.

Naised kangast seadvad
kambri akna all.
Minu mõttekangas
hõljub ligidal.

Oh mu mõttekangas
ilma otsata!
Oh mu mõttekangas
ilma ääreta!

Ükskord oli tema
veripunane,
oli lumivalge,
helesinine.

Punane ja valge,
taevasinine;
südamesse paistsid
tähed, päikene.

Minu mõttekangas
katki kärisend.
Tuhat korda temast
süda värisend.

Tükid tuule kaudu
ümber lendavad.
Kartes, õnne tundes,
leian räbalad!

(Oma mitmel korral ärapõletatud laulusid mälestades 1899.)

MURE.

Mure, sinul on nõiutud silmad,
siidihäll on sul, laulud tasased.
Tasakesi sa, kallike, hällitad,
kiigus hällitad, laulad laulukest,
laulad laulukest, kuni uinutad. —
Ärkan ülesse, — metsa sülesse
sinu eest lähen rahu otsima.
Vennike, kuidas mind ära näed sa,
kallike, kuidas mind üles leiad sa:
lähed ette kui tuhkrumees lõksuga!
Lõks sul kaenla all, vahid tagasi:
kas ma sind vahest ei näinud kuidagi,
aru saanud, mis salamõtted sul?
Seal jääd mind ootama, seal jääd vaatama,
just nagu hämmelgas kärblast akna all,
ise peitnud end piidale.
Nõnda vahid, luurad mu südant sa,
muidu kogemata võiks sinust pääseda —
mure!

TA LENDAB MESIPUU POOLE.

Ta lendab lillest lillesse
ja lendab mesipuu poole;
ja tõuseb kõuepilv ülesse —
ta lendab mesipuu poole.

Ja langevad teele ka tuhanded:
veel koju jõuavad tuhanded
ja viivad vaeva ja hoole
ja lendavad mesipuu poole.
Nii hing, oh hing, sa raskel a'al,
kuis õhkad sa isamaa poole;
kas kodu sa, kas võõral maal —
kuis ihkad sa isamaa poole!
Ja puhugu vastu sull' surmatuul
ja lennaku vastu sull' surmakuul:
sa unustad surma ja hoole
ning tõttad isamaa poole!

(1905.)

ISAMAALE.

Ma tean, liig selgesti tean,
mis oled sa, mu isamaa!
Seda tunda sain uneta öödel
ja kõigil mu vaevastel töödel —
võin julgesti ütelda:
Sa oled seesama elu,
mis sinult pärinud ma;
sa oled seesama elu,
sa oled seesama valu,
mis minult saad tagasi sa.

See valu, mis sinul, on püha,
on minule püha ka:
ma pärinud seda su käest
mu nõrkusest ja mu väest,
mu valude isamaa!
Ja sinu häda minu häda,
ja sinu õnn minu õnn ka,
ja sinu vaesus ja rikkus
ja sinu eluea pikkus
on minugi, isamaa!

LÄÄNEMERE LAINED.

Sa magad, sa magad, sa magad,
sa magad, mehike,
nii kaua koputame
me kivikaldasse.

Sa magad, sa magad, sa magad,
sa magad, mehike,
ja rauad käsist ja jalust
sull' lõikavad lihasse.

Sa magad, sa magad, sa magad,
sa magad, mehike,
nii kaua koputame
su unustud rannale.

NÕMM.

Igav liiv ja tühi väli,
taevas pilvine;
jõuan tulles metsa ääre,
tuleb nõmmetee.

Männi roheline samet,
üksik metsatee,
pedak heleroheline,
kask kuldkollane.

Pedak heleroheline,
kask kuldkollane!
Nõmm on sügisele
langend kaenlasse.

(1903.)

LEHED LANG'SID.

Tuulehoog lõi vetesse,
lehed lang'sid laintesse:
lained olid tuhakarva,
taevas üle tinakarva,
tuhakarva sügise.

See oli hea mu südamel:
seal olid tunded tuhakarva,
taevas üle tinakarva,
tuhakarva sügise.

1897.

METS.

Sa mets oled must ja tume
ja muremõtetes,
su üle on hallid pilved
ja sügis ta ududes.
Siit suve unenägu
on toona läbi käind,
siin helinal hüüdnud kägu,
luht palju õnne näind.

Siis vaatasid taeva põue,
ta sinisilmisse,
ja punased kuuse kroonid
päid tõstsid kõrgele.
Nüüd oled sa must ja tume
ja muremõtetes,
su üle on hallid pilved
ja sügis ta ududes.

1896.

LUMEHELBEKE.

Lumehelbeke
tasa, tasa
liugleb aknale,
tasa ... tasa ...

Nagu viibiks ta
tasa, tasa;
mõtleks tulles ka:
tasa, tasa!

Miks nii tuksud rind?
Tasa, tasa!
Rahu otsib sind —
tasa, tasa ...

(1891.)

LAULIKU TALVE ÜKSINDUS.

Lumi tuiskab, mina laulan,
laulan kurba laulukest.
Lumi keerleb tuulehooga,
minu süda valudest.

Lumi tuiskab, mina laulan,
laulan kurba laulukest.
Lumi kogub aia äärde,
valu minu südame.

Lumi tuiskab, mina laulan,
laulan kurba laulukest,
laulan, kuni ise kaetud
olen jäast ja lumedest.

1898.

RÄNDAJA.

Tulin linnast. Lumesadu.
Tööd ei leidnud kusagilt. —
Lumesadu. Jalad väsind.
Läbi, läbi näljane.

Kuskil teed, ei tulekiiri,
aeg ju hiline.
Ennäe, tulukene siiski
vilgub viimati!

Koputan ja astun sisse —
lahkelt lahti tehakse.
Tüdruk võtab ahjust leiba,
sooja leiba — mõtelge!

Soe saun ja lõhn nii armas —
tühi kõht. — „Kas soovite,
külamees, vast sooja leiba?“
Murdis tüki minule.

Suure tüki sooja leiba!
Oh küll maitses magus see!
Soe leib ja soe süda,
perenaine tasane.
„Kust sa tulid, kuhu lähed?
Kas sul naine, võõras mees?"
Sealt ma tulen, sinna lähen.
Olen vaene reisimees.

„Mitu venda sul, või õde?
Isa, ema elavad?"
Mina üksi! Kibe tõde,
kõik nad ära surivad.
„Tibi-tibi, tibi-tibi! —
Suurem neist on kukeke. —
Mul on neli kanapoega,
jutt neid ajas ülesse . . ."

(1905.)

SINA JA MINA.

Mu ees on surm,
ma tunnen ta vina.
Ja sealpool on nurm,
kus õitsed sina.

Küll ilus on nurm,
kus õitsed sina.
Mu ees aga surm,
ma tunnen ta vina.

1896.

KES MEELDIDA TAHAB.

Kes meeldida tahab, peab roomama,
„jah" üteldes „ei" peab mõtlema,
mis teine tahab, peab tegema,
peab ahelaid kandma ja — tänama!
Peab kandma lõpmata palju veel,
peab tundma, kuidas tal murdub meel,
peab kummardama kulla eel —
peab nuttes naeratama veel.
Ja kes ei taha, ei meelita ta,
ei taha, ei taha, ei tahagi ta!
Vaid külmalt elugi pakub ka —
tal enesel katsutaks meeldida!

Ja jääb ta nüüdki veel muutmata,
ta tõe-armastus puut'mata,
üks peab nüüd kahest sündima:
ta peab nüüd tõusma või langema!

LAULIKUTELE.

Mis minu põues pakitseb,
mis minu meele kurvaks teeb,
mis mind ära ehmatab,
kogunisti kohutab:
Et nõnda palju ilu
on suure ilma sees,
et nõnda palju valu
on elus elades,
et nõnda palju ilu
on mere lainetes,
et nõnda palju ilu
on taeva tähtedes,
et nõnda palju õrnust
on armusilmades,
et nõnda palju soojust
on noores südames,
et nõnda palju elu
on rinnas sügavas,
et nõnda palju valu
on põues palavas:
on ilu, elu, valu
nii palju ilma sees, —
ja sellest kõik nii vähe
on teie lauludes!

1896.

Vari.

5.

Kui pajupill ja pasun seal
on hüüdmas poisi suus.
K. A. Hermann.

Pulmad, pulmad! See on pulmamäng, mis looduses kõlab, need on mõrsjaehted, mida loodus nüüd kannab. Kuis sinendavad metsad ümberkaudu, nagu sulaksid nad sinise taevalaotusega kokku! Kuis kajavad kaasikud karjalaste laulust! Kuis läigivad

luhad lilledest, kuis sinendab Peipsi nagu mõõtmatu peegel! Kuis siristavad linnud, kuis kepsutavad tallekesed, kuis vulisevad selged, karged allikasooned! Kui karastav on see karjasele, kes seda tohust torbikuga suu juurde paneb, koer kõrval, kaelkott kaelas; eemal loomakari — lehmad, lambad, mullikad: ühed söömas, teised maas, kolmandad tulevad oja äärde ja rüüpavad himukalt... Looduse rind tilgub rikastest andidest inimestele, jagab täiel käel oma ande, ei küsi, kes neid vastu võtab. Inimene üksi tuleb ja teeb vahet oma ja oma vahel. Siin hällib rukkiväli nagu ilmatu vaip tuule käes, nagu puri. Seal sinendab tõuvili lopsakas kasvamishoos; igal pool kasvamine, lubamine, lootus: igal pool, kuhu inimese käsi pole piire pannud ega oma võimu sirutanud, lust, lõbu, sirin ja laul — kuldne, kuldne vaba põli...

„Päits, kuhu sa lähed, näh!"

Karjane allikal ruttab päitspea-härjale vastu, kellel mõte on heinamaale minna. „Krants, võta!" Loom jookseb karja juurde tagasi, nähes, et tal siin voli ei ole. Karjane istub kase alla, võtab kotist leivakannika ja silgukarbi ning hakkab sööma. Koer istub ta jalgade juurde ja vahib... loodab...

Karjane on umbes viieteistkümne-aastane tubli poiss, aga veidra, isevärki näoga. Alguses näib see nägu vana, inetu, kole; aga kui pikemalt vaadata, kaob inetus ära, ja midagi arusaamatut on neis elavais silmis, otsaesises, mis selle näo koguni isevärki armsaks teeb. Tuleb tundmine, nagu oleks see rutemini kasvanud ja mehevalmim kui muu keha.

See on Villu — Kuuse talu karjapoiss. Kasuvanemad on poisi eest hoolt kandnud, nagu näha. Tugevad kondid avaldavad tervist, tüse keha jõudu. Ema surm ei ole teda vististi jõudnud palju kurvastada. Siis, kui ta aru sai, mis on surm, ei olnud ta kurbus ema mälestuse järele enam nii suur. Ta on rahulik poiss...

Ja Peipsi? Oh, seda on ta juba küllalt näinud, mitu korda. Imelik — kui ta sinna metsa taha läheb, kus Peipsi on, ei ole seal midagi igatsusevääriliist! Kui ta aga kaugelt üht purje näeb, mõt-

leb ta igatsevalt: Kui sinna teispoole Peipsit saaks — mis seal on? Peipsis eneses ei ole muud kui vesi . . .

Ei olnud — tõesti? Järves eneses küll mitte, aga see pilk, mis ta Kõrgepalu Kuusemäelt nägi, sel korral, kui hunt ta õlga hammustas? . . . See ei olnud vististi järv, mis teda seekord liigutas, vaid miski muu . . . Seesama, mis korrati ta meele nii imelikuks teeb, kui ta metsa all istub, üksi . . . Või kui ta ümber mets nii vaikne, nii mõttes on, nagu tahaks ta temale midagi ütelda . . . Või sügisel, kui vaikse ilmaga lehed pikkamisi maha tulevad . . . tasa . . . keereldes . . . Mis see ometi on, mis ta meelt nii imelikuks teeb? Või kui kured kõrgelt suures pikas reas üle pea lendavad ja soojale maale lähevad ja nagu jumalagajätmiseks üksikuid hüüdeid alla saadavad.

Soojale maale? Ah jaa, see ta imelik tundmus tuleb küll sellest, et ta kord mõisa vaimutüdrukuilt kuulis üht laulu, mis kõneleb kurgede minekust. Vaimud kolkisid linu ja laulsid:

„Teele, teele, kurekesed,
üle metsa, maa!
Üle suurte linnade,
üle mere ka —
ikka, ikka lõuna poole,
kus Egiptimaa."

Kust tüdrukud need sõnad olid saanud, kes seda teab. Aga kui ta üksinda mättal istub, kui kõle sügisetuul ta peale puhub, kui pilved kõrgel, üks tomp teise järele, lendavad, siis on tal rinnus nii imelik arusaamatu igatsus, ikka nagu heliseks ta kõrvu:

„Ikka, ikka lõuna poole!"

Siis nagu tahaks temagi sinnapoole, nagu tahaks ta ka enesele tiivad, et siit ära lennata, kaugele, kaugele . . . Mis võib aga maailmas kõik olla? Need imelikud maad, millest piibel räägib, need

inimesed, kuningad ja nende väed, sõjad ja kanged mehed? Kord, pühapäeva õhtul, kui külamehed tulid Kuuse peresse, kõneles Andres, kuidas Prantsus Moskus käinud. Kui Riia all sõditud, siis müdisenud maa ja põrisenud aknaruudud. Huu — hirmus! — kividega purustatud üksteist, kui piigid katki läinud! Oleks tema seal olnud, küll ta siis Prantsusele oleks näidanud! Kas Prantsuse inimesed ka niisamasugused on kui meie? Kas nad siis tõesti inimeseliha söövad? Kuspool küljes peaks küll nende maa olema — kas sealpool Peipsit, sealpool Kukulinna või Kõrgepalu? Või seal, kus on maailma ots? Kus päike läheb maa sisse looja? Püssi-Madis, kes kakskümmend viis aastat on kroonut teeninud, ütleb, et maailma ots seal olevat. Kui nad kord laevaga merel sõitnud, saanud nad maailma otsa juurde ja pidanud üle ääre alla kukkuma, saanud aga veel aegsasti laeva tagasi pöörata.

Milline on meri? Vist palju suurem kui Peipsi. Milline on laev? Kus on need suured, uhked linnad, milledest nii palju lugusid kõneldakse? Ah, kui neid võimalik oleks näha!

„Üle suurte linnade,
üle mere ka."

Imelik, kuidas need sõnad ikka ta meelest ei lähe! Nagu kisuksid, tõstaksid, teeksid nagu haiget, on aga siiski jälle nii hea . . . Pilved, pilved! Lendavad edasi, aga on nüüd palju tuttavamad, armsamad. Näe, see tükk seal on just ratsamehe nägu . . . Kuis ta kihutab nagu kindral, teised kõik taga järele nagu sõjavägi! Näe, nüüd löövad kokku, nüüd on nagu suur kohav puu . . . Nüüd kaovad nad Kõrgepalu Kuusemäe taha ära . . .

„Ikka, ikka lõuna poole,
kus Egiptimaa."

Ai! Süda valutab! Ja Villu jääb mättale istuma, mõtleb ja mõtleb . . . Korraga kargab ta maast üles ja:

„Halih, halih, haliluu, haliluu!" kõlab hele karjalapse trall ta huulelt, nii hele, nii rõõmus, et see metsast kümnekordselt vastu kajab! Haliluu! . . .

6.

Mis vara vaikselt minu põues tuikas,
kui nooreks meheks olin sirgunud?
F. R. Kreutzwald.

Pikad ridaspuude read. Kohavad vahtrad kahel pool laia, õige tee ääres. Kõrval maa kuum juunikuu päikese kõrvetusest, mis sinisest taevast otse pähe paistab, vilu ja armas puude all. Ilupuiestikud. Purskkaev oma sätendava veega. Lossi moodi uueaja ehitus oma tornikeste, lipukeste, aknaridade, palkonitega. See on mõis. Ilus Murumäe mõis.

Lossi eest, ilumetsast, seal, kus kerge, valgest riidest telk, lainetavad imelikud hääled. Nagu kivi veelainetes rõngaid sünnitab, nõnda paisuvad nad, ringivad üksteisest läbi, võtavad üksteise kaelast kinni, tantsivad, hõiskavad õhulainetel virvendades, just nagu päike hõbetatud torni katusel sätendab; — siis paisuvad nad üheksainsaks magusaks häältemereks — nii pehmeks, nii mahedaks, seal külvavad nad nagu sätendavaid hõbeteri kergelt tibades laiali . . . Kargavad siis kui marutuul tammemetsa . . . mühin, raksumine, põgenemine, hirm, valjus . . . seal, seal ärkab tasane, arg hääl . . . magus . . . kosutav, hõiskav, nagu oleksid pimedusevõimud võidetud, nagu pühitseks ta suurt üldist võitu . . .

Vaene poiss, kes sa tüki maad eemal opmani toa juures seisad — kuulad, näost kahvatanud nagu surnu, silmad hiilgel, nagu tahaksid peast välja tulla ja iluhelide meres ujuma minna; vaene poiss, ära eksi, sa pole mitte taevas! Sa kuuled siin toanurga juures, et toas sinu peale kohut mõistetakse selle jänese pärast, mis sa paeltega püüdsid — ajaviiteks, teadmata, missugune karistus sind ootab! Sina pole mitte taevas, sina oled mõi-

sas, oled Villu. See pole mitte inglite laul, mida sa kuuled, see on Beethoveni sonaat, mis mõisapreili klaverilt tuleb, need valged kerged kujud pole mitte murueide tütred, vaid tantsivad neiud, kes noorhärra sünnipäeva peole naabermõisadest on tulnud. Tead sa, mis on sünnipäev, mis kõrgesti haritud inimene, kas tead, mis Beethoven on? Vaene poiss, kust võid sa seda teada! Kes jutustas sulle nendest karjavainul, kus sa oma metsamühinaga kõnelesid, kurgedele laulsid, Peipsi kohinaga ohkasid, — kes ütles sulle Kukulinna saunalava õlgedel, kus sa palavalt ohkasid: Oh kui see mets, kui nüüd see mets varjuks ei oleks?! Kes rääkis sulle karjamaal niisuguseist asjadest, kui sa maailma linnade, sõdade, kuningate, merede ja laevade peale mõtlesid, — kes ütles sulle seda? Kes tõi sulle sõna, et üks muusikavürst kord maailmas elas, kes kõik need hääled, need kutsumised, mis sa metsa ja järve kohinas, maru mühinas ja marduse kiljatuses kuulsid, üheksäinsaks muusikapalaks kokku valas, — taevaga hõiskas, põrguga mässas? Kelle võimsad hääled nagu vastupidamatud lained su hinge peale langevad, kui sa seda kuuled, kus ainult hing hingega kõneleb, meistri enese surematu hing! Seal selgub nüüd, mida sa igatsed, mida sa püüad, tahad, mida sa kord Palupera Kuusemäe otsas arvasid nägevat, mida sa ka nüüd jälle näed, aga mida veel paksem mets kui enne varjab — veel paksem mets! Kukulinna laps ja Beethoven — oh kui sa ise sellele mõtelda oskaksid! — Su linavalgeks kahvatanud pale ütleb seda, et sa sellele mõtelda oskad, su rahutu silm, et sa seda metsa näed, mis seda vahet varjab — ära katsu iial teda oma nõdra jõuga laastama hakata! On enne sind andeid hilpude alla magama jäänud, on jäänud, jääb iga päev ja saab ikka veel jääma, niikaua kui maailm seisab. See hiiglane, elutõde, on igavesti äravõitmatu, igavesti peab ta valgusetähtedega sõda, igavesti kestab ilma võiduta sõda tõehiiglase ja luuleingli vahel, igavesti jäävad tähed meist kaugele, ja sel surelikul, kes nende peale saaks, läheks neist isu ära. Ja õigused, rikkus? Püüa neid saada, aga ära vihka neid, kellel neid on.

Sina teeksid nende asemel sedasama, mis nemad on teinud. Nad on inimesed nendesamade tundmustega, mis sinul on, ja ka head inimesed, ehk nad küll sinust aru ei või saada, sest et nad on oma aja vangis. Nad on end sinust paremaks hakanud pidama; sest nad ei näe, et sinu südames seesama liigub, mis nende südames, sest vari on ka nende silma ees, mis nende pilku varjab. Sinu silmi varjab vaesus, nende oma rikkus — ühesuguse varjumetsa tagused olete mõlemad, ollakse mõlemal pool.

Veel ikka seisab poiss väljas, veel ikka joob ta hing himukalt neid hääli, mis tulevad ülalt lustmetsa aiamajakesest.

„Poiss, mis sinu vaatab?"

See on sügav mehe hääl. Villu pöördub ümber. Tema ees seisab kõrge, sirge noormees, mantel üle õlgade, õlgkübar lindiga peas ja raamat käes. Uurivalt vaatavad ta mustad silmad, lõuga katab ilus must habe, nägu on nii selge, usaldatav, et Villu kohkumine varsti kaob.

„Kes sinu oleb?" küsib jälle noormees, kes juba kõik selle aja ühe sirelipõõsa varjul talupoissi tähele pani, kuidas see liikumata nagu kivikuju muusikahääli kuulas, kuidas ta kahvatas ja kuidas ta silmad särasid. See on Murumäe mõisa noorhärra, kes Tartu ülikoolist eile koju on tulnud . . .

Väljas jäi noor üliõpilane poisi ette seisma. Midagi näis ta meeles liikuvat, mis nüüd niisama ta hinge ülendas nagu see, kui professor vaimustatud sõnal maailma rahvaste saatusest kõneldes noorte kuulajate südameid kaasa kiskus ja vana Rooma ning vana Kreeka aja nagu elavaks, praeguseks tegi. Kõigil läks see südamesse, vähestel jäi ka sinna.

„Poiss, kas sina oskama lugema?"

„Jah."

„Oskama ka kirjutama?"

„Jah."

„Imelik poiss olema. Keegi siin maal ei oskama, koolmeistrid isegi veel ei oskama. Kust õppima?"

„Mõisa toapoisi käest."

Ikka rohkem meeldis noormehele julge, terane talupojapoiss. Ta vaatas mõttes raamatu peale, mis käes oli.

„Säh, võtma see raamat ja lugema! See olema maakeeles kirjutatud. Maamees ka kirjutada oskama, maamees ei olema rumal. Ja siin see teine raamat kirjutama saks, aga maamehi armastama. Ütlema isale, et mõisa tulema, minu tahtma temaga rääkima."

Lõi mantli õlgadel koomale ja läks.

Villu kõnnib puiesteed mööda mõisast välja, pea imelikke mõtteid täis. Sulatavad muusikahääled on veel ikka ta kõrvus, kerged valged elavad murueide tütred ta silme ees. Mis see oli? Unenägu? Ei. Tal on praegu kaks raamatut käes: Masingu „Näddalaleht" köidetult ja krahv Manteuffeli valmid. Ja imelik see tundmatu härra oma pärimistega? Kes see oli? Kas see mitte unenägu, mitte ka taevasolek polnud, mis ta meeli nõnda vangistas? Siis oli ometigi midagi sellesarnast tõesti ilmsi olemas, millest Tõhu-Andres nii palju teadis jutustada: metshaldjaist, muruneidudest, näkkidest, kes kõik vaeseid karjapoisse kuningalossidesse juhatasid ja nad kuninga väimeesteks tegid? Oli see tõesti inimene, kes need ilusad hääled sünnitas? Tema meelest oli, nagu seisaks ta teist korda Kuusemäel ja näeks imelikku sinavat vett. Ja nagu seisaks teist korda põline laas selle vahel, mida ta ainult mäe otsast nägi, ja selle vahel, mida täna kuulis ja nägi. Imelik, imelik . . .

8.

Ööl on üheksa poega.
Rahvasõna.

Aastad on mööda läinud.

Imelikud varjud nagu tondikujud ronivad mööda sirgeid kuuski üles. All on nad valged, latvade poole jõudes tumesinised ja ülal mustad. Nad hüppavad lainete moodi, kiiguvad üles ja alla, löövad siia ja sinna laiali ja ühendavad end jälle, või kao-

vad üles kuuskede tumedaisse kroonidesse ära, mille kohal ja läbi tähed nii heledasti siravad ... Hušš! nüüd on nad metsa all maas nagu valge kangas, keerlevad sinna ja lehvivad metsa äärt mööda ümber, niisama suurt ringi tehes nagu metski. Heledasti valendavad puude tüved.

See on õitsiliste, õitsil olevate teomeeste tuli.

Tule ääres, mille valgus tumedat augustikuu suveööd valgustab, on hulk mehi. Ühed istuli piipusid toppides, teised sirakil maas, silmad vastu taevast, kolmandad külili tule ääres, mõned aga, nimelt pooltäiskasvanud poisid, kes päevatööst on väga väsinud, norskavad juba eemal rohu peal.

Üks vanem mees istub tule ääres ja paikab mahasaetud kuuse kännul kinga. Naaskel on otseti kännu sisse püsti löödud ja pussnuga selle kõrval, mida mõlemaid kordamööda tarvitatakse. Ta käed on tööst korbalised ja mustad, nõel ei taha sugugi näpu vahel seista.

„Lapsukesed, heitke magama, ega homme pidupäev ole!" ütleb ta ühele noorele poisile, kes praegu seljatäie raagusid metsast tulle toob.

„Kõnelge parem mõni jutt, kui veel magada ei taha," ütleb Veni-Villem ja tõmbab hammastega nõela kingast läbi. „Aega on veel hommikuni."

„Kelle käes on kord?" küsib Juhmi-Jaan.

„Sinu enese käes," vastab üks sinise kampsuniga mees ja käändub teisele küljele. „Mina kõnelesin eile vanapaganast ja Kaval-Antsust, sina lubasid koerakoonlastest kõnelda."

„Kõnele, kõnele!" hüüab mitu häält.

„Mul pole enam see lugu meeles — ei, ei, ärge vaevake, ma tõesti enam ei mäleta. Aga ma kõnelen teile midagi, kõnelge teie enne!"

„Juhm ikka juhm!" pahandavad mõned petetud ootajad ja panevad pead uuesti mättale.

„Noh madude kuningast, sepast, libahundist — kes lubasid kõnelda?" hüüavad hääled läbisegi.

„Ma lähen, toon veel puid tulle," ütleb endine noor poiss, et selle teenistuse eest kuulamise luba saada, sest vanad mehed sunnivad alaealisi magama, et nad raskele tööle kõvemad oleksid.

„Ära mine, metshaldjas tuleb!" venitab Veni-Villem.

„Kõnele metshaldjast — metshaldjast!" hüüavad kõik ühest suust.

Veni-Villem näeb, et siin vastupanek võimatu on, tõmbab paigatud kinga jalga ja hakkab kõnelema:

Metshaldjas.

„Sest one nüüd ike juba kauva aega tagasi" — algas Veni-Villem, kes rohkem Peipsi lõunapoolset murret kõneles, kust ta pärit oli — „ja mia õlin ike viil nuurmiis, õman täien rammun ja jõun. No üvakene küll. Õhhõ! Vot siisama Kadri, miu naine — Jumal õnnistagu tämä hinge ja alandagu pattu! — teie tiätä küll, õli sel a'al tüdrik. Ükskõrd keriku juuren ütlin mia Kadrile: mia tulen tuleva lauba õhta sinna. Kadri ütel, tule ku tahad. A kos Kadri siis elli? Tiätä küll, et va Soko Juhani talu idaväss kaugel mussa metsä taga one. No tiätä küll, miske sii mets one ehk miske tä viil siis õli. Ihukarva tõõsevad püssi, ku selle piäle mõtled. Õhhõ! A vot veli, sellest metsäst oli vaja läbi minnä. Jumal ise tiäb, kost sii julgus õmete siikõrd tuli, ehk messi õli, aga mia võtin südäme rindu ja läksi. Mul õli kolme kopke edest prantssaia ja nelja kopke edest kompvekki õstetud ja neid — õhhõ! — tahtsin Kadrile veedä. Kui isä, emä ju ärä magama läksid, panin pühäpäivä semeski-nahka püksid jalga, vasse kampsoli selgä, isä suapad jalge ja võtin aga assu, õtsekõhe silmõs mussa metsä poole. Õssu[1]) pime ja ilm pilven nõnda ku kõhe. Juba edemalt lei mulle nagu kahamus üle ihu, ku mets nagu müür ju üle eenämua[2]) mussama naksi[3]). Liän, liän[4]), assun, assun, süda nakub peksmä. Ärä mine! Mõtlen, seesän ja kesgi[5]) nagu ütleb: Kadri nutab — ko assun siis õmete metsa sisse. Ju-

mal tiäb, kost sii julgus tuli ehk messi[6]) õli! Mets pime ja paks nagu kott, õtsin sõrmega tiirada taga. Mes kaugemale mia saen, sedä koledamaks läks mets. Niisugusel kõrral one nõnda, jüsku[7]) vajotatasse, jüsku lotsitasse[8]) sulle rinde piäle. Ometi ei tule mia kua mitte enam tagasi, assun aga edasi ja mõtlen: Mes sia siis õege pelgäd? Kerikun käid, kedägi pattu ei õle tehnud: ei mõisarehest teri varastanud, ei metsäst suari toonud, ei isäle vassa[9]) löönud. Ei mitte kõege vähemäd. A vot, saen sinna kõhta, kohe ühel nassal[10]) miis[11]) puu alla jäe. Kahamus[12]) käis üle ihu, ku siält läbi läksin, kos sii kolme aruline kuusk one — tiätä küll, vanemad mehed. Kõik o nõnda vagane nagu kotin. Ühe kõrraga — põõsad liiguvad! Õma silmägä nägin, kuda põõsad liigid, ja üks jookseb miu seljä taga: müt, müt, müt! Jumala rissike, miu hingekese juuren, messi õmete one ehk õlmata, mõtlen mia ja ei tõhi tagasi vaadata. Ku sa nisukesel kõrral tagasi vuatad, siis süüb ta su ärä. Vai kessi muu oli ku Vanajuak. Nõnda ku mul sii miilde tuli, hakkasin Issameie lugema. Ühekõrraga kadub müdin ära ja miu — miu seljä taga oiatasse[13]). Oiatasse ja oiatasse, nõnda ku kõhe, ikke aijeh ja aijeh! Miul peks südä, nõnda, et enäm hingätä ei julenud. Sii ike one patt lauba õhtu tüdrikid õtsma minnä, mõtlin mia ja palvin Jumalat: Mia ei taha enäm eloilmangi lauba õhtu küllä minnä, ei kua ühtegi santi ilma söömätä ärä laska, ei emäle vassa tõrelda, ei kua isä tagast tubakud võtta. Ku mia selle ära mõtlin, katti oigamine ärä. A Jumalukene — mes sii one? Mes sii õmete one! Mia taha juuksma pissa, aga jalad one nagu kammitsan: miu eden vahtra õksa piäl seesäb veike, ilus poosikene[14]) jüsku tulevalgel, ilus kuldkruu[15]) piän. Palged tõõsõl nõnda punased ku õõnad[16]), kael valge, ja ilus sinine kuub seljän, hõbevööga piält kinni. Istub õksa piäl ja pakub mulle — õhhõ — pakub mulle kuldtubakakotti. Missugune kott! Ilusatest siidi- ja sameti-lappidest sitsiservädega ja kuldpuudikutega! Millal ju mia võtin enesele tubakakotti tasta[17]), aga ike ei õlnud mia ku poissmiis viil nõnda rikas, et õlesin võinud lappa ossa[18]) ja teha lassa[19]). Ku mia nüüd selle

siin ärä võtan, mõtlin mia, kuningal ei ole kua ilusamad. Ma õege võtan tämä ta käest ärä, mõtlin mia jälle. Ärä võta, sellest üvä ike ei tule! ütel järsku kesgi miu kõrva sisse. Ehk ma tõhin täd vähemält katsu! Higi tõusi miu õtsa ette, nõnda mia mõtlin, kas võtta, vai ei võtta. Ma võtan ta ärä, suagu mes suab, võtin ma viimäti südänt — ma katsun täd — sõrmeõtsakesegägi. Aga jälle ütel nagu keegi: Ärä katsu — nõnda piä ku sa sõrme koti külge pissäd, oled sia ise kotin, kedä sulle pakutasse, ja Vanajuak läheb suga kus kolmkümmend; ei näe enam Kadrid egä isäd-emäd! Nõnda kui mia selle ärä mõtlin, panin käed rissi ja ütlin: Issänd Jeesuke! Mes te mõtlete, mes sae? Kõik katti[20]) ärä. Katti ärä, nagu ei õles kedägi koski õllud. Ja kui mia messast välja saen ja Kadri poole minnen Soko Juhani talu silmä paiss, küsisin mia iseeneselt: Õli sii unen või ilmsi?"

Jutt oli lõppenud. Põnevil olid näod, iseäranis noortel poistel, kes hirmu pärast tule ligemale olid tulnud. Nüüd aga oli himu kord äratatud, ja uni ära läinud — nüüd taheti palju rohkem kuulda.

1) Õhtu. 2) Heinamaa. 3) Hakkas. 4) Lähen, lähen. 5) Keegi. 6) Mis see. 7) Just nagu. 8) Litsutakse. 9) Vastu. 10) Aastal. 11) Mees. 12) Ehmatus. 13) Oiatakse 14) Poisike. 15) Kroon. 16) Õunad. 17) Tahta. 18) Osta. 19) Lasta. 20) Kadus.

AUGUST KITZBERG.

Libahunt.

Kõik kolm käisime üheskoos karjas: Mari, Triinu ja mina. Aga Mari ei olnud mulle kunagi meele järele karjaseltsiline; tema oli alati tõsine ja tasane, kuna meile Triinuga ükski puu otsaronimiseks liiga kõrge, ükski lomp läbipaterdamiseks liiga sügav ei olnud. Kui mina tüdrukuile liiga tegin, hakkas Mari haiget saa-

des iga kord nutma, kuna Triinu kurja koera kombel oma teravaid hambaid näitas ja vastu hakkas. Mitu korda hammustas ta vihaseks saades, kui märatsemisel alla jäi, minu käe veriseks, nõnda et hamba jäljed ihul näha olid.

Nõnda olime kõik kolm üles kasvanud, aga — Mariga oli minu sõprus alati külmaks jäänud, kuna mina Triinu ja Triinu minu eest kas või elu oleks jätnud. Nii sõbrad olime meie.

Hoolimata oli Triinu. Kui ta tujukaks või vihaseks sai, tuli tema juures iseäraline taltsutamatus nähtavale, mida kirjeldada ei oska. Siis põlesid ta silmad peas, ma arvan, et tema silmadel see hundi silmade omadus oli, et nad pimedas kiirgasid.

Naine on muidu pelglik, kui ta verd näeb, või püüab eemale minna, kui looma tapetakse. Aga Triinu ei pannud niisugust asja tähelegi, temal oli lust juures olla, kui looma veristati. Ma arvan, temale oleks tühi asi olnud ise lambatallekesele otsa teha, kuna ometi palju halastamatut meelt tarvis on, et ülepea looma tappa.

Muidu oli Triinu karske ja kombeline. Häda poisile, kui teda puudutama läks! Triinu kriimustas ja hammustas, kui muud nõu üle ei jäänud; ükski inimene ei võinud teda vägisi ühe asja peale sundida, kui ta ise ei tahtnud. Tema vabadusetundel ei olnud piiri ega määra.

Kord olid poisid öitsel ta kinni võtnud ja vägisi ühe vana joodiku poisi juurde, keda keegi tüdruk ei sallinud, magama tahtnud viia. Triinu oli vastu pannud, kuni ta jõud oli raugenud; mitugi poissi oli tema rusikaid ja küüsi tunda saanud. Aga kui poisid temaga teha olid tahtnud, kuidas alati tõrksa tüdrukuga tehti, teda märjaks kasta, oli Triinu ühel käe kurjasti katki hammustanud. Kohkudes olid mehed ta lahti lasknud ja Triinu oli oma tahtmist saanud.

Minu vastu jäi Triinu aegamööda argsemaks ja häbelikumaks, iseäranis sellest ajast, kui majas avalikuks saladuseks sai, et mina oma vanemate soovi järgi Mari pidin võtma. Ehk küll vanemad aeg-ajalt enam ja enam peale käisid, ei teinud ma Mariga

siiski midagi tegemist, vaid vabandasin ennast alati sellega, et ma veel noor olen naist võtma.

Tühi teab, kust jutt algas ja millest ta esiti tekkis, aga liikumas ta oli, et Triinu salamahti libahundiks käivat. Mina, kui seda kuulsin, naersin muidugi selle üle, sest et ma soendi ja libahundi juttu sugugi ei uskunud, vaid tühjaks loriks pidasin. Ainult niipalju oli tõsi, et Triinu mõnigikord, kui keegi talle ülekohut ja liiga tegi ja ta tulivihaseks sai, siis kodunt metsa jooksis ja alles tüki aja pärast, kui vihatuju möödas oli, jälle tagasi tuli. Ma ütlesin juba, et vihatujus teda keegi taltsutada ei jaksanud, tema ise ennast ka mitte, aga kui äkiline tuju möödas oli, oli ta sealsamas jälle hea ja lahke, et mässi ümber sõrme. Ülepea oli Triinu sestsaadik, kui ta teada sai, et mina pidin Mari naiseks võtma, tusases ja ärritatud olekus, ehk küll esiti seda keegi tähele ei pannud ja põhjust ei uurinud. Alles pärast sai see minule teatavaks.

Ühel päeval aga jutustas Mari minule nelja silma all väga imeliku loo: Mari ja Triinu olevat kord metsas marjul olles kahekesi heinamaa ääres istunud, kus mära ilusa noore varsaga söönud. Triinu olevat varssa nähes sügavasti mõtetesse jäänud, nagu ei saaks ta silmi varsast enam ära pöörda. Siis olevat ta nagu meelesegaduses või unes ütelnud: „Ah, küll sinu liha võib magus olla!" Kui Mari imeks pannes küsinud: „Mis sa ültesid?", ärganud Triinu nagu unest, kohkunud ja pärinud, mis ta siis ütelnud, tema polevat enese teada midagi ütelnud. Pärast andnud Triinu nõu söödil suure kivi kõrval natukeseks magama heita, mida nad teinudki, aga Mari märganud, et Triinu rahutu olnud, ja hakanud salamahti luurama. Siis olevat ta näinud, kuidas Triinu ikka üksisilmi varsa poole vahtinud ja et tema silmad peas kiiranud. Pärast märganud ta, kuidas Triinu järele luuranud, kas tema, Mari, juba magab. Ta teinud enese ka magavaks ja pärast olla talle tahtmata sooja päeva käes uni peale tulnud. — Müdina ja vadina ning hobuse kapjade plagina peale ärganud ta üles, Triinut ei ole enam kuskil olnud, ja vana hobune aelnud

ja kiskunud köie otsas, hirmul ja värisedes, — varss olnud kadunud. Marile tulnud hirm peale ja ta joosnud koju. Alles mõne tunni pärast tulnud ka Triinu metsast ja otsekohe tema juurde, nõudnud ja usutanud, miks Mari enne teda ära tulnud; ta olevat metsa marjule läinud ja sinna juhtunud, kus õieti palju suuri maasikaid olnud, sellepärast olevat tal aega läinud. Mari polevat seepeale ei head ega kurja ütelnud, aga kui selsamal õhtul juba teada olnud, et hunt Teistre peremehe varsa metsas ära oli murdnud, mõtelnud tema kohe Triinule ega saavat sellest mõttest nüüd enam lahti, et keegi muu kui Triinu libahundina varsa ära on viinud.

Mina naersin kõigi Mari tõenduste ja kinnituste peale talle suu sisse ja seletasin selle tühjaks loriks ja eksituseks, kui talle niisugune veider mõte pähe on tekkinud. Aga Mari jäi oma arvamise juurde ega lasknud ennast õpetada, nõnda et ma päris pahaseks sain ja talle südametäiega ütlesin: „See on laimujutt, mis sa ainult kadeduse pärast välja oled arvanud. Et sa seda emale ei räägi!" Mari jäi päris kurvaks ja hakkas nutma, kuid mina ei võinud sinna midagi parata. Kes käskis teda niisugust hullu juttu rääkida, mõtlesin ma . . .

— — — — — — — — — — — — —

Siis juhtus ühel päeval lugu, mis mul millalgi meelest ei lähe. Mina olin koplis pajupõõsaste vahel selili maas, käed pea all. Soe kevadine päike paistis taevas ja ma olin rammetu. Silmad olid peaaegu kinni minemas, aga ma olin alles ärkvel ega maganud veel. Siis nägin ma, kuidas Triinu nutuste silmadega toa juurest hooga, nagu lennates koplisse tuli, kord argselt, kui oleks ta kurjal teel, enese ümber vaatas, ja kui ta kuskil hingelist ei näinud, suure kivi juurde käpule heitis ning kolm korda ümber kivi jooksis. Esimesel silmapilgul olin ehmatusest kui halvatud; ma tahtsin häält teha, maast üles karata, aga ei saanud. Nagu raske luupainaja istus mu rinnal ja ähvardas hinge kinni rõhuda. Seal kargasin ma kisendades üles, aga kõik oli juba hilja: ma nägin, kuidas hunt tuhatnelja koplist metsa poole jooksis.

See oli libahunt, mu enese silma all oli Triinu enese hundiks moondanud ja metsa joosnud, kust ta — iialgi enam tagasi ei tulnud. —

Mis ma veel pidin ütlema! Mis ma iialgi ei oleks uskunud, olin nüüd päise päeva ajal lausa oma lihase silmaga näinud ja pidin seda tõeks tunnistama!

Hing viha ja valu täis, läksin meeleheitel koju. Seal leidsin isa ja ema nukralt nurgas istumast. Ma pahvatasin selle küsimusega nende ette, ilma et oleksin teadnud, et neil Triinuga midagi ees oli olnud: „Ütelge, mis te talle olete teinud?" Ma häbenen ütelda, mis veel tegin, — ma tõstsin käe isa vastu üles.

Pikkamisi ja kindlalt tõusis isa istmelt ja astus mulle vihaselt otsa vaadates risti vastu, nõnda et ma häbenedes oma silmad maha lõin, ja ütles: „Seda, poisike, mis ma ammu juba oleksin pidanud tegema, ma olen sinu armsama majast minema saatnud. Nüüd jookse temale järele, kui sa tahad." —

Triinu oli ja jäi kadunuks, ma leinasin teda taga nagu laps.

Aga aeg kõik haavad parandab . . . Läks aasta mööda, oli Mari vanemate tahtmise järele juba minu naine. Ma ei olnud Triinut küll unustanud, aga mu süda ei tunnud teda mälestades enam muud kui haledust. Jumal teab, vististi oli ta enese ema teda juba lapsena libahundiks käima õpetanud ja pärast ei võinud ta seda enam jätta. Ja meeleheitel, — mis jäi talle paremat üle teha kui hundina metsa joosta! „Ära saada meid mitte kiusatusse", seda sõna paluda ta vist küll ei osanud . . ."

Veli Henn.

Kevadine päike oli lumimemmele pisarad silmi ajanud, ja missugused veel! Memm nuttis ja nuttis, nii et ta pisarate kätte sulas. Miks ta ei pidanud nutma: tema valitsus oli seks puhuks otsas. Orgudesse, kuristikkude kallaste alla ja sügavasse laande

peitis ta enese veel, lootes sääl hõlpu leida ja kahe silma vahele jääda. Petlik lootus. Ka kõige varjulisemaist kohtadest leidis ja kihutas päikene ta minema; memm läks, aina soga veel, vahutavate ojakeste ja üle kallaste tõusnud jõgede teed uperkuuti lüües ikka mere poole ja mere poole. Sinna ta uppuski.

Päikene tegi imet. Ta paistis ja paistis. Mitte tutsu ei pidanud talvest järele jääma, täieline võit pidi noormehele kevadele saama, kes — ise küll veel külma pärast sinine — juba puude ja põõsaste ümber päikesega võidu paitas ja meelitas, nõnda et nende hangunud mahla soontes päris keema ajas. Kes siis niisuguse paitamise vastu külmaks võis jääda!

Küüvits metsas oli ammu ära õitsenud, keset lume lagunemist. Temal oli rutt. Temal tuli ära õitseda, enne kui lapsed metsa pääsesid, — tema oli kihvtine.

Nüüd pistis juba toomingas esimesed lehekesed nagu hiirekõrvad välja ja kaasik mähkis enese helerohelise udu sisse. Kelm poiss kevade mängis aasal ja heinamaal, pistis Murueide põue näpu ja tõmbas peidust välja kauni kullerkupu ja mõnegi lillekese. Ta viskas oma laululeegid, lõokesed, õhku ja saatis oma lahked hüüded küll orgu, mäele: ma olen tulnud; viige, tuuled, see sõnum kõigile.

Aus lugeja märkab isegi, et jutukirjutaja siin lauluisa Kreutzwaldi salves laenamas on käinud. Kust tema mees muidu ka nii ilusaid sõnu ja mõtteid pidi saama selle kena kevadise päeva kirjeldamiseks, kui veli Henn uitamast koju tuli ja Nõuni järvel juba metsparte ütles näinud olevat.

— — — — — — — — — — — — —

Hennu-Jaaku sõudsid minema, uut puhku noota sisse laskma. Seekord jäin mina järve kaldale maha. Päike hakkas juba alla veerema ja rääk rohu sees hüüdma, eemal kuuldus vesilindude häälitsemist. Järve teiselt kaldalt kostis ööbiku laksutamine. Udu tõusis üles ja hõljus mõnes kohas järve pääl. Kui kena oleks olnud, kui neid sääski poleks olnud, kes pää ümber surusid ja nägu näpistasid. Parajasti olin ühe neist vereimejaist käeselja

pääl surnuks löönud, ta oli enese juba täis imenud kui puuk ja veri oli aga ainult järel, kui ta oma elu lõpetas. Mina hakkasin, silmas pidades, kus kohal Hennu-Jaaku endid noota sisse laskma seadsid, mütaritv seljas, kallast mööda neile vastu astuma, kui korraga selja taga valju hüüdmist kuulsin.

„Tsõhhõi, tshõhhõi, kus ta nüüd ljää, võta meid ka manu, ma lää ka ligi! Heeeeeh!" See „heeh" oli selge triller, mida ilma nootideta üles kirjutada ei saa.

Ma pöördusin ümber. Neli inimest tuli, kaks meest, kaks naist. Oma vanade silmadega mina neid ära tundma ei seletanud, aga hüüdja, selle ma tundsin häälest. See ei võinud keegi muu olla kui mõisakokk Beersing. See oli tema viis, juba kaugelt suure kisaga tulla ja alati nalja heita. Nii lõbusat inimest kui tema oli harva leida, ja kus tema nalja heitis, sääl hoidnud alt ja otsa eest. Sääl oli nalja ja kisa ülearu, ehk küll tema nali iialgi pilkav ja valus ei olnud.

Ja või mina, kui ma kodus otsuseks tegin veli Hennu täna uurimise otstarbeks Kniks-Mariiheni lähikonda viia, seda uneski ette mõistsin aimata, et sellest midagi ei pidanud välja tulema ja meie ainult suure, Paabeli keele segaduse sisse pidime juhtuma!

Tulijad olid Beersing, madam Muru, Mariihen ja veel üks hästi rehik — madam Muru oleks ütelnud: keck — noorhärra.

Beersing oli selle poolest iseäralik mees ja uue aja iseloomu algkuju, et tema enese kuus keelt ütles rääkivat, aga ühtainustki neist ei osanud. Saksa keelt rääkis tema sandisti, vene keelt viletsalt, läti keelt labaselt, eesti keelt — no küll te kuulete ise. Inglise ja prantsuse keelt üteldi ta ka oskavat, — kui palju? Kes meil seda aru kätte sai. Saksa keelt kirjutada oskas ta väga hästi, selles keeles oli ta kooliharidust saanud. Küllap ta rääkides seda keelt meelega moonutas, et asi naljakam välja tuleks, sest nali oli tema hing ja elu.

Teine iseäralik omadus tema juures oli, et ta igale inimesele sõbra kombel „sina" ütles. Kui ta just „sina" ütelda ei tahtnud, rääkis ta alati nõnda, et tal ka „teie" vaja ei olnud ütelda.

„Herr Perpentikel ja herr Kaasik!" esitles madam Muru mind rehikule noorhärrale. „Üks meie mõisa lantvirtsahvti Eleve," lisas ta seletades juurde.

Rehik noorhärra andis mulle kui talumehele vaevalt sõrmeotsi katsuda. Mis amet temal mõisas madam Muru ütluse järgi pidi olema, sellest ei saanud mina veel midagi aru. Nii kaugele ei olnud mina kihelkonnakoolis saksa keelega saanud.

„Herrschaftid[1]) on kõik kodust ära, Herr Baron ja Frau Baronin on Saksamaal ja Verwalteri[2]) omad sõitsid pühiks Schwiegerelternite[3]) poole, siis meie tegime enestele gemütlich[4]) ja tulime spatseerima. Mina ütlesin, lähme Nõuni rahvast besuchima, sääl on täna frische Fische[5])."

„Mis sa deu nuid lorid," rääkis Beersing madam Muru kõnevoolule vahele. „Ütle utekerrage era, kus saks pu'a[6]) ei om kotun. Uits on siin, teine sääl, un meie om siin."

Madam Muru naeris.

Mariihenil oli täna vaevalt aega tervist vastu võtta. Temal oli noorhärraga tegemist. See näis ka hästi noorte neidude ümber amelda oskavat.

„Herr Perpentikel," hüüdis madam Muru. „Kas te ka kuulete, kuida Nachtigallid schlagivad[7])? Üks kiriküüt, kiriküüt ja tu-biits, tu-biits. Kuidas te ennast amüseerite[8])?"

„Danke!" vastas noorhärra lühidalt ja vatras jällegi Mariiheniga saksa keelt.

Aga see lühikene jutu äralõpetamine ei olnud sugugi madam Muru meele järgi; ta algas uuesti:

„Herr Perpentikel, was ist das, was dort rohu sees macht — rääks, rääks?"

„Das ist eine Schnarrwachtel[9]," vastas noorhärra kärsitult.

„Ja, ja, Narrwachter," kinnitas madam Muru. „Ma olin vergessinud. Meelest oli ära läinud," pöördus ta seletades minu poole.

„Mis ta nuid lorisa," ütles Beersing. „See ju om rugirääts. — Pane nuid piipu pä'ä kah," pakkus ta mulle paberossi.

Mina seadsin suitsu suhu.

„No noorherra, kas ta nu ta'a ka või? Või om külland, kui om noor preili kjätta?" pöördus Beersing saksa poole.

„Danke!" — Saks võttis oma paberossitoosi taskust.

„No kui ei ta'a, siis ei om vajag," ütles Beersing rahulikult. „Ega mina ei om oma tabag maast lövvan. See om pu'a ra'a eest ostan."

„Ja, ja, see on sehr gut, kui härrad rauchivad[10]), siis Mückid ei stechi[11])," kiitis madam Muru.

„See „Mukki", see temä om sääsk," seletas Beersing.

„Ja mis on „Eleve", mis madam Muru selle noorhärra mõisas ütles olevat?" küsisin mina salakesi.

„Ehelöwe?" ütles Beersing. „Kui see om pane maakeeli ümber, sis om abielu-loukoer. Oma ka lõvi kah, kus saa küla tudrik ligi. Aga mudu om mõisan valitsejast oppimen. — Linna poissi, pää om sellgä, kus ätt om ra'a."

Jutt jäi pooleli, sest vana Jaaku-Henn tuli lootsikuga sõudes. Noot oli sees . . .

[1]) härrased; [2]) valitseja; [3]) naisevanemate; [4]) lõbusaks; [5]) värsked kalad; [6]) puha — kõik; [7]) ööbikud laksutavad; [8]) lõbusasti; [9]) see on rääk; [10]) suitsetavad; [11]) sääsed ei pista.

Libahunt.

Kolmas vaatus.

. . . *(Tiina ja Mari pistavad jooksma. Ringis-olijad hoiduvad tahapoole poolringi. Mari ei lase ennast Märdist tabada.)*

I poiss. Margus, lõika, ära jäta Marit Märdile!

II poiss. Märt, ole vahva!

I poiss. Margus, tõmba Mari kinni!

III poiss. Margus nüüd Marit tahab! Mari jääb ikka Märdile!

(Mari jookseb paaril korral Margusele risti vastu, et sellele võimalust anda teda tabada. Aga Margus näeb ainult Tiinat ja tormab selle järele, kes aga ka ennast kergesti püüda ei lase.)

J a s s. Mis sina nüüd, Mari, ennast veel Margusele topid, ega Margus ju sind ei taha!

I p o i s s. Ega ta hull ei taha jah! Mari oleks ikka valmis küll!

II p o i s s. Margus ei hooli maast ega taevast!

III p o i s s. Margus teeb, mis Margus tahab; mis temal Mariga tegu!

T a m m a r u p e r e m e e s j a p e r e n a i n e *(eespool, on väga erutatud. Kui Margus neist mööda jookseb, haarab perenaine ta käisest kinni).*

P e r e n a i n e *(pahaselt).* No mis see nüüd olgu!

M a r g u s *(ei hooli midagi, kisub end lahti, jookseb Tiina järele).*

I p o i s s. Mari, ära sellepärast nuta! Märt ka hea poiss!

II p o i s s. Lepi Märdiga jah. Näe, Margusel Tiinaga tõsi taga!

V a n a n a i n e. Margus on hull! Ju see üks vägi on, mis teda lahti ei lase, et ta enam millestki ei hooli!

(Jälle peade kokkupistmine ja sosistamine. Kõik peavad nukujooksjaid silmas, kes tagantpoolt keskele tagasi tulevad. M a r i (Märdiga) leegitseva näoga, asjata püüab ta oma viha varjata. T i i n a (Margusega) alandlike, aga säravate silmadega. Kui mõlemad paarid kokku puutuvad, ei suuda

M a r i ennast pidada, ta pöördub Tiina poole ja kähistab sellele näkku — küll nõnda, et see ainult Tiinale kuulda peaks olema, aga see on kõigile kuulda.) Libahunt!

(Tiina tardunud, Margus kohkunud. Pealtvaatajate hulgas sosistamine ja kahjurõõmsad näod.) Mis ta ütles? kuulsid, kui ütles!

(Varsti lendab ka siit ja sealt sõna:) Libahunt!

(Silmapilguks piinlik vaikus. Tulevalgus ülalt on kahvatuks muutunud, tuli on kustumas. — Korraga kõlavad kuskilt pimedast pilkesõnad:)

Metsa-hulli, metsa-halli,
metsa ojarmu emanda,
mine sooda solgutama,
läbi laante laduma,
kivi külgi kiskumaie!

(Kahjurõõmus naerukihin, teistel tõsised näod. Ja jälle teiselt poolt kõlavad pilkesõnad:)

Metsa-hukku, metsa-hakku,
metsapeni, pikkalõuga,
susi suuri, pea jämeda:
ära sa puutu minu pulli,
ära sa katsu minu karja,
verista mu varsakesta!

(Margus on ärritatud ja nõutu, ta kargab pilkajate poole ja tahaks mõnda tabada, aga neid ei ole leida. Tiina tarretus muutub ülevoolavaks nutuks. Ta on keskele üksi jäänud ja kustuva tule kuma paistab veel ainult tema peale.)

M a r g u s. Tiina! Tiina! Ära nuta! Inimesed on niisuguses tujus ja — ega nad seda keegi ju ei usu ja — homme on ju kõik jälle ununud. Ära nüüd nuta! *(Pureldes inimeste poole:)* Mis te siis nüüd teete? Häbenege ometi! Tühi laimujutt pannakse käima, ja — teil ei ole paremat teha kui seda järele rääkida — ja teist inimest pilkama ja haavama hakata?! — Ära nuta, Tiina!

T a m m a r u p e r e m e e s *(pahaselt Margusele)*. No mis sina's nüüd? Ons sinule keegi midagi ütelnud või?

M a r g u s *(pureldes)*. Kas sa ei näe siis, et teisele inimesele liiga tehakse!

(Kuskilt pimedast lendab vana viisk Tiina jalgade ette ja jälle kõlavad pilkesõnad:)

Susi säh, silmapilk!
Kui sa meie karja tuled:
pane see silma ette —
susi säh, silmapilk!

T i i n a *(nutt muutub leegitsevaks vihaks)*. Mis te tahate minust! Inimesteks loete ennast, aga olete hullemad kui kiskjad loomad! Libahundiks ütlete mind? — Olen jah, te ju teisiti ei taha! Parem tuhat korda hunt, hunt metsas huntide keskel, kui inimene parem ei ole kui teie! Hunt tapab ainult nälja pärast ja — hunt ei murra hunti, aga teie! . . . Ja arvate ennast paremaks minust? Siin — hunt, uhke, ei lase ennast häbistada! Aga teie — orjaverega võitud häbioksad vedelevad aedade taga maas, koerte lakkuda! Hunt on

vaba, teeb mis tahab, tuleb, kui ta tahab, läheb, kui ta tahab, armastab ja vihkab, keda tahab! Ja läheb teie seast, sest et ta teid — põlgab! *(Astub uhkelt metsa poole; keegi ei takista teda, kõik on kui tardunud.)*

(Metsas vilguvad siin ja seal pimedas korra pisikesed viirastuled nagu hundi silmad, mis kohe jälle kaovad.)

(Siis selle vaikuse keskelt:)

Vanem inimene. Püha Jumal! Jaanituli kustunud! See ei tähenda head!

Vana naine. Ja mets nii must ja kole! Siia küll enam ei julge jääda!

(Tõusev hirm inimeste hulgas, tüdrukud ja naised kogunevad üksteise ümber hunnikusse, lapsed ripuvad vanemate riiete küljes. Kõnekõmin ja hädaldamine, üksikult hakkavad minema, aegamööda kaovad kõik. Üksi järele jääb maas hõõguva tuleaseme juurde Margus; tema ärritatud olekust on näha, et ta tumedate mõtetega võitleb. — Eemal seisavad Tammaru peremees ja perenaine, kes tusased ja üksteisega ägedasti kõnelnud on, mis aegapidi kuuldavale tuleb.)

Peremees *(käsi laotades)*. No ütle! . . . Mis sa narriga ikka teed!

Perenaine. Ammu oleks vaja olnud tüdruk silma alt ära saata!

Peremees. No jaa, ära saata! Kuidas teda äkki ära ajad? Aga ega muud nõu üle ei jää! Kes siis seda nüüd uskus, et ta tõega — *(käsi laotades)* oma heategijaist ka ei hooli ja poega rahule ei jäta!

Perenaine. Hunt ikka, mis hunt! Mis ta inimestele ütles!

Peremees *(ähvardavalt)*. No tulgu tagasi!

Perenaine *(Marguse poole astudes)*. Kas ära tuled ka või?

Margus *(kaeblikult)*. Kuidas ma tulen, kui nägid, et . . . ära jooksis ja ei tea, mis ta teeb!

Perenaine *(armuta)*. Ei tee midagi!

Peremees *(pilkavalt)*. Sa ehk tahad ka — metsa järele joosta?

Margus *(murelikult)*. Kuhu mina temale järele tean minna!

Peremees. Kas tuled siis või ei tule?

Margus *(tusaselt)*. Küll ma tulen!

Peremees *(perenaisele)*. Las konutab! Lähme peale! *(Hakkavad perenaisega minema. Margus jääb üksi ja sorib, pea ees maas, jalanukiga tuhka.)*

(Tema juurde astub pimedast välja ja paneb teda murelikult tähele Mari.)

M a r i *(õrnalt).* Margus!

M a r g u s *(karmilt).* No — mis sina veel tahad!

M a r i *(alandlikult).* Mis ma nüüd tahan, Margus! Mitte midagi ma ei taha!

M a r g u s. Siis — mine!

M a r i *(murelikult).* Kuidas ma jätan sind siia ... jumalaainuüksi! ... Teised on kõik ära läinud ...

M a r g u s. Ajasid ta jälle metsa! Kes teab, kas tuleb tagasi või ei tule!

M a r i *(natukese aja pärast).* Küll tuleb. Ega see esimene kord ole. Ta on ju mitu puhku ära olnud ja ikka jälle tagasi tulnud!

M a r g u s *(pureldes).* Mitu puhku! Kui te temale ülekohut tegite. — Tema ei ole nagu teie, tema ei kannata ülekohut, tema veri on teissugune! See on õrn, lööb kergemini keema, see ... aga seda ei suuda sina ju mõista!

M a r i. Ah, Margus! Mina ei suuda s e d a mõista, kuidas sa n õ n d a tema küljes kinni oled!

M a r g u s. Ja muidugi ei suuda sa seda. Mine! Ma ei taha sind näha. Kuulutad oma halba unenägu teistele nagu tõtt!

M a r i *(nuttes).* Oo Jumal, Margus, ma ei näinud und!

M a r g u s. No siis arvasid sa selle omast peast välja! Mina Tiinat ei jäta. Ja kui ta ka kümme korda libahunt on, ta on tuhat korda armsam ja parem kui sina! *(Ära.)*

M a r i *(temale järele).* Margus! *(Purskab valusasti nutma, käsi ringutades.)* Margus! Oma hinge laotaksin ma sinu teeraja peale, et aga sinul pehmem astuda oleks, surra võiksin ma sinu eest, aga libahundile ma ei v õ i sind jätta! Ma ei v õ i sind jätta! Ma ei v õ i mitte!

N e l j a s v a a t u s.

V a n a e m a. Kui sa alles väike olid, Margus, kui sul midagi vaja oli, või sa midagi teada tahtsid ja teistel ei olnud sinu jaoks aega, tulid sa alati minu juurde! ...

M a r g u s *(soojalt).* Sinu juurde tuleme ju kõik, vanaema!

V a n a e m a *(pead raputades).* Ei, pojakene, kõik te ei tule. Sina ei tule! Sul ei ole mulle ammu midagi ütelda olnud!

M a r g u s *(kehitab õlgu, kurvalt).* Mis ma sulle ka pidin ütlema, vanaema, mis sa ise ei tea!

V a n a e m a. Jah! Vanaemal ei ole küll enam silmakesi, kae pani neile kaane peale, aga vanaema näeb siiski! Enam veel kui enne, kõik, mis sünnib ja kuidas on! Vanaema näeb ka sinu südamesse, pojakene!

M a r g u s *(piinatult).* Mis selle üle siis veel kõnelda! . . .

V a n a e m a. Kas sa kuuled ka?

M a r g u s. Kuulen küll. Kõnele peale.

V a n a e m a. Ma mõtlesin, et sa ei kuule . . . Meie sugu ja võsa on kollaste juuste ja siniste silmadega; see võttis naisi ainult omakeskelt — ei ole tilkagi võõrast verd meie soontes, see on — puhas!

M a r g u s. Võõras veri? Kust siin see võõras? Ta on ju ometi teie eneste silma all üles kasvanud ja inimeseks saanud!

V a n a e m a *(nagu kaugele tagasi vaadates ja siis jälle alates).* Me olime pikaldased ja aeglased; meil oli alati kõigest kaks last, kui palju, siis kolm — kui Jumal sigidusele varakult taba ette pani — üksainus! Meie teenisime Jumalat kartuse ja värinaga; elulust ning rõõm oli meie eest lukku pandud asi. Kui meie laulsime, olid meie laulud rasked ja kurvad! Helgeid aegu meil ei olnud, kirge meie ei tundnud — uute orjahingekeste eest oli meil hirm . . .

M a r g u s *(rahutult).* Mis sellest nüüd minule, vanaema . . . ? *(Kaeblikult.)* Mis sa kõneled kõigest sellest. See ei tee ju midagi paremaks!

V a n a e m a *(ennast püsti ajades).* Jah, mis sellest nüüd sinule! . . . Ainult, et . . . kuidas meie sugu ja võsa enne on elanud, elu ja kannatamiste peale vaadanud. Põlvest põlve, nii halvad kui me olime — me oleme oma päritud pruuke pühaks pidanud, oleme vaiksed ja vagusad olnud ja — püüdnud iseennast ära võita. Kui sa seda tead, eks sa siis — kui sul mõnikord süda raske on ja murduda tahab, eks sa siis mõtle ka vanaema peale, oma isa ja oma ema peale, kes ju kõik ka korra noored olid, nagu sina nüüd, ja — võib-olla vahest ka kõike kätte ei saanud, millest süda sonis! . . .

M a r g u s *(läheb üha rahutumaks).* Ah vanaema, vanaema! Sinu sõnad söövad ju südame seest!

V a n a e m a. Kõik oleme loodud kannatama, üks nõnda, teine teisiti. Aga — aeg paneb iga haava peale rohtu! Noor veri on kerge armastama ja kerge — unustama! *(Paitab.)* Ei midagi, vanaema püüab korra jälle targem

olla kui teie, noored. Temal aega käes mõtelda! Ja siis tulevad kõik need — *(vahib, nagu näeks ta nägemust),* kes meie suguvõsast enne meid elasid ja eluraskust kannatasid, ja need, kes pärast meid tulevad ja jällegi kannatavad ja . . . seisavad reas seal — *(sirutab käe välja),* kus — ah! ju muud midagi ei ole kui vanaema mured! Mitu põlve edasi, mitu ja mitu! ja mitu põlve tagasi! *(väljasirutatud käsi väriseb)* — ma ei näe seal võõrast verd, kõik on kollaste peade ja siniste silmadega! Kollaste peade ja siniste silmadega! *(Laseb käe langeda ja püüab — Marguse peale vaadates — nagu pisarat silmast ära pigistada.)* — Aga ära seda südamesse võta, see on ainult — viirastus, mis vanaema vahel näeb! *(Paitab korra Margust ja ootab, et see midagi vastaks.)* Kui päike looja läheb, kui vanad ja hallid oleme, siis . . . on kõik kannatused ununud nagu unenägu! . . .

(Läve pealt langeb vari tuppa. Seal seisab Tiina — nälginud ja kahvatu, riided natuke korratuses. Ta on häbelik ega julge silmi üles tõsta.)

Jaanus *(näeb teda kõige enne).* Meie kadunud inimene!

Margus *(üles karates, et Tiinale vastu joosta, õnnelikult).* Tiina! Oled sa ometi korra tulnud . . .

Peremees *(Margust karmilt istmele surudes).* Siia jää! Sellega õiendan mina!

(Margus ei julge ennast liigutada, kuna peremees aeglaselt lusika käest paneb ja tulijale vastu astub.)

Peremees. Kust sa tuled?

Tiina *(vaatab paluvate silmadega ringi, aga ei saa sõna suust).*

Peremees *(raudselt).* Kust sa tuled? Kus sa olid selle aja?

Tiina *(aralt).* Metsas olin! Ma ei julgenud ju enam inimeste hulka tulla! *(Hakkab nutma.)*

Peremees. Metsas? Metsas hulgub hunt! Mis sa tegid metsas?

Vanaema *(on söögilauast üles tõusnud ja sihib oma voodi ääre poole. Tiina lähedale seisma jäädes).* Latseke, millest sa elad metsas, kui sa metsa jooksed?

Perenaine *(söögilauast).* Seda sina veel küsid? Mets on ju liha täis.

Tiina *(nuttes nagu enne).* Millest ma elan? Ei millestki, vanaema. Metsas on marju, metsas on oblikaid ja juuri. *(Ülevoolavas härduses ennast vanaema ette maha visates ja tema põlvede ümbert kinni hakates.)* Sina, vanaema,

sina ei keela mulle oma armu! Ma olen ju küllalt põlvede peal maas Jumala poole äganud, aga tema ei halasta! Ikka jälle tuleb see taltsutamatu viha, ja mina ei saa selle vastu! Lapsena olin ma hea, usu mind, vanaema, ma olin hea! Aga kui nad ütlesid, et minu ema olevat nõid, kui nad ta surnuks peksid, kui nad mind sajatamise sõnadega läve eest läve ette saatsid, siis! Siis kasvas see viha iga ülekohtu vastu mu pisukeses südames nagu kõva tükk ja on minuga ühes suureks kasvanud ja ma ei saa selle vastu. Ma ei saa selle vastu, usu, vanaema, ma ei saa!

V a n a e m a. Aga metsa jooksed sa, latseke, ja oled seal päevad ja ööd!

T i i n a *(ülevoolavas härduses).* Ah, vanaema! Metsas on nii hea ... nägu sambla sisse suruda ja nutta ... kuni viha — tilk tilga järele sulab ja süda jälle kergemaks saab. Seal ei tahakski nagu enam inimene olla, tahaks olla metsas, prii ja vaba, vaba ja prii ...

M a r g u s *(lahtiste kätega Tiina poole tormates).* Tiina!

P e r e m e e s *(Marguse käsivarrest kinni haarates ja teda tagasi tõugates, Tiina poole pöördudes, ülekeeva vihaga).* Libahunt!

T i i n a *(nagu ussist nõelatud, üles karates, vaarudes; vanaema astub eemale).* Seda ütled ka sina! *(Nagu paludes ülestõstetud kätega — siis kätt silmade ette kattes.)* Halastaja Jumal!

P e r e n a i n e *(laua äärest).* Sa oled ometi ise jaanitule ääres kõigi inimeste kuuldes tunnistanud, et sa libahunt oled! Mis sa's nüüd seda veel salata tahad?

T i i n a *(perenaise poole sirutatud kätega).* Oh, ema, mis sa seda ette heitma hakkad, mis valus ja vihas meeleheitja inimese suust mõtlemata üle huulte tuli!

P e r e m e e s *(valusa kibedusega).* Mõtlemata? Ütle parem, kuidas sa mu poja oled ära nõidunud ja enesele järele pannud!

T i i n a *(tõusva uhkusega).* Ei ole mina Margust ära nõidunud ega enesele järele pannud; seda teab Margus, seda teab Jumal, seda teate teie. Ja kui Margus minu poole hoidub ja mind tahab *(ta silmad löövad lõkendama),* siis on see ta oma vaba tahtmine! Ja mina — võin ainult uhke olla, et hea inimese südame enesele olen võitnud ja — olen hingepõhjast alandlik ja tänulik, et ma Jumala suures maailmas hoopis maha jäetud ja üksi ei ole ...

Peremees *(ei suuda ennast enam taltsutada, peaaegu karjudes).* Nõid oled ja nõia palga saad korra, nagu su ema nõid oli ja oma palga sai. Välja minu katuse alt, ussiseeme!

Tiina *(leekivas vihas).* Mis?! Nõid — olen mina ja nõid oli mu ema . . . ? Minu ema ihu mullas ja hingekest õndsate hulgas tuled sa — teotama? Minu ema, kelle lapse sa ometi puhtast halastusest enda juurde võtsid, teda toitsid ja katsid!

Peremees *(ära pöördudes).* Olgu ka neetud see tund, kus ma seda tegin!

Tiina *(ennast taltsutades, kaeblikult esiti, siis vihaselt).* Oh, et te parem mind kiskjate loomade kätte oleksite jätnud! Siis oleks varakult kõigel valul ja piinal ots olnud. Hing oleks ema juurde ja Jumala sülle tagasi saanud. Leiba olete ihule andnud, hinge olete nälgida lasknud. Toitnud ja katnud olete, armastanud ei ole te mind. Ihule andsite varjupaiga, hing jäi üksi. Ja otsis hinge! Otsis teie hinge kümme pikka aastat, aga ei leidnud. Mürki olete mu hingesse valanud! Ja nüüd, kus ma tulen abi ja armu otsima, teie juurde, kes mulle isa ja ema pidid olema, nüüd! nüüd ütlete ka teie: libahunt! Tulgu see teie hinge peale! Ah!! Ei ole siis ka minu südames enam sädet lapse-armastust ega tänu — me oleme tasa!

Margus *(hädaldades).* Tiina! . . . Missugune sa isa ja ema vastu oled!

Tiina *(nagu enne).* Ei ole need mulle isa ja ema! Ja ei ole ka sinule isa ja ema, kui neil sinu vastu armu ega halastust ei ole! *(Rahulikumalt.)* Margus! Suures raamatus seisab: mees jätab isa ja ema maha ja hoidub naise poole — *(pöördub minema)* — tule!

Margus *(õnnetult).* Ja kuhu? Mõtle ise järele — kuhu!

Perenaine *(nagu pilgates).* Kuhu ta peab tulema, kust teid tagasi ei tooda!

Margus. Ja kes meid paari, kes meid kirikukirja paneb, kui mõisa kirja ei ole!

Tiina. Mina tean koha, kust meid keegi tagasi ei too. Laanes, soode ja rabade taga, kust kurg ka ainult lennates üle pääseb, on mägi, mäe sees allikas ja koobas. Ja paari? Paari paneb meid Jumal. Tule, kui sa minu oma oled! . . .

Mahtra sõda.

Rehepeks.

„Uusi ahteid maha, te vedelvorstid! Mis palvetundi te peate? Paluge, kui palju tahate, põrgu lähete siiski kõige oma laiskusega!"

Ta polegi nii kuri, see laia lõuaga, tugeva, jändriku kehaga must vanamees seal tolmupilve sees, tahmase ukse kõrval. Ta pragab ja kirub ainult nii kombe pärast ja ka sellepärast, et ta muud abinõu ei tunne neid venivaid, lossilangenud tondikujusid seal põhkudes veidigi elustada, ning lõpuks sellepärast, et temalt valju vastutust nõutakse, kui töö õigeks ajaks valmis ei ole. Ja kuna ta kärgib ja paugub ja ikka tüsedamaid sõnu otsib, tuksub ta laia suu ümber vahel salajane naeratus, mis pikkamisi ta lagedat lõuga mööda alla tihedasse, pulstunud habemesse ronib, habemesse, mis nagu vildist võru ta kurgualust ja poolt kaela ümbritseb. Ei, Vidiste Mart, Vaitla mõisa rehepapp, polegi nii kuri, kui ta suuga püüab olla, ja et kõik rehelised seda teavad, siis laseksid nad teda rahuga pragada, kui mitte ka kilter kepiga rehes ei seisaks ja kui see pikk, kondine, jutukehv pilvetõukaja mitte alati nii pahas tujus ei oleks, et ta suu asemel enamasti keppi tarvitab, millel on palju selgem keel kui Rehe-Mardi sõimurikkal suul.

„Uusi ahteid maha! Mis sa oma koodist niikaua tunnistad? Tahaksid talle vist elu sisse puhuda, et hakkaks ise lööma? . . . Ja sina, Triinu, juba jälle kükitad maha nagu munas kana! Juba su kintsud jälle kipitavad! Oota, ma lasen su varre otsa siduda ja su laisa kehaga ahtele pihta anda!"

Juba lähenebki oma kardetud pajukepiga. Aga Kiltri-Kaarli kepi eest kaob kõik, millel veel natukenegi elu sees on. See, kes

paigale jääb, on väsimuse tõttu nii kange ja tuim, et ta lööki enam ei märka kartagi.

Varsti on uued ahtelademed maas, pindad võetakse jälle varnast, paarid heidavad kokku ja edasi läheb öine töötants üle sahiseva vilja, läbi paksu halli tolmu ning pillimänguks on jälle vartade igavene ja kõigile nii tuttav kilk-kõlk! kilk-kõlk! kilk-kõlk!

Rehepapid teavad palju tontidest jutustada. Öised varjud petavad nende silmi, öised hääled nende kõrvu. Öö peidab oma musta tiiva all palju salapäraseid viirastusi. Unine, poolmagav silm võiks tervet pilti, mida rehealune praegu pakub, suureks viirastuseks pidada. Tõmmuhall kuni süsimust on terve ruum. Rasvküünlad tahmaseis laternais oma kollase helgiga on tontide silmad. Kiired, mis neist vaevaga läbi tolmuse ruumi poevad, kahvatavad eemal ikka enam ja enam surnukarvalisteks. Pikad laisad varjud roomavad üle põranda, ronivad seinu mööda üles, tõstavad oma hiiglapäid sarikateni. Väljas ulub sügisene tuul, nagu tahtes kogu maailma valu ja viletsust ühises vägevas nutulaulus, maailma ääreni kostvas suures ahastuskisas kuuldavale tuua. Reheväravad nuuksuvad, katus ägab ja oigab, pilved aga puistavad pisaraid alla — ojadena, nagu tahaksid uputusega kõike kinni matta, mis alt mustavast sügavikust nutu ja kaebe kujul ülespoole kerib maailmaruumi jumalikku rahu ja vaikust rikkuma.

Kari tonte, vaime, kooljaid, mis seal tuhmis tolmupilves, nelja nõest mustava seina vahel liigub! Neil ep ole silmi, neil ep ole suud, nina ega kõrvu; neil pole ka aju enam, mis mõtleks, ega südant, mis tundlikult tuksuks. Nad on tööriistad, nagu need kaks kokkuseotud puud nende käes, mida nad pindaks kutsuvad. Pint ja Mihkel — Mihkel ja pint; Liisu ja pint — pint ja Liisu — kõik üks, ütle, kuidas tahad. Ühel pole rohkem soove kui teisel, ühel pole rohkem nälga ja janu kui teisel. Sest nälja ja janu teadvuseks on tundmust vaja — pindal aga tundmust ei ole — ja Mihklil ja Liisul ka mitte.

Neljas rehi nädalas. Nelja rehe vahel üks öö puhkust. Kaks päeva ja kaks ööd järjestikku rasket tööd, siis üks öö und, ja jälle kaks päeva ja kaks ööd järjestikku rasket tööd. Ning leivakotis aganane leib.

Kilk-kõlk! Kilk-kõlk! mats-pots! mats-pots! Juba hakkavad löögid siin-seal oma heledat kõla kaotama, juba käib mõni pindapaar nõrgalt potsudes ja matsudes maha. Mõni toetab, kui lade läbi löödud, selja vastu seina ja jääb sinna kui puutomp seisma. Ükski ei lausu teisele enam sõna, ükski ei vaata enam teise peale, nad ei näe enam üksteise nägusid, ei tunne enam üksteise kogusid, nad aimavad ainult, et nende ümber inimesed liiguvad ja et nad ka ise liiguvad. Kõik on nagu paksu, läbitungimatu udu sees, hääled kajavad neile nagu kaugelt, kaugelt metsa või mere tagant kõrvu. Mõnede silmad on täiesti kinni, nad liiguvad ainult kehalise tunde järgi; teised vahivad klaasiste, tardunud pilkudega eneste ette maha.

Kaks noort ja nõrka, poiss ja tüdruk, üks ühest, teine teisest lademest, on ahtme pöörmise ajal istunud salaja pimedasse nurka. Kilter, kes isegi peab unega meeleheitlikku võitlust, lööb silmad lahti, vahib valjult ringi, näeb teist laisklejat, läheneb talle varvaste peal ja tõmbab poisile hea vopsu mööda selga. Magaja ärkab, aga ta nägu ei ilmuta mingit valutunnet, ta ei saa arugi, mis on sündinud, ja tahab uuesti norgu laskuda. Alles teine ja kolmas hoop ajavad ta jalule. Tüdruk on terasem ja õrnem: ta suust lipsab esimesel hoobil väike „ai", ja enne kui järgmine sajab, on ta juba töö juures.

„Teie unekotid! Või siin on teie magadiskamber!" nohistab kilter, kuna ta enda silmad vägisi kinni kipuvad.

„Liigutage käsi, liigutage käsi!" noomib rehepapp, kuna ta väravast välja vahib, märgates murega ikka helkjamaks minevat koidukuma.

Sõimu ja kepi varal aetakse elusaile ja elutuile tööriistadele uut jõudu tardunud liikmeisse. Jälle tõusevad ja vajuvad käed, jälle kõlksuvad ja matsuvad pindad, jälle sahisevad õled ja jälle

soriseb vili savist põrandale — kaunis kuldne vili, millest nii peent valget püüli, nii puhast magusat leiba tehakse, leiba, milles ei ole aganaraasu ega kliipõrmu.

Kui päikesetera süttib taevaveerul sätendades põlema — vihm on üle läinud — siis on rehi peksetud, neljas sel nädalal, juba nii mitmes sügise jooksul.

Kuidas? Kas neil pole heameel, et töö tehtud? Kas nende rinnas ainust sädetki sellest elustavast, õnnestavast tundmusest ei tärka, mida inimene maitseb lõpulejõudnud ja kordaläinud tööst? Oh ei! Nad magavad püstijalu ega tunne sellepärast midagi. Ning teiseks pole nende töö veel ammugi lõpul. Nende töö algab alles. See siretav tulikuul seal hallil taevaserval, mille kuldsed kiired praegu unest ärkavat karastatud loodust suudlevad, see on neile öistele töötontidele kohutavaks märgutuleks, et neid juba uus niisama ränk tööjärg ootab. Veel kaksteistkümmend tundi tööd, sõimu, keppi, aganast leiba, unega heitlemist — siis alles tuleb puhkeaeg, kallis magus laupäeva-õhtu . . .

Preili Marchand ja Herbert von Heidegg.

„Kui ma tohin paluda, preili Marchand?" ütles Herbert koolipreilile käsivart pakkudes, kuna mõlemad teised härrad viisakalt üles tõusid.

Juliette ärkas nagu unest. Ta võttis noore paruni käsivarre vastu. Pikkamisi sammus Herbert temaga teistele jalutavaile paaridele järele.

„Kas olete vihane, preili Marchand?" küsis ta tasa.

„Ei, ainult ehmatanud!"

„Teil on õigus vihane ja ka ehmatanud olla. Ma tahan selle eest muret kanda, et mu õde teilt andeks palub. Et seltskonna rahu mitte rikkuda, ei nõudnud ma seda temalt kohe."

„Ma ei soovi seda andekspalumist mitte, parunihärra," vastas Juliette kindlalt. „Ma ei ole mitte nii õrn, et ma eluga vilumatu

lapse ärritatud sõnu nii haavavaiks peaksin. Teie kaitsmisest saab mulle küllalt — ma tänan teid!"

Herbert vaatas laia, imestava, palavaks süttiva pilguga Juliette'i marmorvalgele näole alla.

„Kui hea te olete!"

„Hea? Ma ei pea headusest ise mitte palju lugu. Ma ei või mitte liig hea olla, kui ma vihkamiseks asja annan."

„Ah, see lapsik vihkamine!" lõi Herbert käega.

„Aga ka sel lapsikul vihkamisel on oma põhjus. Ma arvan seda tundvat. Kui meeleldi ei tahaks ma teie õele selgeks teha, et tal minu poolt midagi ei ole karta ja et ma õnnelik oleksin, kui ma tema usalduse ja armastuse võidaksin — seni pole ma temale suutnud läheneda ... Kuid me viibime juba liig kaua selle asja juures."

„Ma tahan hoolt kanda, preili Marchand, et mu õde viisakusepiire teie vastu enam ei riku," ütles parun kortsus kulmul. „Ja nüüd võime tõesti millestki muust kõnelda ... Mul on teid millegi eest tänada, preili Marchand."

„Mind?"

„Jah. Ma pean tunnistama, teie arvamised meie talupoegade viletsast põlvest on mind mõtlema pannud, ja ma olen tulemusele jõudnud, et teie seisupaik selles asjas mitte nii väga v õ õ - r a s pole, kui mu meelest esipuhku näis. Ma usun, et meie olusid võib parandada — see on kiiremas korras, kui meil üldiselt arvatakse. Peaasi oleks aga, et selles ühed teeksid algust, küll siis teised järele läheksid."

Juliette'i suur ja sügav pilk puudutas soojalt noore paruni põske.

„Ma rõõmutsen sellest tunnistusest," ütles ta, „aga mille eest te mind tänate?"

„Selle eest, et mind mõtlema panite. Ma viibisin kaks aastat Preisimaal, õppisin sealseid olusid tundma, nägin küll, et talupoeg seal märksa paremal järjel elab kui meil, kuid arvasin selle nähtuse põhjuseks Preisi talurahva paremat kultuuri, saksa

rahvuse suuremat töövirkust ja paremat iseloomu. Vaheajal olen aga mõne teie väite üle meeliskelnud ja aru pidanud. Teie arvates on eestlase tuimuse põhjuseks olnud ta senine igiraske elu ning vaimuvalguse täielik puudus. Parandataks neid puudusi, siis oleks loota, et ka meie talupoeg saaks teraseks, elavaks, mõtlevaks põllumeheks. Teil on selles vististi õigus" ...

Herbert hakkas neiule oma majanduslikke kavatsusi ette arutama, nagu kõnniks ta kõrval mõni kaaspõllumees, keda asi üliväga huvitab.

Kõigepealt olevat tal nõu oma talupoegadele, kui mõis tema valitsuse alla on saanud, niipalju kergendusi anda, et nad varaliselt kosudes raharendile ja viimaks kohtade omandamisele jõuaksid. Kui võimalik, tahtvat ta uues seaduses määratud orjusekergendustest veel alamalegi minna; iseäranis nõndanimetatud abitegu soovida ta väga kitsendada, kui mitte hoopis kaotada. Ta kahetsevat väga, et ta isa oma valdades veel mitte koole ei ole asutanud. Uus seadus tegevat aga koolide asutamise valdadele enestele kohuseks, sest iga kogukond, millel rohkem kui 300 hinge on, pidavat omal kulul kooli asutama ja seda ülal pidama, kuna vähemad vallad seks võivat ühineda. Rüütelkond seevastu kutsuvat omal kulul kaks kooliõpetajateseminari kubermangu kohta ellu ja muretsevat nende täielise ülalpidamise eest. Temal, Herbertil, olevat nõu oma valla kooli tähtsalt toetada ning alati selle peale vaadata, et sinna ainult tublid jõud õpetajaiks ametisse seataks. Ühtlasi tahtvat ta mõisnike seas mõtet õhutada kõrgemate talurahvakoolide asutamiseks, olgu kihelkonna, olgu kahe, kolme kihelkonna tarvis.

Preili Marchand vaatas sooja, rõõmsa pilguga temale otsa.

„See on teie tõsine nõu, parunihärra?"

„Jah," kostis Herbert. „Osalt tärkas see uid mulle juba välismaal pähe, sest ma nägin seal, kuidas nii mõnigi asjaajamine kooliskäinud talupojaga kergem ja lihtsam on kui meie nüride „loodus-inimestega"; kindlaks ettevõtteks tegin oma mõtte aga

alles siin, kus teie teravad, aga õiged arvustused minusse hakkasid mõjuma."

„Te olete sellega kahtlemata õigel teel, parunihärra," ütles koolipreili, käsi nagu tänulikul rinnakergendusel kokku pannes, „ja ma olen julge, et te oma ettevõtteid kunagi ei kahetse. Need vaesed inimesed siin on ju igale kaastundlikule pilgulegi vastuvõtlikud."

„Iseenesest mõista," kõneles noor parun edasi, „viskan oma mõisas kõik vananenud majapidamise-rämpsu aegamööda kolikambrisse. Ajakohased tööriistad — masinad, see on minu juhtsõna. Kogu põlluasjanduse sean uuele järjele."

„Kas teie uuendusplaanides veel üks punkt ei seisa?" küsis Juliette lühikese tumma vaheaja järele.

„Missugust mõtlete?"

„Ihunuhtlust. Kas te seda toore keskaja jõledat jätist oma mõisas ka mitte kolikambrisse ei heida?"

„Jah, preili Marchand, ka sellele olen mõtelnud," vastas Herbert. „Uue, varsti ilmuva seaduse järele ongi mõisniku poolt mõistetava koduse karistuse määr palju madalamale seatud: leivavanema õigust mööda võib ta teenijat, töörahvast ja päevilisi vastupaneku, hooletu töö või rahurikkumise eest ainult kaheksateistkümne vitsahoobiga karistada või neid kaheks päevaks vee ja leiva peale kinni panna, kuna see nuhtlus siiamaani harilikult kuni viiekümne hoobini ulatus. Mul on nõu ihulikku karistust ainult kõige tungivamail korril tarvitada."

„Siiski? Te ei taha ihulist karistust mitte täiesti kõrvale heita?"

„Aegamööda, preili Marchand! Mõtelge ometi, et mulle, kui ma sest karistusest loobuksin, mingit võimu kätte ei jääks, mille abil oma majas teenijate ja tööliste seas korda pidada! Nende hulgas on palju tooreid, pahuraid, hukkaläinud inimesi."

„Aga teile jääb ju vangistuse karistus ja vist ka rahatrahv?"

„Armas sõbranna, kui ma teid nii tohiksin kutsuda," vastas Herbert viisaka naeratusega, „te peate mind vabandama, kui

väidan, et teie kaastundlik süda ja hell inimarmastus, mida ma ju kõrgesti hindan, selles asjas oma nõuetega võimaluse piiridest välja lähevad. Te ei tunne veel maad ega rahvast, preili Marchand. Mitte ainult mõisnik kui majaisand ja mitte ainult mõisapolitsei kui valitsuslik ametikoht ei nuhtle süüdlasi ihulikult, vaid seda teevad üldse kõik meie alamat liiki kohtud: talupoegade eneste vallakohus ja sellest ning mõisapolitseist kõrgem maakohus ehk haagikohtunik. Meie karistusseadused kogu riigis põhjenevad teatava piirini ihunuhtlusel, ja et lugu nii on, tuleb küll üksnes sellest, et seaduseandjad kindlasti teavad: meie maal ja meie rahvaga ei saa ilma selleta läbi."

„Aga see rahvas on ju näilikult nii vagune, nii roomav-alandlik," tähendas Juliette.

„Jah, sellepärast, et ta kindlakäelise valitsuse all seisab, et ta kardab. Heitke aga ära, mida ta kardab, siis on vaikus ja alandus varsti möödas."

„Ei, parunihärra," vastas Juliette Marchand vaba, võiduka kindlusega, „selle arvamise vastu võitlen kõige jõuga. Vabadus pole veel kuskil ega kunagi toorestades, kõlbeliselt rikkudes rahvastesse mõjunud — see mõju on ainult vägivallal. Nagu vägivald ise on toores, nii võib ka vili, mida ta külvab, ainult toorus olla."

„Ma olen ju, nagu öeldud, selle poolt, et ihunuhtlus kaoks," kõneles Herbert edasi, „aga ta võib ainult aegamööda kaduda, mitte äkitselt. Mis te sellest, preili Marchand, ütlete, kui ma teile igapäevaste nähtuste järele tõendan, et meie talupoeg ihunuhtlust nii väga ei vihkagi! Ta võtab ennem vitsad vastu kui rahatrahvi — seda on meil enam kui üks kord juhtunud."

„Sest et tal raha ei ole!"

„Oo, tal oleks nii palju raha!"

„Siis tuleb see sellest, et teie talupojal inimlikku autunnet ega iseteadvust ei ole, ja see jälle tuleb sellest madalast inimlikust ning seltskondlikust tasapinnast, millele ta maha on rõhutud. Tehke, parunihärra, oma talupoeg priiuse ja hariduse kaudu mõt-

levaks ning vabalt tundvaks inimeseks, ja te näete, et ta ennem oma viimse riidehilbu seljast müüb, kui alandavale ja häbistavale ihunuhtlusele alistub."

„Ja, preili, see ei lähe aga mitte ühe löögiga — see nõuab aega. Ja mida niikaua peale hakata, kui talupoeg praegusest tasapinnast ülemale saab?"

„Teile jääb ju, nagu tähendasin, veel vangistuse nuhtlus."

Noor Heidegg raputas naeratades pead.

„Seda peaaegu ei peetagi karistuseks. Mis viga tööta istuda! Kuigi söök napp — kas kodus palju paremat? Pealegi on mõisnikule, eriti kibedal tööajal, otse kahjuks töölist kinni pidada."

Juliette'i näo üle lendas vari.

„Omakasul ei peaks siin otsustavat mõju olema, härra von Heidegg. Teil on hea ja aus süda, te tahate teistele mõisnikele moodsate uuendustega eeskuju hakata andma — kas ei oleks kõrge, kallis, paleuslik ja kõigiti aadlimehe kohane ka räägitavas asjas rada raiuda, teistele valgustades teed näidata? Püüdke selle aatega tutvuneda ja sõbruneda, härra von Heidegg!"

Paluvalt ja sisendavalt puutus neiu helisev metallihääl nooremehe kõrva. Herbert vaatas sügava, tunnistava pilguga kõneleja peale ja jäi mõttesse.

„Ma tahan katset teha, preili Marchand, ma tahan katset teha!" ümises siis.

„Ja ma soovin teie katsetele kordaminekut!" hüüdis Juliette tänuliku soojusega.

„Mahtra sõda".

Nüüd aga sündis midagi, mida nähes rahvahulk hingetõmbe unustas, mis pani näod kahvatama ja südamed tuksumast seisma.

Jüri Tork sammus malgata otsejoont kapten Bogutski ette, asus mõlema käega ta pagunitest kinni ja kiskus need krauhti

maha. Siis langes ta määratu rusikas raske hoobiga väeülemale pähe.

See kõik oli lühikese silmapilgu töö; enne kui keegi endale sündmusest õieti aru märkas anda, oli kõik möödas.

Aga niisama rabavana tuli pahateo hirmus tagajärg. Mitu püssi tõusis, paugud käisid, ja Jüri Torki hiiglakeha langes silmili põrmu sisse — kaks surmavat kuuli rinnas.

Sõda oli esimese ohvri nõudnud.

Ta oli alanud.

Silmapilkne sügav vaikus järgnes sündmusele. Ehmatuse kohmetus köitis keeli ja meeli. Siis aga tuli elu tardunud rahvamassi tagasi. Metsikult plahvatas põlema vihane võitlusehimu. Mürisev hurraa rohkem kui kahest tuhandest kõrist läbistas õhu, terve mets teibaid kerkis üles ja mässav laine oli soldatite pisukese salga üle kokku löömas.

Veelgi püüdsid väeülemad tõsisema verevalamiseta läbi saada. Major Laiming andis soldatitele käsu lasta, aga mitte rahvamurru sisse, vaid õhku. Kakskümmend viis pauku raksatas korraga. Suitsupilv varjas laskjaid ja heljus siis pikkamisi üle mässulise hulga. Rahvas püsis paigal. Taheti näha, kuidas kogulask oli mõjunud. Suurem hulk ei teadnud, et soldatid õhku olid lasknud. Vahiti langenute järele. Kui neid ei leitud, rõkkasid uued hurraahüüded, jälle tõusid teibad ja rahvameri sattus julgemini võimetu vastase poole liikuma.

Juba hakkasid malgahoobid soldatite sekka sadama, Peeter Olander laskis oma püssi nende peale lahti, Taaniel Schmiedeberg Mahtrast tormas major Laimingi kallale ja tahtis mõõga tal käest kiskuda, Jüri Mursa Harmist kiskus nooremagi ohvitseri pagunid õlgadelt. Väesalga juhatajad nägid ära: nüüd ei aita enam paljas hirmutamine, vägivallale pidi vägivallaga vastu astutama, verevalamist ei suutnud ükski võim enam keelata.

Soldatid said uuesti laskekäsu; seekord sihtisid püssid otse rahva sekka. „Tuld!" mürises majori komando, ja jälle kõmmus kakskümmend viis tuleriista korraga.

Kui suitsupilv seekord hajus, nähti igal pool voolavat sooja punast verd. Ja iga verelombi juurde oli tolmu sirutatud inimene, kes veel praegu oli jalul seisnud, teivast tõstnud ja täiest kõrist hurraa hüüdnud. Ühed olid otseti kukkunud, malka kramplikult käes hoides, teised selili, kolmandad küljeli; mõned põlvitasid, kätt rinna või külje vastu surudes, kuna neil veri sõrmede vahelt nõrgus, teised seisid veel püsti, aga tuikusid — tuikusid ja vajusid nõtkuvail põlvil pikkamisi maha. Üht haavatut nähti naeratavat — üllatatult, umbusklikult; ta tundis, et temaga on midagi sündinud, ei uskunud aga, et tal surm ihus oli. Alles siis, kui ta endal riiete seest nägi verd tilkuvat, tõmbus ta näost tõsiseks ja langes tummalt kummuli . . .

Esimese tardunud vaikuse järele kajas rahvamurrust umbne, lämblik sumin. See oli haavatute oigamine ja surijate viimne ägamine. Siis tuli nagu mere kohin kuuldavale. See oli vihalaine, mis käis rahvast üle. Kõik aga kostis ainult hetkeks kõrva. Taplusemüra, mis kohe seepeale algas, mattis sootuks iga nõrgema hääle.

See esimene tõeline tuleanne ja voolav veri mõjusid kahte viisi rahva kohta: ühed pöördusid metsikul rüsinal põgenema — see oli väike vähemik; teised tungisid vihase vaprusega, teibaid keerutades, karjudes ja vandudes, soldatite kallale. Lähemal silmapilgul algas kibe käsitsivõitlus; nagu mässav uputus lõi pisukese väehulga üle kokku ja mattis ta enda alla. Nähti ainult tõusvaid ja raksatavaid teibaid, vehklevaid ja torkavaid püssitikke, rüselevaid inimkeresid, kukkunute otsa hunnikusse langevaid võitlejaid. Ainustki pauku ei käinud enam. Püssid olid soldatitel tühjad, laadimiseks ei antud neile mahti. Meeleheitlikul jõul, surm silma ees, püüdsid nad tääkide ja püssipäradega määratule ülevõimule vastu seista, aga nad olid varsti nagu müüri sisse kiilutud, nii et nad sedagi võitlusviisi enam ei saanud mõjuvalt tarvitada. Mitmed olid teibahoopide all juba langenud, mõnedel kisti püssid käest ning siin ja seal oli neid hirmsas ründluses maha rabatud, nii et nad võitlejate jalge alla jäid.

Ka Võllamäe Päärnale ja Uuetoa Jürile oli sõjapalavik külge hakanud, kui nad nägid haavatud talupoegi veres maas. Eks need olnud ju nende vennad ja kaaslased, kes seal maha oli tapetud, ja sama saatus võis iga silmapilk neile enestele osaks saada. Võitluseviha, see pimestaja, mis ajab aragi sõduri lahingusse, ning loomulik enesekaitse-sund selle juurena käskisid mõlemat sõpragi oma teivaste ümbert tugevamalt kinni hakata ja esimestena võitlejate ridadesse tungida.

„Tule, Jüri! Tulge, mehed!" müristas Päärn, kui esimesed surmavad paugud olid langenud, ning paisunud veresooned ta otsaesisel ja vaht ta suuäärtes näitasid, kui vihane ärevus teda täitis. „Hoidke, kokku, mehed! Pange tee kinni, kui tahavad põgeneda! Meid tapetakse — tapame neid ka! Siin on igamees oma elu eest väljas!"

Ta tuiskas eel, temale järgnes sedamaid Jüri mitme oma valla ja paljude võõraste meestega, kes veel nõutult olid seisnud. Raske jõuga hakkas Päärna malk sõdurite sekka sadama; keda hoop tabas, see tuikus ja langes võitlejate jalgu, kuna ta lähedal seisnud kaaslased sööstsid ummisjalu pahemale ja paremale poole lahku.

Ainult natuke aega kestis väesalga vastupanek. Siis tuli peatu ja korratu põgenemine. Soldatid murdsid meeleheitliku täägivõitlusega rahvavallist ühes kohas läbi ja tormasid värava poole, mis viis Atlasse minevale teele. Seda teed mööda olid juba eel jooksmas need talupojad, keda püssipaugud olid pakku ajanud.

Ohvitserid Laiming ja Bogutski ei püüdnud soldatite põgenemist takistada. Nad nägid ära, et siin muud nõu enam ei aita. Aga nad poleks seda takistada võinudki, sest see sündis nii äkitselt ja nii kabuhirmulisel rüsinal, et ükski nende käsusõnu poleks kuulnud ega tähele pannud. Pealegi oli neil omaenese elu kaitsmisega nii väga tegemist, et neil väesalga juhatamiseks enam mahti ei olnud. Nad vehklesid, samm-sammult taganedes, mõõkadega. Major Laiming oli haavatud; murru seas oli ta selja tagant tugeva teibahoobi pähe saanud. Kuna tal mööda põske

ja kaela jooksev veri mundri peale tilkus, püüdis ta, endale mõõgaga teed raiudes, eemal sadulas seisvate hobuste juurde pääseda. Sama sihiga võitles ka kapten Bogutski, kes imelikul viisil oli veel veata, ehk ta küll ägedas teibarahes oli seisnud.

Kolmas, kõige noorem ohvitser, oli võitluse eel majorilt käsu saanud võimalikult salamahti rahva seast välja pugeda, hobuse selga hüpata ja oodatavale lisaväele vastu sõita, et selle tulekut taga kiirustada. Kuid nõu aeti nurja. Rahva seast oli noor leitnant või lipnik õnnelikult välja pääsnud ja härrasmaja ees seisvate hobuste juurde jõudnud. Aga kui ta parajasti hakkas hobuse selga hüppama, kisti ta jalgupidi jälle maha. Mitu talupoega oli talle järele hiilinud. Nähtavasti aimati ta nõu. Talle ei tehtud aga mingit muud paha. Mehed piirasid ta ainult ümber ja keelasid teda ära sõitmast.

Major Laiming ja kapten Bogutski aga lõidki endid õnnelikult hobuste seisupaigani läbi, hirmutasid siin seisvad vähesed talupojad mõõkadega kõrvale, hüppasid sadulasse ja kihutasid mõisaväravast välja, põgenevaile sõduritele järele. Ka leitnant pääsis nüüd kuidagi hobuse selga ja ajas mõlemale tuhatnelja järele. Temaga ühes ratsutas majori teener, kes seni hirmust lõdisedes hobuste juures vahis oli olnud.

Atla poole minev kaskedega piiratud puiestee ja ümberkaudne heinamaa pakkusid nüüd kummalist vaatepilti. Igal pool, kuhu silm küündis, nähti jooksvaid inimesi. Eel põgenesid need talupojad, kellele esimesed rahva sekka vinguvad kuulid ja haavatute ägamine hirmu olid peale ajanud. Nende kannul ja osalt nende seas vehkisid plehku pistnud soldatid väikeste salkadena või ükshaaval. Nende järele jälle tormasid talupojad, kes sõdurid põgenema olid löönud ja neid nüüd kaigaste ja vemmaldega taga ajasid.

Rübelevale rinnutsivõitlusele, mis mõisaõues oli möllanud, järgnes siin taplus kauge maa pealt. Joostes laadisid soldatid oma püsse ja kellel tagaajajad mitte otse kannul ei olnud, need pöördusid ümber ja lasksid järelejooksjate peale. Kuul kuuli

järele vihises üle tee ja heinamaa ning mõnigi mees, kes esimesest võitlusest elu ja tervisega oli pääsnud, langes siin haavatult maha. Kes märkas, otsis puude tagant varju. Julgemad ja vihasemad aga sööstsid sõduritele püsimata järele. Siin ja seal tekkisid uued ründlused. Saadi sõdur kätte, kelle tuleriist oli tühjaks lastud, siis algas võitlus teiba ja täägi vahel. Kahekesi ja salgakestena nähti vastaseid olevat kõikjal võideldes koos. Mõnes kohas hoidis soldat püssipärast, talupoeg aga täägist heideldes kinni. Verejäljed värvisid maantee tolmu ja aasa rohupinda. Siin oigas soldat lõhkise peaga vereoja sees, mitte kaugel temast talupoeg, kuul või pistehaav rinnus. Kes jõudis, puges põõsa või puu taha varju, et särgiribaga oma haava siduda. Ja ikka veel vihisesid kuulid üle tee ja heinamaa ning väsimatus tasuhimus jooksid talupojad võidetud väesalgale järele . . .

ERNST SÄRGAVA.

Rahvavalgustaja.

I.

Mudila köstri Arnika juures peeti jällegi pisukest õhtupidu. Ta ruumikas maja, mida lahutas paksu kuusemetsaga kaetud väike mäekülg kiriku all olevast pesakesest, oli valgustatud viimse toani, viimse kambrini, nõnda et ta eemalt kumas mingi sajasilmalise imeelukana vaatajale vastu ja kutsus külalisi seda meelitavamalt väikesest Mudila pesakesest enese poole.

Mudila ise asetses salajas mäerinnakese all kuusemetsa ääres, nii et temast paistis eemale üle metsaladva ainult jumalakoja tornitipp munaga, ristiga ja musta, räpase kukega. Salajas oli

kirik, salajas oli Mudila ise: majad, üsna pisukesed ja ilma suurema toreduseta, ulatusid katustega vaevalt kõrgemale kui kuuskede alumised oksad.

Pealtnäha näis Mudila elu ka samasugune olevat nagu tema toreduseta välimus: pood tuttava sildiga, pagarimaja luitunud kriimulise kringliga, mis haavas silma nii isuäratamata; kingsepaäri sinise saapaga ja nagu õhus rippuvate kingadega; majad pisukeste akendega, milledest teekannud ja lambid vaatajale iseteadvalt silma paistsid ja ligi versta maad huvitasid möödasõitjat, kellele saatus osaks oli andnud käia mööda seda postmaanteed, millel suvel tolmusammas pilveni keerles, kuna aga sügisel ja kevadel hobune ei jaksanud tühja vankrit porist läbi vedada, kusjuures teemehed kirusid, mudilased aga rahulikult sõnasid: „Ena ikki, ena: Mooses sai Punasest merest üle, tema aga ei jaksa Mudila kõvast postmaanteest läbi ronida!" — see kõik ja need kõik — ka mitte need lampide ja teekannude vahelt vilkuvad pudelid, millede nimed oma „Rum'iga" kaugeleloetavalt välja paistsid — see kõik ja need kõik ei teinud Mudilat teistest temasarnastest alevikupesadest isesuguseks ega andnud tema elust mingit eriaimet!

Kes aga oli Mudilas mõne nädala elanud, see pidi tunnistama, et seal peitus rohkem omapärast elu kui mõnes maakonnalinnas. See märkas ka, kui imetihti siin ja seal majade aknad valgeks kukkusid, valgemaks kui harilikult, ja isegi nagu kaunistasid ja torkasid vaataja silma oma kirjude sitskardinatega. Mudila päriselanikele oli niisugune allalastud kardinatega akende valgustuse põhjus üsna tuttav. Niisuguseid valgustatud aknaid olid mudilased juba harjunud nägema oma suurnike juures, nagu nad kutsusid nende valgustatud akende peremehi. Niisugusel korral sõnas mõni ninakam: „Täna on siin söömakord!", kusjuures ta sõna „kord" peale iseäralise rõhu pani.

Ja näis, nagu oleks nende akende valgustamises tõesti järjekord olnud, sest kui aknad hakkasid Mudila altpoolt otsast valgeks minema, siis venis see aeg-ajalt postmaantee äärt mööda

tuttavas korras ikka edasi ülespoole, kuni sai viimaks üles otsa välja. Harukorril rikuti seda järge, ja siis teadsid mudilased rääkida, et vallakirjutaja pühitsevat täna oma naisemehepõlve viieaastast juubelit, või et köster juba seitse aastat laulnud ühest raamatust, või et poekaupmees Annemann saanud uue voori rasvaheeringaid, sööb nüüd ise ja laseb teisi süüa selle sündmuse mälestuseks. Niisugused korrad kandsid ikka juubelipeo nime ja olid pühendatud üksnes omale ringkonnale. Eemalolijad ainult teadsid seda, aga osa võtta võisid nad üksnes valgustatud akendest.

Ja polnud selleks osavõtmiseks eemalolijail, rahval, ka mingit põhjust, sest Mudila suurnike ja Mudila rahva elu oli kaks iseasja, kaks ise-maailma, mida ei võidud köita ei sise- ega välissidemega.

Ja mis oli Mudila rahval, sellel rahval, kelle meessoost liikmed kandsid talvel suurte kõrvadega karvaseid mütse, mida nüüd Nanseni normaalmütsideks kutsutakse, suvel aga pakse musti villaseid riideid ja läikivate nokkadega mütse pidasid päris tõsiseks meeste peakatteks; kes austasid suuri sassis habemeid ja imesid ikka piipu; kelle naissoost liikmed pidasid aga suurte ruutudega kirjusid rätikuid naiste iluehteks, — mis oli sellel rahval tegu vallakirjutajaga, kes linnariidest ülikondi kandis ja paberosse suitsetas; või mõisaopmaniga, kes moonamehi alati tõbrasteks ülistas ja kelle naine kirjutajakaasale ikka suud andis, kui nad üksteisega kokku puutusid; või poekaupmees Annemanniga, kes igaühele „sõna" näkku viskas; või mis tegu oli neil köster Arnikaga, selle Arnikaga, kes oma nime „Arnick" kirjutas ja juba enam kui kakskümmend aastat oli kirikus harjunud käega orelit mänginud, alles hiljuti avatud kihelkonnakooli kõige parema välismaise meetodi järgi pidas ja kes heameelega nägi, kui talupojad, need suurte habemetega, läikivate nokkmütsidega talupojad, sügavasti kummardasid tema ees ja rääkisid temaga mütsitagi, kusjuures Arnikas armastas ütelda: „Pange aga müts pähe: ega ma Jumal ole!" — mis oli Mudila

TARTU EESTI KIRJAS[illegible] Nr.

rahval ja Mudila ametimeestel-käsitöölistel, rätsepatel ja muul sellesarnasel rahval kõigi nende suurnikega tegu ja ühist?! Kuidas võisid nad selle rahvaga sobida?! Nemad moodustasid oma ise-maailma, millel olid omad isesugused mõisted, isesugused lõbud, kogu oma isesugune maailmavaade. Ja sellest maailmast ei astunud keegi suurnik muidu välja, kui seda igapäevane ametitalitus ei nõudnud, ega võetud ka sellesse maailma teisest maailmast ühtki uut liiget vastu.

Mudila suurnikud olid muust maailmast, oma ümbrusest, täiesti lahutatud ja pidasid seda lahusolekut just auks ja uhkuseks. Ainus uus nägu, kes nende seltskonda ilmus kaks korda aastas, oli koguduse kirikhärra, kes pidas nagu oma kohuseks õhtul osa võtta köstri ja tema abikaasa sünnipäeva-pidustustest, pidada seal kaks söögipalvet, ühe pisukese tervituskõne, rääkida mõni lahke sõna söögilauas, et siis jälle minna, nagu ta vabandades ütles: „Aeg on väga kasin."

Poekaupmees Annemann sõnas siis ikka: „Noh, sõbrad, õhk on puhas! Nüüd võime alles peale hakata!"

Ja siis hakatigi peale — raha peale kaarte lööma, õlut jooma, musta-peetrit ja pikknina mängima ning viimaks ka tantsu laskma, mis hommikuni kestis.

Nõnda läks Mudila elu. Nõnda oli läinud ta ennegi ja nõnda pidi ta ka edaspidi minema, sest see elu oli neile pühaks saanud.

Arnika juurde tuli küll igal sügisel paar noormeest, aga seda Arnikat, kes talupoegadele armastas ütelda: „Ega ma Jumal ole!", kes enese tundis sellest küll natuke väiksema olevat, seda Arnikat ei jõudnud need noormehed teiseks muuta. Arnikas seisis oma arvamistes niisama kindlalt nagu kogu Mudila, nagu kogu ta suur köstrikoht, mis oli ta tarvitada poole mõisa suuruses, nagu kihelkonnakool, kus Arnikas direktoriametit pidas, vigaselt eesti keelt õpetas, lastele raamatu järgi jumalasõna ette luges, õpetamise aga jättis täiesti oma kahe abilise hooleks, kes köstrilt selle eest priilobi said, nagu ta hoobeldes kiitis, ja veel sada rubla raha. Arnikas kutsus neid küll oma abideks, aga

noormehed arvasid endid pärisorjad olevat ja kadusid ühetalvese teenistuse järel nagu tina tuhka, et võib-olla teistes samasugustes paikades Mudila sarnases vees edasi ujuda. Köster kaebas aga oma raske seisukorra üle, sõitis kahehobuse-tõllaga, kutsar pukis, linna, et naisele uus kübar osta või et ise vahel bürgerklubis mõistlik klaas ausat märga lasta oma janunevasse, suurest laulmisest ja õpetamisest kuivanud kõrisse.

Köster Arnikal oli nüüd jällegi au enese juures pidulisi näha. Seal istusid tema ümmarguse, söökidega koormatud laua ääres, millele toidud ja märjukesed nii maitserikkalt olid seatud, jälle kord Mudila suurnikud suuruse järgi kenasti reas.

Köstri paremal poolel asetses opman, siis opmani proua, keda küll rahvas Kure-emandaks kutsus, aga seda ei uskunud köstri külalistest keegi, et nende seas võis ka keegi emand asuda, pealegi ei olnud opman omaenese hääldamise järgi mitte Kurg, vaid Kurch. Tema järel võttis aset kaupmees Annemann, see väljakannatamatu Annemann, kes oma ülemeelikute sõnadega naistele alati hirmu peale ajas, ise aga sellest kõige vähematki ei hoolinud. Tema kõrval istus vallakirjutaja Kivi oma abikaasaga, kelle juures laua otsas köstrikaasa asus. Köstri vasakul poolel võtsid nii-ütelda teise järgu suurnikud aset: neiu Luise Frideriike Kaasike, noor neitsike, köstri kauge sugulane, Mudila prouade-emandate riiete looja, kes oli üle kihelkonna kuulus oma ilusa ja tarvilise käsitöö tõttu. Neiu Kaasikese kõrval olid harilikult köstri abilised, kes praegu aga puudusid, nõnda et rida lõppes emand Alviine Maasikaga.

See oli Mudila suurnikkude alatine seltskond, millele nad elasid ja milles liikusid.

„Aga, neiu Kaasike," küsis kaupmees Annemann järsku oma laia, lameda häälega neiu Kaasikeselt, kes vaikselt, endamisi mõttes olles ainult toiduga tegemist näis tegevat, „teie olete täna jälle lesk?"

„Oh, mis hirmus!" hädaldas neiu Kaasike, oma harilikku sõna „mis hirmus!" tarvitades, mis talle nii lihasse ja luusse oli kas-

vanud, et ta peaaegu ühtki tähtsamat lauset ilma selleta ei osanud alustada, „kuidas võin ma lesk olla, kui mul pole olnudki meest!" Seejuures liigutas ta õlanukke, nagu tahaks ta sedasama terve oma kehaga tunnistada, et tal veel pole meest olnud, ja naeratas elurõõmsa näoga nii, nagu oleks kaupmehe Annemanni jutt säärane, millele pole tarvis kõige pisematki tähelepanu pöörata, just nagu ei tahakski tema, see ilusa saleda kehaga, rõõmsa valge näoga ja pikkade juustega neiu, mehele minna. Ta naeratas ja vaatas oma selgete sinisilmadega, milledes taltsutamatu salatuli hõõgus, kaupmehe otsa, nii et see ei tundnud oma lauset küllalt põhjendatud olevat ja lisas:

„Sest neid on olnud juba viis; aga see, kes veel tuleb, ei ole siia sõitnud!"

„Mis hirmus!" kaebas neiu Kaasike veel enam punastades, sest neiu teadis väga hästi, et kaupmees mõtles nende viie all endisi köstriabilisi, keda köstri abikaasa heameelega oleks soovitanud neiule, aga need tulid ja läksid, ilma et nad oleksid tähelegi pannud, et neiu Kaasike ei pidanud sugugi nii võimatuks mehele minna.

Annemann nägi, kuidas neiu punastas ja häbenes, kuidas ta silmad maha lõi, naeris aga siiski täiest kõrist ja vaatas pilkavalt Kaasikese otsa.

Köstriemandale oli kaupmehe naer vastumeelt ning piinlik ja ta, võttes neiu oma kaitse alla, ütles ta: „Aga, härra Annemann, jätke ometi preili Luise rahule! Te ei või ka ühtki inimest pilkamata jätta!"

„Ma näen, teie olete prohvet," naeris Annemann heameelega; „siis ütelge mulle, kuidas ma pean selle sinepitoosi enese juurde saama," kusjuures ta käega näitas laua keskkoha poole.

„Ah, mis hirmus!" kaebas Kaasike. „Teie ei või rääkida ka nagu ristiinimene!"

„Kui vaim käsib sedaviisi!" vastas kaupmees naerdes.

Annemanni vaim ei andnud iialgi käsku teistmoodi rääkida. Päris õiget juttu ajas Annemann harva, nagu ta ise ütles: „Siis,

kui inimene hakkab jampsiks minema." Tema kõne oli ikka segu lendsõnadest, kõnekäändudest, laulu- ja muist sõnust. Oma veidra jutuga tegi ta inimestele palju nalja. Ta pood oli alati ostjaid täis, nii et teda võis jõukaks meheks arvata, misläbi lugupidamine temast tõusis ka Mudila suurnike seas. Kaupmees sai sellest väga hästi aru, et teda tema jõukuse poolest loeti suurnike kilda, ja seepärast ta ei häbenenud sugugi neid suusõnal kui ka kirjas puudutada. Oli tema käes peopidamise kord, siis saatis ta harilikult järgmise sisuga kirjad:

„Austatud Mudila härrad ja prouad!

„Mina, II gildi kaupmehehärra Annemann, ristinimega Kaarel, muidu aga Carl, annan neile inimestele teada, kelle juures mina olen süüa ja juua saanud, et tänasel päeval minu eluruumides üks samasugune sööma- ja joomakursus toimub selle mälestuseks, et ma ühe tonnitäie head vankrimääret olen saanud. Kellel kõht tühi või kiilikas kõrbeb, see olgu punkt tund aega enne söögi hakatust minu juures, sest sellest minutist peale algab suumusklite harjutus.

Väga tõsiselt

C. Annemann, II gildi kaupmehehärra."

Sõnal „härra" oli alati kriips all.

Saajad pahandusid harilikult säärase kutse üle, aga minemata ei jäänud keegi, sest kes tahtis niisugusest tähtsast mälestussöömaajast ilma jääda!

Aga Annemannil oli ka teisi mälestuspäevi: vahel seisis vankrimäärde asemel, „et kilud läinud hapuks" või „et olen ostnud uue hoovikoera" või muu sellesarnane põhjus. Muidu oli aga sisu ikka üks ja sama, ja sõnal „härra" oli ikka kriips all. Mõned arvasid, et ta sellega köstrit narrib, kes ei tahtvat „härra" olla, vaid pidavat leppima „isandaga", aga kirjutaja Kivi teadis seda paremini seletada: tema teades lugenud Annemann kord vallamajas kirikuvöörmündri kirja, mille all seisnud „baron Stock-

mann, kirikuvöörmündrihärra", ja sestsaadik hakanud ka kaupmees ennast härraks kutsuma.

Säherdune isesugune imelik mees oli Annemann, ja teiste hädaldused ning pahandused ei aidanud siin midagi ega julgenud teised kaupmeest eneste seast ka välja heita!

„Aga kuidas käsib vaim teil niisugust sodi ajada?" küsis köstriemand.

Annemann tegi tõsise näo ja vastas Schilleri „Mereniglase" sõnadega (muidugi saksa keeles):

„Oo inimene, sa jäta maha,
mis Jumal sull' näidata ei taha!"

Vallakirjutaja hakkas naerma, nii et köster pidi silmad üles tõstma ja oma kõne opmanikaasaga pooleli jätma. Peaaegu terve laudkond vaikis, ainult opmaniemand kõneles: „Oh, mis kaunis, justkui meie paruniproua juures! Ma olen ka nii seadnud: esiti ukse kohal ülal väike pilt, siis paremal pool nurgas pisuke kipskuju — Sokrates . . ."

„Mitte Sokrates, vaid Goethe . . ." parandas valitseja Kurg.

„Või Schiller või Goethe . . . ühe sõnaga . . . üks tähtis kuju . . ." korrutas emand edasi. „Aga see annab toale niisuguse armsa ilme, et väga sõbralik on seal elada! "

Seejuures oli valitsejaemand väga vaimustatud, et tal oli õnnestunud niisugune tuba saada nagu paruniproual.

Annemanni vastus köstriemandale oli seganud tema juttu ja kui teised naerma hakkasid, arvas opmaniemand, et tema jutu üle naerdi; seepärast ütles ta nagu kõigile:

„Tulge, vaadake, tulge ometi kord ja vaadake! Proua Maasikas tunneb väga hästi paruniproua maitset. Ja-ah?!"

Proua Maasikas istus laua ääres vagusi. Nagu enese jaoks oli ta kõige aja olnud. Ja kui valitsejaemand, kes poolvastas tema kohal istus ja temale selle „ja-ah!" nagu seletuseks ette pani, siis lõi ta oma tõsised, sõstrakarva silmad, mis pisut altkulmu

vaatasid, üles, ja nagu kaasatundmatult jäi ta valitsejaemandat vaatama. Näis, nagu ei huvitaks teda see maja kaunistuskraam sugugi, nagu ei oleks temal kogu selle majaga ja inimestega midagi tegemist, nagu oleks tema kogemata siia juhtunud, et oma iluga, külgetõmbava iluga Mudila suurnike lauda ainult kena lillekimbuna kaunistada.

Valitsejaemanda küsimine ja emand Maasika küsiv, osavõtmatu vaade lõpetasid korraga laudkonna jutu ja kõigi silmad olid kiindunud küsitavasse, kes aga ei teadnud, mida vastata.

Seda pilku tarvitas jälle kaupmees ja kurki taldrikule pannes ning teda kahvli otsas veeretades küsis ta nagu kurgilt:

„Miks sa nutad, lillekene,
nupud sul täis pisaraid?"

Laudkond lõi jälle laiale naerule, sest kõik teadsid väga hästi, kelle kohta need „lille" sõnad käisid, — emand Maasikas oli selle sõna täies mõttes lill, kes ei häbenenud oma ilu. Emand Maasikas oli keskkasvu naisterahvas, kelle kehakuju ja nagu valgest marmorist voolitud kael, õlad ja käsivarred tema näoga, mille peamised ehted — kurvalt, pisut altkulmu vaatavad sõstrakarva silmad — olid oma otsiva vaatega täies kooskõlas, mille läbi ta meeldis igale iluduse austajale. Emand Maasikas teadis, et ta oli ilus, ei salanud seda ega püüdnudki seda varjata. Ta käis ikka väga maitsekalt riides, kusjuures ta ei varjanud oma kaela ja käte ilu.

Esialgu, kui emand Maasikas mõisast, kus ta oli olnud prouale toaneitsiks, Mudilasse ilmus, tekitas ta lahtine kael Mudila elanikkudele palju juttu, isegi kaupmees Annemann oli nimetanud, et tema poes olevat riideküünar väga odav, aga emand Maasikas laskis selle tähele panemata mööda minna ja ilmus oma kauge sugulase, vallakirjutaja Kivi õhtupidudele ikka oma vanas tuttavas riietuses.

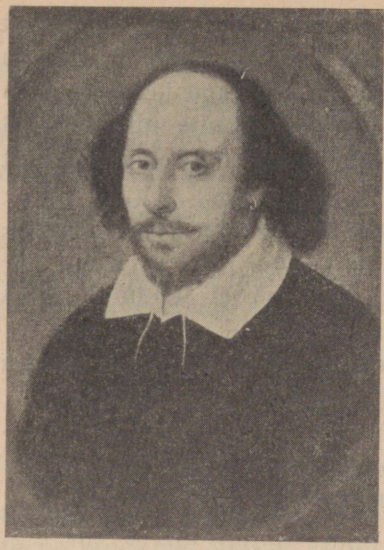

William Shakespeare.

Et emand Maasikas ka väga kenasti laulis ja kitarri mängis, millest ta mõistis kuulamisväärt lugusid välja nõiduda, siis oli Mudila suurnike seltskond nagu sunnitud emand Maasikat võtma eneste sekka ja vahel teda veel koguni paluma pidudele tulla.

Muidu nad ei oleks seda ehk teinud, sest Maasikas oli ainult pagariemand ja pagariga ei käinud see seltskond läbi.

HAMLET.

William Shakespeare.

KOLMAS AKT.

1. stseen.

Hamlet.

Olla
või mitte olla — see on küsimus.
Kas oleks ausameelsem kannatada
paiskeid ja nooli valjult saatuselt,
või relvi tõstes hädamere vastu,
lõpp neile teha? Surra — uinuda —
muud midagi; ning öelda, et ses unes
me hingevalu kaob, need tuhat tõuget,
mis loomupäranduseks on me lihal;
see oleks lõpetus, mis hardasti
on ihaldatav. Surra — uinuda —

nii; uinuda! Võib-olla, undki näha?
Jah, seep see ongi. Sest mis unenäod
meil' võivad tulla selles surmaunes,
kui vabaneme surelikust möllust,
see sunnib seisatama, see on põhjus,
mis viletsusel' annab pika ea.
Kes kannaks elu pilkamist ja hoope,
rõhuja iket, kõrgimeelse sõitlust,
põlatud armu piina, kohtu aeglust
ja võimu ülbust, põtkeid, mida teene,
mis kannatlik, saab kõlbmatuilt, kui ise
ta rahupõlve luua endale
võiks palja naaskliga? Kes kannaks koormaid
ja higistaks ning oigaks elu vaevus,
kui kartus mingi ees veel pärast surma —
seal uurimatul maal, kust rändurid
ei tule tagasi — ei segaks tahtmist
ja pahesid, mis olemas, ei sunniks
meid ennem kandma, kui et uutele,
mis meile tundmatud, me tõttaksime?
See teadlikkus teeb pelgureiks meid kõiki;
ja nõnda südikuse loomupuna
meis tõmbub üle mõtte kahva kaega,
ning südamikud, võimsad üritused
väärteele satuvad ja kaotavad
teo nimegi. Kuid tasa! Õrn Ophelia!
Oo, näkineitsi, oma palvetesse
kõik minu patud põimi!

Ophelia.

Kallis prints,
kuis elasite kõik need päevad?

Hamlet.

Hästi,
ma tänan alandlikult; hästi, hästi.

Ophelia.

Prints, mul on mälestisi Teie käest;
ma ihaldasin tagasi need anda
ju ammu; võtke nad, ma palun, nüüd!

Hamlet.

Ei, mina mitte; pole sulle andnud
ma iial midagi.

Ophelia.

Küll, prints, ma tean,
et andsite; ning kaasas olid sõnad
täis õrna hõngu, mis veel kallimaks
nad tegid. Nüüd, kus kadunud see hõng,
nad võtke tagasi, sest õilsas meeles
vaid odav hind on rikkalikul kingil,
kui lahkus haihtub annetaja hingest.
Siin on nad, prints.

Hamlet. Ha, ha! Kas oled aus?

Ophelia. Prints?

Hamlet. Kas oled nägus?

Ophelia. Mis see tähendab, prints?

Hamlet. Et kui sa oled aus ja nägus, sinu aususel ei peaks olema läbikäimist sinu iludusega.

Ophelia. Prints, kas võiks iludusel olla paremat seltsi kui ausus?

Hamlet. Muidugi, jah; sest iluduse võim moondab ennem aususe sellest, mis ta on, sobitajaks, kui et aususe jõud suudab iluduse enda sarnaseks teha; omal ajal oli see paradoks, nüüdne aeg aga tõestab seda. Ma armastasin sind kord.

Ophelia. Jah, prints. Te sundisite mind seda uskuma.

Hamlet. Sa ei oleks pidanud mind uskuma; sest voorust ei saa meie vanale tüvele nii külge pookida, et endist maiku järele ei jääks. Ma ei armastanud sind.

Ophelia. Seda enam olin petetud.

Hamlet. Mine kloostrisse! Miks tahaksid olla patuste sigitajaks? Olen ise kaunikesti aus, kuid ometi võiksin ennast süüdistada sääraseis asjus, et

oleks parem, kui mu ema mind ei oleks sünnitanud. Olen väga uhke, kättemaksuhimuline, auahne; mul on rohkem patustusi käepärast, kui mul on mõtteid nende mahutamiseks, kujutlusvõimu neile kuju andmiseks või aega nende teostamiseks. Miks peaksid säärased elukad kui mina taeva ja maa vahel roomama? Me oleme kõik viimased kelmid; ära usu kedagi meist! Mine oma teed kloostrisse! Kus on su isa?

Ophelia. Kodus, prints.

Hamlet. Lase uksed tema taga lukku panna, et ta ei mängiks kuski mujal narri kui omas kodus! Jumalaga!

Ophelia *(kõrvale)*. Püha taevas, ole talle abiks!

Hamlet. Kui abiellud, annan sulle selle vande kaasavaraks: ole sa karske kui jää, puhas kui lumi, laimu sa siiski ei väldi. Mine kloostrisse, mine! Jumalaga! Kui sa aga nimelt tahad abielluda, siis abiellu narriga; sest targad mehed teavad liiga hästi, mis koletisi teie neist teete. Kloostrisse mine; ja õige kähku! Jumalaga!

Ophelia *(kõrvale)*. Oh, taeva väed, tehke ta jälle terveks!

Hamlet. Olen kuulnud teie võõpamisest õigegi küllalt; Jumal andis teile ühe näo, teie aga teete endile teise ette; te kepsite, sõrgite, sosistate ja mõnitate Jumala loodud hingelisi ning oma kergemeelsuse moondate lapsikuseks. Minge, ma ei taha sellest enam teada; see on mind hulluks teinud. Ütlen sulle, abielupaare pole meil enam tarvis; kes juba paaris on, elagu edasi, kõik peale ühe; teised jäägu, nagu nad on! Kloostrisse mine! *(Lahkub.)*

Ophelia.

Mis ülev vaim on rusuks varisend!
See rüütli, haritlase, sõduri
silm, keel ja mõõk, me riigi õis ja lootus,
see kombe peegel, välisviisi eesmärk,
see vaatlejatest vaadeldu — kõik hukkund!
Ja mina, väetim, vaeseim neiudest,
kes jõin ta kõlarikka vande mett,
nüüd näen, et siin see ülev, kõrge mõistus
kui mahe kell on häälest läind ja kore,
see võistlematu õitsev nooruskuju

on hävind hulluses. Miks seda tean;
miks nägin, mis ma nägin, näen, mis näen!
(Ilmuvad tagasi kuningas ja Polonius.)

Kuningas.

Arm? Ei ta erutus käi seda teed;
ning mis ta rääkis, kuigi vormilage,
ei olnud hullus. Hinges midagi
tal peitub, mida haub ta kurvameelsus;
ning kardan, et sest pesast väljuda
võib hädaoht. Et seda takistada,
ma kiire otsusega võtsin nõuks:
ta mingu rutuliselt Inglismaale,
et sealset maksuvõlga sisse nõuda!
Võib-olla, meri, erinevad maad
ja muutuv ümbrus peletavad selle,
mis püsib hinges tal ning mille kallal
nii murrab pead, et endale jääb võõraks.
Kuis arvad?

Polonius.

Oleks hea; kuid siiski usun,
et tema mure alguseks ja eoks
on pettund armastus. Mis on, Ophelia?
Ei ole tarvis meile aru anda,
mis kõneles prints Hamlet; kuulsime
kõik ise. — Tehke nii, mu kuningas,
kuis arvate, kuid pärast mängu võiks,
kui see teil' sünnis näib, veel kuninganna,
ta ema, üksi teda paluda,
prints Hamlet öelgu talle oma mured.
Ta olgu karm ja kindel; ning te loaga
jään mina nende jutu kuuldepiiri.
Ei saa ka ema jagu temast, saatke
siis Inglismaale ta või pange vangi,
kuis teile parem näib.

Kuningas.

Nii teemegi.
Hull suurus ei või käia vahita.
(Lahkuvad.)

VIIES AKT.

1. stseen.

Esimene hauakaevaja. Kes ehitab tugevamini kui müürsepp, laevameister või puusepp?

Teine hauakaevaja. Võllategija; sest see on ehitus, mis tuhat elanikku üle elab.

Esimene hauakaevaja. Sinu vaimukus meeldib mulle, tõepoolest. Võllas on hea asi; kuid kuidas on ta hea? Ta on hea neile, kes teevad halba. Sina aga teed halba, üteldes, et võllas on tugevamini ehitatud kui kirik; järelikult oleks võllas sulle hea. Uuesti siis.

Teine hauakaevaja. Kes ehitab tugevamini kui müürsepp, laevameister või puusepp?

Esimene hauakaevaja. Jah; vasta mulle, saad õhtule!

Teine hauakaevaja. Kohe ütlen.

Esimene hauakaevaja. Noh?

Teine hauakaevaja. Tulise päralt; ei oska ütelda.

(Ilmuvad eemalt Hamlet ja Horatio.)

Esimene hauakaevaja. Ära oma ajusid kauemini selle kallal piina; laisa eesli sammu sa piitsaga ei paranda. Kui sult aga teinekord sedasama küsitakse, siis vasta: hauakaevaja. Hooned, mis tema ehitab, püsivad viimsepäevani. Nüüd lippa kõrtsi ja too mulle toop viina!

(Lahkub teine hauakaevaja.)

(Kaevab ja laulab.)

Kui noorelt süda kees, jah kees,
küll magus see mull' näis;
aeg kadus — oh! — käest mul — ah! — lennates,
ilm oli ilu täis.

Hamlet. Kas puudub sel mehel arusaamine oma tegevusest, et ta hauda kaevates laulab?

Horatio. Harjumus on selle temale omaseks ja kergeks teinud.

Hamlet. Nii see on; mida vähem kätt tööks tarvitada, seda peenem on temas tunne.

Esimene hauakaevaja *(laulab).*

Kuid vargsi hiilis vanadus,
ta küüsi sattusin;
ning ilmast surm mu ära viis,
kui poleks eland siin.

(Viskab välja pealuu.)

Hamlet. Sel pealuul oli kord keel ja ta võis laulda. Kuidas see narukael teda vastu maad virutab, nagu oleks ta esimese mõrtsuka Kaini lõualuu! See võis olla mõne poliitikamehe ajuluu, kes tahtis Jumalat tüssata, kuid nüüd on see eesel temast üle. Eks või nii olla?

Horatio. Võib küll, prints.

Hamlet. Või mõne kojarüütli oma, kes oskas ütelda: Tere hommikust, armuline prints! Kuidas käsi käib, kallis prints? Või see oli härra Nii-ja-nii oma, kes teise Nii-ja-nii hobust kiitis, kui ta lootis selle endale manguda — eks või olla?

Horatio. Küll, prints.

Hamlet. Jah, nii see on; ja nüüd on ta ussi-emanda oma; põsed lohus, ja hauakaevaja labidas taob ta lõugu. Kena areng, kui meil taju oleks seda näha. Kas maksis neid konte ainult selleks kasvatada, et nendega kurni loopida? Minu omad valutavad, kui sellele mõtlen.

Esimene hauakaevaja *(laulab).*

Nüüd labidas ja kang, ja kang,
ja surisärgi kest;
ning mullakoopas oled vang,
jääd siia igavest'.

(Viskab välja veel ühe pealuu.)

Hamlet. Siin on veel üks; miks ei või see mõne advokaadi pealuu olla? Kus on nüüd ta konksud ja haagid, ta kohtuasjad, omandusaktid ja ta võtted? Miks ta sallib, et see toores mats nüüd sopase labidaga ta lagipead põrutab,

ega ähvarda teda peksmise eest vastutusele võtta? Hm! See mehike võis omal ajal olla suur maadeostja oma hüpoteekide, võlakohustuste, viivitustrahvide, kahekordsete käemeeste ja tasunõuetega. Ons see ta trahvide trahv ja ta tasude tasu, et ta tasane pealuu on ääretasa täis muda? Kas ei kindlusta ta käemehed, kahekordsed koguni, talle ostetud maadest mitte rohkem kui kahe kontrahi pikkuse ja laiuse? Tema maade kinnistusaktid mahuvad vaevalt sesse salve ja kas ei anta nende omanikule enesele ka mitte enam ruumi? Mis?

Horatio. Mitte täppigi rohkem, prints.

Hamlet. Kas pärgamenti ei tehta lambanahkadest?

Horatio. Jah, prints; samuti ka vasikanahkadest.

Hamlet. Lambad ja vasikad on need, kes selles kindlustust otsivad. Räägin selle mehega. — Kelle haud see on, taat?

Esimene hauakaevaja. Minu. — *(Laulab.)*

Ning mullakoopas oled vang,
jääd siia igavest'.

Hamlet. Usun, et ta sinu on, sest sa lamad temas.

Esimene hauakaevaja. Teie lamate väljas ning sellepärast pole ta teie oma; mina omalt poolt temas ei lama ja ometi on ta minu.

Hamlet. Lame on sees olla ja ütelda, et ta sinu on. Ta on surnuile, mitte elusaile; sellepärast on see lame.

Esimene hauakaevaja. See on elav lamedus; ta kipub jälle ära, minu käest teie kätte.

Hamlet. Mis mees see on, kellele sa hauda kaevad?

Esimene hauakaevaja. Pole see kellegi mees.

Hamlet. Mis naine siis?

Esimene hauakaevaja. Ega ka naine.

Hamlet. Kes temasse maetakse?

Esimene hauakaevaja. See, kes naine oli; kuid, rahu ta hingele, ta on surnud.

Hamlet. Kui põhjalik see mees on! Tuleb kõnelda täpselt, muidu panevad kahemõttelised käänud suu lukku. Jumala eest, Horatio, viimase kolme aasta jooksul olen tähele pannud: maailm on nii teraseks läinud, et talupoja

varvas rüütli kannal muhud marraskile tallab; nii ligidale ta tikub. — Kui kaua oled sa hauakaevaja?

Esimene hauakaevaja. Kõigist päevist aastas sain selleks tol päeval, kui kadunud kuningas Hamlet Fortinbrase võitis.

Hamlet. Kui kaua on sest tagasi?

Esimene hauakaevaja. Kas te seda ei tea? Iga tola teab seda. See oli samal päeval, kui noor Hamlet sündis; too, kes on hull ja kes Inglismaale saadeti.

Hamlet. Või nii? Miks ta Inglismaale saadeti?

Esimene hauakaevaja. Sellepärast, et ta hull oli. Ta pidavat seal oma mõistuse tagasi saama; ja kui ta ei saa, pole seal sellest suuremat viga.

Hamlet. Kuidas nii?

Esimene hauakaevaja. Seal seda tähele ei panda; seal on kõik niisama hullud kui tema.

Hamlet. Kuidas ta hulluks läks?

Esimene hauakaevaja. Väga veidral viisil, öeldakse.

Hamlet. Kuidas — veidral viisil?

Esimene hauakaevaja. Teadagi, just nii, et ta mõistuse kaotas.

Hamlet. Mis põhjal?

Esimene hauakaevaja. Eks ikka siin Taani põhjal. Olen olnud siin hauakaevaja, mehena ja poisikesena, kolmkümmend aastat.

Hamlet. Kui kaua võib inimene mullas olla, enne kui ta mädaneb?

Esimene hauakaevaja. Tõtt ütelda, kui ta ei ole mäda enne surma — nagu meil nüüdsel ajal küllalt on kärnaseid laipu, mis vaevalt kannatavad kirstu panna —, siis ta püsib oma kaheksa või üheksa aastat; parkal püsib oma üheksa aastat.

Hamlet. Miks siis tema kauemini kui teised?

Esimene hauakaevaja. Eks ta nahk ole tööga nii pargitud, et ta tükil ajal vett läbi ei lase; sest just vesi on nende pagana korjuste hullim hävitaja. Siin on pealuu, mis mullas on olnud kakskümmend kolm aastat.

Hamlet. Kelle oma ta on?

Esimene hauakaevaja. Pagana pöörase poisi oma. Mis te arvate, kelle oma see on?

Hamlet. Ma ei tea.

Esimene hauakaevaja. Katk talle kaela, sellele hullule kelmile! Ta valas mulle kord pudelitäie reinveini pähe. See pealuu siin on Yoricki, kuninga kojanarri pealuu.

Hamlet. Seesama?

Esimene hauakaevaja. See jah.

Hamlet. Näita siia! *(Võtab pealuu.)* — Vaene Yorick! — Ma tundsin teda, Horatio; lõpmatu nalja-andega, suurepärase kujutlusvõimega mees. Tuhat korda on ta mind kukil kandnud; ja nüüd, kui vastik on see mu kujutelule! Süda läheb pahaks. Siin olid need huuled, mida ma olen suudelnud ei tea kui tihti. — Kus on nüüd su pilked? su hüpped? su laulud? su lõbususe välgatused, mis panid laudkonna alati laginal naerma? Kas ei ole enam ühtki järel, et omaenese irvitamist pilgata? Kõik lohku vajunud? Mine nii mõne daami tuppa ja ütle talle: värvigu ta ennast tollipaksuselt, sellisele ilmele jõuab ta ikkagi; aja ta naerma! — Ole hea, Horatio, ütle mulle üht!

Horatio. Mida nimelt, prints?

Hamlet. Kas arvad, et Aleksandril oli mullas samasugune nägu?

Horatio. Täitsa samasugune.

Hamlet. Ja ta lehkas samuti? puh!

(Viskab pealuu maha.)

Horatio. Täitsa samuti, prints.

Hamlet. Kui alatuks tarbeks me võime tagasi jõuda, Horatio! Miks ei või meie kujutlusvõim Aleksandri ülevat põrmu jälgida, kuni ta leiab teda punniauku toppimas?

Horatio. Oleks liigne piinlikkus nõnda targutella.

Hamlet. Ei, tõepoolest, mitte põrmugi; võib temale sinna järgida küllalt tagasihoidlikult tõenäolisuse juhtimisel; umbes nõnda: Aleksander suri, Aleksander maeti maha, Aleksander muutus põrmuks; põrm on muld; mullast saame savi; ja miks ei võiks saviga, milleks ta muutus, punnida õllevaati?

Suur Caesar, surnult, saviks muutunult,
võib auku mattes eemal hoida tuult;
see põrm, mis terve ilma pidas vaos,
on tuisku takistamas seinapraos!

Tõlkinud *A. F. Tombach-Kaljuvald.*

WILHELM TELL.

Friedrich von Schiller.

TEINE VAATUS.

2. stseen.

(Walter Fürst, õpetaja Rösselmann, köster Petermann, karjus Kuoni, kütt Werni, kalur Ruodi ja veel viis maameest; kõik, neid on arvult kolmkümmend kolm, astuvad ettepoole ja asuvad tule ümber.)

Walter Fürst.

Nii peame oma vanemate [maal
ja vabal pinnal salaja ning [vargsi
kui mõrtsukad ning röövlid [hiilima
ja õise katte all, mis oma varju
küll harilikult annab kurjusele,
kui vandelased õigust otsima,
mis ometi on selge kõigile
kui avatud ja hiilgav päeva süli.

Melchtal

Mis sünnib täna öises pimeduses,
see vabalt paistku päikse helenduses.

Rösselmann.

Mu sõnu kuulge, vandeseltsimehed!
Me kogukonna aset võime täita
ja kogu rahva nimel kõnelda:
seepärast käigem vana kombe järgi
nii nagu harjund rahulikul ajal;

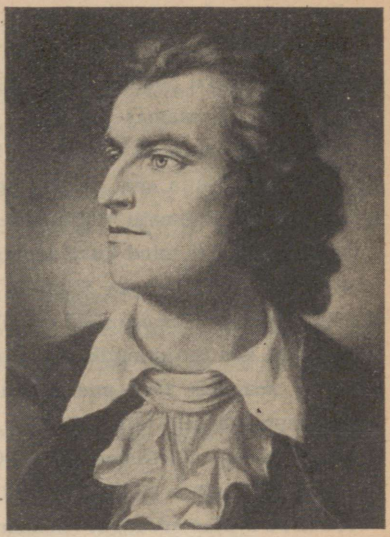

Friedrich Schiller.

mis päriselt ei vasta seadusele,
on vabandatav meie hädaga.
Kuid igal pool, kus õigus, seal ka Jumal,
ja tema taeva all me seisame.

Stauffacher.

Jah, käigem täitsa vana kombe järgi!
Kui ongi öö, me õigus paistab veel.

Melchtal.

Ehk puudulik küll arv, kuid siiski siin
on rahva süda, parimad ta mehed.

Konrad Hunn.

Ja kuigi raamatuid ei ole käes,
need kirjutatud meie südameisse.

Rösselmann.

Hää nii, sest kohe moodustame ringi
ja võimu mõõgad püstitame siin.

Mauer.

Maavanem mingu oma kohale
ja tema abilised tema juurde!

Köster.

Siin koos kolm rahvast, aga kellele
maakogukonnas anname aukoha?

Meier.

Las selle lahendavad Schwyz ja Uri,
me, Unterwaldi omad, loobume.

Melchtal.

Me loobume kui abitarvitajad,
kes paluvad, et aitaks võimsad sõbrad.

Stauffacher.

Siis võtku Uri mõõk, sest tema lipud
on sõjakäigul lehvind kõige ees!

Walter Fürst.

Au mõõka võtta jäägu Schwyzile,
ta suguharust kõik ju põlvnenud.

Rösselmann.

Mind laske otsustada auväärt võistlus:
maapäeval juhiks Schwyz ja sõjas Uri.

Walter Fürst *(ulatab Stauffacherile mõõga).*

Te võtke!

Stauffacher.

Ei, au vanemale jäägu!

Hofe.

Ea poolest oleks vanem Ulrich Schmied.

Mauer.

Ta tubli mees, kuid orjaseisusest,
ei Schwyzis see või olla kohtunik.

Stauffacher.

Siin on ju härra Reding, vana vanem?
Miks väärikamat tarvis otsida?

Walter Fürst.

Ta olgu päeva vanem, meie pää!
Kes selle poolt, see üles tõstku käsi.

(Kõik tõstavad parema käe.)

Reding *(asub keskele).*

Ei või ma käsi raamatuile panna,
siis taeva tähtedele vannun seda,
et õigusest ei mõtle taganeda.

(Tema ees tõstetakse üles kaks mõõka, kõik asuvad ringi tema ümber, Schwyz hoidub keskele, Uri paremale ja Unterwald pahemale. Reding seisab oma lahingumõõgale toetudes.)

Mis on siis see, mis kokku rahvast kolm
on toonud järve lahkuseta randa
ja päälegi kesköisel vaimutunnil?
Mis olema peab uue liidu tuum,
mis luua mõtleme all tähistaeva?

Stauffacher *(astub ringi keskele).*

Ei liitu uut me loo, see vana liit,
mis kestnud isa-isa aegadest;

me selle uuendame! Vandevennad!
Ehk küll meid lahutavad mäed ning järved
ja iga rahvas ise valitseb,
me ühest soost ja verest ometi,
ja üks on kodumaa, kust lahkusime.

Winkelried.

Siis tõsi, nagu laulud jutustavad,
et kaugelt, kaugelt tulnud oleme?
Te seletage, mida teate sest,
et vastne liit võiks vanal tugineda!

Stauffacher.

Te kuulake, mis räägib vana karjus. —
Suur rahvas korra elas kesköö-maadel
ja pidi kannatama rasket puudust.
Siis otsustas maakogukond ja käskis,
et iga kümnes liisu järele
maalt välja rändaks — nõnda sündiski.
Ja kurvastades läksid mehed, naised
keskpäeva-maale suurte vägedena,
teed tehes mõõkadega, saksa mailt
nad läbi tulid siia mägestikku.
Et väsind enne nende maleva,
kui metsikusse orgu saabus ta,
kus nüüd Muotta voolab võimukalt. —
Siin polnud näha ühtki inimjälge,
üksainus hurtsik asus järve kaldal,
kus istus mees ja ootas jõudvat parve, —
kuid ägedasti möllas järv, ning mees
ei võinud sõita; silmitsesid maad
me rändajad ja leidsid palju kaunist,
nii kaunist puud kui selge veega lätteid,
ja arvasid, et kodus viibivad. —
Nad peagi otsustasid siia jääda
ja ehitasid Schwyzi alevi,

said palju tunda päevi kibedaid,
kui metsa raiusid, mis igivana. —
Ja hiljem, kui ju kasvand rahvaarv
ning maapind kitsaks jäi, neist osa rändas
veel kaugemale, selle piirini,
kus, igavese jäise müüri taga,
ju teine rahvas vastu kõneleb.
Nad Stanzi ehitasid keset metsa,
Altdorfi Reussi orgu rajasid —
kuid päritolult ikka ühte jäid;
ja kuigi võõraid suguharusid
on hiljem nende maile asunud,
üksteisi Schwyzi omad tunnevad,
on süda, veri selle tunnusmärgiks.

(Annab paremale ja vasemale poole kätt.)

Mauer.

Uks süda meil, üks veri tõesti on!

Kõik *(üksteisele käsi ulatades).*

Uks rahvas meie, ühes otsustame.

Stauffacher.

On teised rahvad võõra ikke all,
nad vägivallale on alistunud,
ja meie maagi piirides neid palju,
kes täitma peavad võõraid kohustusi,
ja nende orjus kestab põlvest põlve.
Kuid meie, põlisest ja ehtsest soost,
me alal hoidnud oma priiuse.
Ei vürsti ees me põlvi painutand,
vaid vabalt valisime keisri kaitse.

Rösselmann.

Me vabalt keisri kaitse valinud;
nii lausub kiri keiser Friedrichilt.

Stauffacher.

Ei isandata ela vabamgi,

vaid temalgi on kohtunik ja ülem,
kes mõistab õigust kõigis tülides.
Sest meie isand nende maade kohta,
mis põlluks tegid metsikuimast kõrvest,
kas selle võimu tunnustasid, kes
Itaalia ning Saksa maade keiser,
ja, nagu teised riigi piirides,
end kohustasid sõjas riiki kaitsma:
sest vaba mehe ainus kohustus
on kaitsta riiki, kaitsvat tedagi.

Melchtal.

Mis üle selle, see on orja märk.

Stauffacher.

Nad käisid riigi sõjalipu all
ja keisri kutsel läksid lahingusse.
Itaaliasse nemad rändasid,
et keisri pähe panna Rooma krooni.
Kuid kodus ise valitsesid nad
ning maksid nende omad seadused,
ja kõrgem kohtuvõim vaid oli keisril.
Ta asemikuks oli keegi krahv,
kes ise meie maal ei elanudki;
kui juhtus verisüü, ta tuli siia
ning mõistis kohut vaba taeva all
ja tegi õigust, pelgamata viha.
Kes ütleb, et me orjad oleme?
Kes seda teab, see tulgu tunnistagu!

Hofe.

On tõsi kõik, mis lausund olete,
ei vägivalda meie iial sallind.

Stauffacher.

Ka keisri sõna keeldusime kuulmast,
kui papi kasuks õigust pööris ta.
Sest kui kord vaimulikud ihkasid

me mägedele asuda, kus ammu
on meie karjad käinud karjamail,
ja kloostriülem kirja avaldas,
mis talle kinkis mahajäetud kõrve —
meist polnud kirjas ainsat sõnagi —
siis kostsime: „See kiri pettus on!
Ei meie oma kingi ükski keiser.
Ja keelab meile õigust riik, siis saame
ses mäestikus läbi riigitagi." —
Nii meie auväärt isad ütlesid!
Kas peame m e i e kandma rasket iket
ja kuulma seda võõra sulaselt,
mis keisergi ei julgenud meilt nõuda? —
Me käte hool on selle pinna l o o n u d
ja põlluks teinud metsad põlised,
kus enne ainult karud asusid,
kord-korralt eluasemeteks muutnud,
me käte hool on maodki hävitanud,
mis mürgistena tõusid rabadest,
ja udukanga katki käristanud,
mis igavesti rippus metsadel,
mäeseinu purustand ja üle kuristike
teed teinud rändajaile käidavateks;
on meie oma aastatuhat ju
see pind — kas võõra vürsti sulane
nüüd tohib tulla meile orjust tooma
ja teotust meie oma vabal pinnal?
Kas selle vastu abi polegi?

(Suur ärevus maameeste keskel.)

Ei, piirid on türannivõimulgi:
kui rõhutu ei kuskilt abi leia,
kui talumatuks muutub koorem — siis
ta julgel meelel pöördub taeva poole

ja toob säält alla oma õigused,
mis seisavad sääl äraostmatult
ja katkematult nagu tähedki, —
ürgaegne seisukord taas tuleb, millal
üksteise vastu seisab inimene —
ei aita muu, siis viimne abinõu
mõõk kätte võtta — vägivalla vastu
me kaitsta võime oma kallist vara. —
Me võõra võimu vastu kodumaad
ja oma naisi, lapsi võime kaitsta!

Kõik *(oma mõõku haarates).*

Me kaitsta võime oma naisi, lapsi!

Rösselmann *(astub ringi keskele).*

Te enne hästi järel' mõtelge,
sest asja rahus võite lahendada.
Teil sõna lausuda, ja lahkeks saavad
türannid, kes teid praegu rõhuvad. —
Te talitage, nagu antud nõu,
ja Austria võim ülem tunnustage. —

Mauer.

Kes meie hulgast vannuks Austriale!

Bühel.

Te ärge kuulake!

Winkelried.

Te äraandja,
maa vaenlane!

Reding.

Ma palun rahu, vennad!

Sewa.

Meid Austriale panna vanduma!

Flüe.

Meid hirmutada väe ja võimuga,
kui hää ei aidanud!

Meier.

Siis oleksime
tõepoolest orjad, orja nime väärt!

Mauer.

Kes räägib alistusest Austriale,
see olgu meie keskelt heidetud!
Maavanem, mina nõuan, olgu see
maa esimene seadus, meie antud!

Melchtal.

Nii olgu see! Kes räägib alistusest,
see jäägu ilma õigustest ning aust
ja keegi talle ärgu andku varju!

Kõik *(tõstavad parema käe).*

Me nõuame, see olgu seadus!

Reding *(pärast pausi).*

On!

Rösselmann.

See seadus teid on täna vabastand.
Mis Austria ei saanud sõbralikult,
ei pea ta iial saama võimuga. —

Jost Weiler.

Nüüd päevakorra juurde.

Reding.

Vandevennad!
Ei aita mingi vahend rahulik?
Võib-olla kuningas ei teagi sest,
ei taha koguni, et kannatame.
Peaks viimse katse nüüd veel tegema
ja tema kõrvu kandma kaebuse,
ei mõju seegi, siis vast mõõgad võtma.
Ka õiges asjas hirmus vägivald;
siis Jumal aitab, kui ei keegi aita.

Stauffacher *(Konrad Hunnile).*

Nüüd teie kord, nüüd andke teie aru!

Konrad Hunn.

Rheinfeldis keisri lossis viibisin,
et ülemate survest tõsta kaebust
ja tuua vana vabadusekiri,
mis iga kuningas on kinnitanud.
Sääl saadikuid ma nägin linnadest
nii Schwabi maalt kui Reini kallastelt,
kõik kätte saidki oma pärgamendid
ja rõõmsalt pöörsid koju tagasi.
Mind, t e i e saadikut, ei kuuland keiser,
vaid tema nõunikud nii laususid:
ei seekord ole aega kuningal,
kuid teinekord ta mõtleb teie peale.
Ja kui ma läbi lossi saalide
nii kurvalt läksin, nägin ühes ruumis
kui lapse nutvat hertsog Johanit,
ta juures seisis mehi suurest soost.
Need hüüdsid mulle: „Ise aidake
te endid, kuningas ei mõista õigust!
Kas oma vennalapselt riisunud
ta pole selle osa seaduslikku?
Küll anus hertsog, kinnitades seda,
et tema aastad nõnda kaugel juba,
et oleks aeg maad, rahvast valitseda.
Mis sündis siis? Ta pähe pandi pärg,
ja keiser lausus: see on noorte ehe."

Mauer.

Kas kuulsite? Sest ärge oodake,
et keiser õigust teeb! End ise aidake!

Reding.

Ei meile jäägi muud. Nüüd andke nõu,
kuis mõistlikumalt asja läbi viia!

Walter Fürst *(astub ringi keskele).*

Me väsitame surve põlatu,

mis õigused me saanud isadelt,
neid kindlasti me kaitseme ja peame,
ei mõtlematult nõua juurde uusi.
Mis keisri päralt, jäägu keisrile,
kel isand on, see teda teenigu!

Meier.

Mul Austrialt on maatükk laenuks võetud.

Walter Fürst.

Te kohustused Austriale täitke!

Jost Weiler.

Ma makse maksan Rappersweilile.

Walter Fürst.

Neid edaspidi samas korras makske!

Rösselmann.

Ma seotud kloostriga, mis Zürichis.

Walter Fürst.

Mis kohus, seda andke kloostrile!

Stauffacher.

Ma riigilt olen laenuks saanud maad.

Walter Fürst.

Mis peab, see tehtagu, kuid mitte rohkem!
Maaülemad ja nende sulasedki
me kihutame, lossid vallutame,
kuid võimalikult veretult. Las keiser
sest näha, et meid häda sundinud
on peale pandud kohustused heitma.
Ja kui ta meid näeb piiridesse jäävat,
võib olla targalt viha taltsutab;
aukartust rohkem rahvas äratab,
kes, mõõgad käes, end oskab ohjeldada.

Reding.

Kuid kuidas seda täita, ütelge?
On vaenlaselgi sõjariistad käes,
ei tema rahus mõtle taganeda.

Stauffacher.

Küll meie sõjariistad sunnivad;
me tema enne tabame, kui taipab.

Meier.

On kerge ütelda, kuid raske teha.
Kaks meie maal on tugevaimat lossi,
need vaenlast kaitsevad ja hirmsaks saavad,
kui oma väega maale tungib keiser.
Rossberg ja Sarnen võita tuleb meil,
või muidu ärgu tõstetagu mõõka!

Stauffacher.

Kui kõhelda, saab teada vaenlane,
liig palju neid, kes saladused teavad.

Meier.

Waldstattis pole ühtki äraandjat.

Rösselmann.

Liig äge indki saab ju vahel reetjaks.

Walter Fürst.

Kui viivitada, valmib seegi kindlus,
mis Altdorfis, ja jälle tuge neil.

Meier.

Te ainult enestele mõtlete.

Köster.

Seevastu teie ülekohtune.

Meier *(ägedasti)*.

Või nii! Siis süüdistada võib meid Uri!

Reding.

Te vande nimel! Rahu!

Meier.

Jah, kui Schwyz
ning Uri otsustab, vait meie olgu!

Reding.

Maakogu ees pean teile tähendama,

et rahu rikub teie äge meel!
Kas pole sama asja eest kõik väljas?

Winkelried.

Kui ootaksime suure pühani,
siis oleks komme kõigil kodanikel
maaülemale viia kingitust;
nii meie hulgast kümme, kaksteist meest
võib märkamatult lossi koguneda
ja kaasa viia raudseid orasid,
neid keppidele kähku kinnitades,
sest sõjariistus minna võimatu.
Hulk suurem ootab ligidases metsas,
ja kui on teised võitnud värava,
siis kohe puhutakse sarve, kuna
need, kes on metsas, appi tormavad.
Nii tugev kindlus kerge tööga langeb.

Melchtal.

Rossbergi valdamise võtan enda pääle,
sest tunnen lossis ühte tüdrukut,
kes mulle kohe annab redeli,
kui öösel teda külastada luban. —
Kui olen ülal, sõbrad järgivad.

Reding.

Kas kõigi soov, et tuleb viivitada?

(Enamik tõstab käed.)

Stauffacher *(loeb hääled).*

Jah, rõhuv enamus on selle poolt!

Walter Fürst.

Kui teatud päeval langevad need lossid,
mäelt mäele märgutuled teateid kandku,
maakaitsevägi ruttu igal maal
keskkohta tähtsamasse kokku tulgu;
ja näevad härrad sõjariistus meid,
siis küllap loobuvad nad võitlusestki

ja meelsamini rahu valivad,
et meie piiridestki põgeneda.

Stauffacher.

On raske ainult Gessleriga meil:
tal hirmus palju ratsanikke kaitseks,
ei tapluseta tema tagane,
ja eemaltki ta maale kardetav;
on raske, otse ohtlik teda säästa.

Baumgarten.

Kus kardetavam, sinna saatke m i n d !
Tell — tänu talle — päästis minu elu,
ma selle maa eest panen kaalule:
au olen kaitsnud, rahustanud südant.

Reding.

Aeg annab nõu. Teil olgu kannatust!
Ka silmapilku tarvis usaldada. —
Kuid vaadake, me arutame alles
ja juba kõrge mägestiku taga
uus hommik hõõguv tõuseb. — Lahku mingem,
et päeva valgus meid ei üllataks!

Walter Fürst.

On aega, orgudest öö pikka lahkub.

(Kõik on tahtmatult kübarad päast võtnud ja vaatlevad vaikides koidupuna.)

Rösselmann.

Nüüd koidu nimel, mis meid tervitab
kui esimesi nendest hulkadest,
kes elutsevad raskes surveõhus,
me vannume siin uue liidu vande.
— Me tahame kui vennad ühte hoida,
ei mingis hädas maha jätta teist.

(Kõik ütlevad seda järele, kolm sõrme ülal hoides.)

— Me tahame kui isad vabad olla
ja pigem surma valida kui orjust.

(Nagu ülemal.)

— Me usume kolmainsat Jumalat,
ei maise võimu ees me hirmu tunne.

(Nagu ülemal. Mehed kaisutavad üksteist.)

Stauffacher.

Nüüd minge rahulikult oma teed
ja oma koju, oma asja juurde,
kes karjus, rahus karjatagu loomi
ja liidu tarvis sõpru kogugu! —
Mis sinnamaani kannatada tuleb,
see kannatage! Las türanni arve
veel kasvab, kuni lõpuks a i n u s päev
kõik tema süüteod tasub korraga!
Teist viha taltsutagu igamees
ja säästku üldsusele kättetasu;
kel nüüd vaid omad hädad silma ees,
see arvesse ei võta üldist kasu.

(Kuna mehed kõige suuremas rahus kolmele poole laiali lähevad, hakkab orkester vägeva hooga mängima, tühi näitelava on veel tüki aega avatud ja sääl on näha päikesetõusu jäämägede tagant.)

KOLMAS VAATUS.

3. stseen.

(G e s s l e r ratsa, jahikull käe peal, R u d o l f H a r r a s, B e r t a ja R u d e n z, suur saatsjaskond sõjariistus sulaseid, kes ümber kogu näitelava odade ringi moodustavad.)

Rudolf Harras.

Maaülemale teed!

Gessler.

Miks rahvas koguneb?
Te aage laiali! Kes hüüdis appi?

(Üldine vaikus.)

Kes oli see? Ma teada tahaksin.

(Friesshartile.)

Kes oled sa, miks teda kinni pead?

(Annab jahikulli ühele teenrile.)

Friesshart.

Oo, range isand, sinu sulane
ma olen, valvan seda kübarat.
Ma selle mehe teo päält tabasin,
ta nimelt au ei andnud kübarale.
Ma tahtsin teda vangi viia just,
kuid seda takistada püüab rahvas.

Gessler *(pausi järele).*

Kas nõnda põlgad oma keisrit, Tell,
ja mind, kes siin on tema asemikuks,
et austada ei taha kübarat,
mis alamate katsumiseks pandud?
Nii avaldasid oma kurja püüde.

Tell.

Hää isand, andke andeks! Unustus,
ei mitte põlgus teie vastu see.
Kui oleksin ma järel' mõtelnud,
siis poleks Tell ma — kuid see eal ei kordu.

Gessler *(mõninga mõtlemise järele).*

Sa osav ambu tarvitama, Tell,
ja öeldakse, et võidad iga küti?

Walter Tell.

See tõsi ongi — saja sammu päält
mu isa õuna laseb uibu oksalt.

Gessler.

Kas sinu poeg see, Tell?

Tell.

Hää isand, jah.

Gessler.

Sul mitu last on üldse?

Tell.

Isand, kaks.

Gessler.

Ja kumba nendest rohkem armastad?

Tell.

Nad mõlemad on mulle armsad lapsed.

Gessler.

Noh, Tell! Kui õuna oksalt maha lased
sa saja sammu päält, siis osavust
mu ees pead näitama. — Sa võta vibu —
see käes sul ongi just — ja ole valmis,
pead oma poja pea pealt laskma õuna. —
Nõu aga annan hästi sihtida,
et märgi tabaks esimene nool,
ei taba see, siis oled pea sa kaotand.

(Kõik avaldavad hirmu.)

Tell.

Mis koledat te, isand, nõuate —
ma oma lapse pea pealt peaksin laskma! —
Ei, armas isand, see on võimatu —
mind Jumal aidaku! — kas tõsiselt
te seda võite nõuda laste isalt!

Gessler.

Sa lased õuna poisi lagipealt,
sest säärane mu nõudmine ja soov.

Tell.

Ma lapse peale peaksin sihtima,
kes mulle armas — ennem suren ma!

Gessler.

Sa lase, muidu p o j a seltsis sured.

Tell.

Ma oma lapse tapjaks peaksin saama!
Teil pole lapsi, isand — te ei tea,
mis tundeid liigub laste isa hinges.

Gessler.

Ha, Tell, kui arukaks sa äkki muutud!
Ma kuulsin ometi, et olevat
sa unistaja, mitte teiste laadi.
Sa kummalisi asju armastad —
ma leidsin julgustüki kohase.
On teiste kohus järel' mõtelda —
sa silmad pigista ja lase siis.

Berta.

Oo, isand, ärge naljatage nõnda!
Kõik hirmul värisevad — nõnda vähe
nad teie suust on harjund nalja kuulma.

Gessler.

Kes ütleb, et see nali?
(Haarab puuoksalt, mis tema kohal ripub, õuna.)
Õun siin ongi.
Te tehke ruumi! — Las ta mõõdab sammud —
neid kümmet kaheksa ma luban — ei
üht sammu vähem — eks ta kiitle ju,
et märki laseb saja sammu päält. —
Nüüd taba, kütt, ja ära väärata!

Rudolf Harras.

See tõsi siis. — Sa maha lange, poisu,
ja anu isandat, et kingiks elu!

Walter Fürst *(kõrval Melchtalile, kes vaevalt oma meelepaha jaksab taltsutada).*

Te jääge rahule, ma palun seda!

Berta *(maavalitsejale).*

Nüüd küllalt, isand! Pole inimlik,
et isa hirmu mänguks tarvitate.
Kui vaene mees nii väikse eksituse
peaks maksma eluga, oo Jumal, siis
ta täna sureks kümnekordset surma.
Ta laske haavamata minna koju,

teid tundma õppis ta; jääb sellest tunnist
ta lastelastelegi mälestusi.

Gessler.

Tee kähku vabaks nüüd! Mis kõhkled sa?
Su elu kadund, võin su surma saata,
kuid armuliselt luban seda, et
su osav käsi ise otsustaks.
Et otsus range, ei või kaevata,
kes ise otsustajaks pannakse.
Sa oled kindel, et ei eksi silm.
Hää küll! Siin, k ü t t, sa näita osavust,
on vääriline siht ja tasu suur!
Et musta märki kettas tabada,
s e k s kõlbab teinegi — see mulle meister,
kes kõikjal kindel oma kunstis on,
kel süda silma ega kätt ei sega.

Walter Fürst *(heidab ta ette põlvili).*

Maaisand, teie võimu tunnustame,
kuid palume teilt siiski halastust.
Te võtke pool mu varast, võtke kõik,
kuid sellest hirmsast vabastage isa!

Walter Tell.

Taat, ära palu õelat inimest!
Ma ette seisan ilma kartmata,
mu isa tabab linnu lennu päält,
ei oma lapse juures eksi ta.

Stauffacher.

Ei liiguta teid lapse süütus, isand?

Rösselmann.

Te mõtelge, et taevas Jumal on,
kes teie tegude eest vastust nõuab!

Gessler *(näitab poisile).*

Ta kinni köitke tolle pärna külge!

Walter Tell.

Mind siduda! Ei, mitte siduda!
Ma tõotan seista vaikselt nagu lammas.
Kui aga seote mu, siis ma ei või,
siis rabelen ja tahan heita sidet.

Rudolf Harras.

Sa ainult silmad lase kinni köita.

Walter Tell.

Mispärast silmad? Usute, et kardan
noolt isa vibult! Ilma kartmata
ma seda ootan ega pööra pilku. —
Et oled kütt, sa, isa, näita nüüd!
Ta sind ei usu, tahab hukka saata —
türanni kiuste lase julgesti!

(Läheb pärna juurde, talle pannakse õun pea peale.)

Melchtal *(maameeste poole).*

Kas lubame, et roima korda saadab
ta meie silme all? Miks me siis vandund?

Stauffacher.

Kõik asjata. Meil pole sõjariistu,
mets odasid meid piirab igalt poolt.

Melchtal.

Oo, oleksime kohe lõpetanud,
kes nõudsid viivitust, neid säästku Jumal!

Gessler *(Tellile).*

Ei asjata sul ole vibu. Alga!
On hädaohtlik tapariista kanda,
nool küti rinda lendab tagasi.
See uhke õigus, mille talupoeg
on võtnud endale, ei meeldi mulle.
Siin ainult ülem sõjariistu kandku!
Kui lust t e i l tarvitada noolt ja vibu,
hää küll, siis annan m i n a teile sihi.

Tell *(tõmbab vibu pingule ja paneb noole pääle).*

Tee lahti! Tehke ruumi!

Stauffacher.

Tell, mida teete? —

ei, ei — teil värisevad käed ja põlved —

Tell *(laseb vibupüssi langeda).*

Mu silmis virvendab!

Naised.

Oo, Jumal taevas!

Tell *(maavalitsejale).*

Te jätke see! Siin minu süda on!

(Kisub oma rinna paljaks.)

Ah, parem käskige mind surnuks pista!

Gessler.

Ei taha ma su elu, tahan, et
sa laseksid. — Sa kõik ju jaksad, Tell:
sa tüüri juhid samuti kui vibu,
ei torm sind kohuta, kui päästa on —
nüüd, päästja, aita end — sa päästad kõiki!

(Tell kohutavas võitluses enesega, ta käed värisevad ja ta vahib pöörlevail silmil kord maavalitseja, kord taeva poole. — Äkki haarab ta nooletupe, võtab sealt teise noole ja peidab selle oma vammuse alla. Maavalitseja märkab kõiki neid liigutusi.)

Walter Tell *(pärna alla).*

Sa lase, ma ei karda ju!

Tell.

Jah, peab! *(Sunnib ennast ja asub laskma.)*

Rudenz *(kes kogu aja äärmises erutuses on seisnud ja ennast vaevaga taltsutanud, astub ette).*

Maavalitseja, edasi ei jatka
te lugu enam — see vaid katse oli —
ja käes on siht. — Otstarbe kaotab rangus,
mis liiga rangelt avaldatakse,
ja katkeb liialt pingutatud vibu.

Gessler.

Vait olge, kuni küsin teid!

Rudenz.

Ei, tahan
just kõnelda. Au annan kuningale,
kuid sellist valitsust ja julmust vihkan.
See pole tahe kuninga, ja teil
ei ole selleks voli. — Ialgi
ei pälvi sellist julmust minu rahvas.

Gessler.

Ha, teie julgete!

Rudenz.

Ma vaikind olen
küll seni, nähes raskeid tegusid;
ma omad silmad kinni pigistanud
ja südant rinnas maha surunud
ja taltsutanud tundeid ärevaid.
Kuid kauem vaikimine oleks patt
nii oma kodumaa kui keisri vastu.

Berta *(sööstab tema ja maavalitseja vahele).*

Oo, rohkem ärritate teda nii!

Rudenz.

Ma jätsin rahva, oma sugulased
ja heitsin loodusliku sideme,
et ennast vastselt teie külge köita. —
Ma uskusin, et head teen kõikidele,
kui keiserlikku võimu kindlustan —
nüüd langeb kate silmilt — hirmul märkan
end kuristiku kaldal olevat. —
Te tarvitanud kurjasti mu otsust
ja õiglast südant eksitand — ma näen,
et olin valmis hukka saatma rahvast.

Gessler.

Kas nõnda isandaga kõneled?

Rudenz.

Mu isand keiser, mitte teie. — Olen
kui teiegi ma sündind vabana,
mis teil, need rüütlivoorused ka minul.
Ja kui te siin ei seisaks keisri nimel,
mis austust väärt ka siis, kui häbistate
te seda, kinda viskaksin ma teile
ja rüütli kombel nõuaksin teilt vastust. —
Jah, ratsanikke kutsuge — ei seisa
ma kaitsetult kui need (rahvale näidates) — mul käes on mõõk,
kes ligineda katsub —

Stauffacher *(hüüab).*

Õun on langend!

(Kuna kõik sinnapoole on pöördunud ja Berta Rudenzi ning maavalitseja vahele sööstnud, on Tell noole välja lasknud.)

Rösselmann.

Poiss elab!

Mitmed hääled. Tell on õuna läbi lasknud!

(Walter Fürst taarub ja ähvardab kukkuda, Berta toetab teda.)

Gessler *(imestades).*

Kas tõesti märki tabanud? see hull!

Berta. Poiss elab! isa, teie juurde tuleb!

Walter Tell *(tuleb hüpates, õun käes).*

Säh, siin on õun, mu isa — teadsin ju,
et sina oma poega eal ei haava.

(Tell on seisnud, keha ettepoole paindunud, nagu tahaks ta noolele järgida — amb kukub tal käest — kui ta poissi näeb tulevat, ruttab ta sirutatud kätel vastu ja tõstab poisi ägedas härdushoos oma rinnale, kukub aga selles asendis jõuetult maha. Kõik on erutatud.)

Berta.

Oo, armas taevas!

Walter Fürst *(isale ja pojale).*

Lapsed, minu lapsed!

Stauffacher.

Suur Jumal, tänu!

Leuthold.

Osav laskmine,
sest kõneldakse tulevasil ajul.

Rudolf Harras.

Kütt Tellist kõneldakse seni, kui
need mäed siin seisavad ja maailm seisab.

(Ulatab õuna maavalitsejale.)

Gessler.

Ja tõesti, õun on keskelt läbi lastud!
See oli meistrilask, pean kiitma seda.

Rösselmann.

Lask oli hää, kuid häda sellele,
kes teda sundis — Jumalat ta kiusas!

Stauffacher.

Nüüd tõuske, Tell, kui mees te talitanud
ja rahulikult võite koju minna!

Rösselmann.

Jah, emale poeg viige tagasi!

(Tahavad Telli ära saata.)

Gessler.

Tell, kuule!

Tell *(tuleb tagasi).*

Isand, käsite?

Gessler.

Sa peitsid
veel teise noole enda juurde — jah,
ma nägin seda — mis see tähendas?

Tell *(kohmetult).*

Ah, isand, see on küttidel nii viisiks.

Gessler.

Ei, Tell, see vastus õige küll ei ole,
muud kindlasti see pidi tähendama.

Tõtt julgesti võid avaldada, Tell:
mis see ka oleks, elu kindlustan.
Mistarvis teine nool?

Tell.

Hea, isand, kui
te mulle elu kord ju kindlustanud,
siis avaldan tõe teile põhjalikult.
(Tõmbab noole põuest ja vaatab kohutaval pilgul maavalitseja otsa.)
See teine nool siis taband oleks — teid,
kui oleksin ma tapnud oma lapse,
ja teist — ma tõesti poleks mööda lasknud.

Gessler.

Hea, Tell. Ma sulle elu kindlustanud,
sest rüütlisõna andsin, peangi seda —
kuid et ma näinud sinu paha meelt,
siis lasen viia sind ja kinni hoida,
kus eal ei paista päikest ega kuud,
et olla kindel sinu noolte vastu.
Ta kähku kinni köitke, sulased!
(Tell seotakse kinni.)

KIRJANDUST.

Eesti kirjandus.

V. Alto, August Kitzbergi elu ja kirjanduslik tegevus, 1935.

„ Ernst Petersoni elu ja looming, 1934.

„ Eduard Vilde elu ja looming, 1935.

A. Jürgenstein, Arvustuslised kirjatööd, 1919.

M. Kampmaa, Eesti kirjandusloo peajooned, II 1933, III 1923.

B. Linde, August Kitzberg, 1926.

K. Mihkla, Eesti kirjanduse ülevaade, I 1935, II 1933 ja 1938.

„ Eduard Vilde, 1935.

D. Pałgi, E. Vilde „Mäeküla piimamehe" stiil, 1929.

Raamatu osa Eesti arengus. Koguteos, 1935.

V. Ridala, Eesti kirjanduse ajalugu koolidele, II 1925, III 1929.

„ Anna Haava, 1915.

M. Sillaots, A. Kitzbergi toodang, 1925.

F. Tuglas, Kriitika, II 1926.

„ Juhan Liiv, 1927.

„ Lühike eesti kirjanduslugu, 1936.

H. Visnapuu, Vanad ja vastsed poeedid, 1925.

Ajakirjad ja albumid.

Album „Noor-Eesti", I 1905 — V 1915.

„Eesti Kirjandus", 1906—38.

„Looming", 1923—41.

„Varamu", 1938—40.

Väliskirjandus ja kirjandusteooria.

A. Anttila, Johdatus uudenajan kirjallisuuden valtavirtauksiin, Porvoo, 1926.

B. Busse, Das Drama, 1910.

Prof. F. S. Delmer, English Literature, 1920.

Hecht & Schücking, Englische Literatur im Mittelalter, 1930.

V. Klemperer, H. Hatzfeld, Fr. Neubert, Die romanischen Literaturen von der Renaissance bis zur französischen Revolution, 1926.

R. Koenig, Deutsche Literaturgeschichte, 25. trükk.

Rud. Lehmann, Poetik, 1919.

Lukács, Die Theorie des Romans, 1920.

John Macy, soom. Anttila, Maailmankirjallisuuden historia.

Prof. Dr. H. Suchier & Prof. Dr. A. Birch-Hirschfeld, Geschichte der Französischen Literatur.

B. Tomaševski, Teorija literaturõ. Moskva, Leningrad 1928.

Prof. Th. Zielinski, Vana-kreeka kirjandus, e. k. 1926, 1927.

SISUKORD.

Lk.

I. Järelromantiline lüürika.

Karl Eduard Sööt 3
Esimene luuleajastu 5
Teine luuleajastu 10
Anna Haava 13
Esimene luuleajastu 16
Teine luuleajastu 19

II. Realistlik ja naturalistlik kirjandus.

Realism maailmakirjanduses 26
Naturalism maailmakirjanduses 32
Realismi sissetung eesti kirjandusse 34
Juhan Liiv 38
Juhan Liivi lüürika 44
Juhan Liivi jututoodang 55
„Vari" 56
August Kitzberg 61
Kitzbergi jututoodang 63
Kitzberg näitekirjanikuna 69
„Tuulte pöörises" 70
„Libahunt" 74
Muud näidendid 78
Eduard Vilde 80
Esimene loominguperiood 86
Teine loominguperiood 87
„Mahtra sõda" 89
Kolmas loominguperiood 94
„Pisuhänd" 94
Ernst Särgava 98
„Paised" 100
„Rahvavalgustaja" 101
Realistide noorem põlv 105
Tagasivaade realistlikule kirjandusele 106

Lk.

Kirjandusteooria 108

Temaatika 108

Teema ja pealkiri 108

Süžee 109

Motiiv, faabula ja koestik 110

Tegelased 111

Kompositsioon 112

A. Dramaatika 116

I. Peajooni draama olemusest 116

II. Draamakirjanduse liigid 119

Tragöödia 119

Komöödia 120

Ülevaade draama arenemisest 121

1. Antiikdraama 121

Kreeka draama 121

Aischylos 123

Sophokles 124

Euripides 126

Rooma draama 127

2. Keskaja draama 127

3. Renessansi-aegne draama 129

4. Elisabethi- ehk Shakespeare'i-aegne draama 130

„Hamlet" 133

5. Klassitsistlik draama 135

„Ihnur" 139

6. Kodanlik draama 140

7. Saksa klassiline draama 141

„Wilhelm Tell" 142

8. Romantiline draama 145

9. Realistlik draama 147

10. Sümbolistlik draama 149

11. Uusrealistlik draama 150

Lk.

B. Proosa-eepika 151

I. Romaan 151

II. Novell 158

III. Jutustus 159

IV. Miniatuur ehk laast 160

V. Skits ehk visand 160

Kirjandeid 161

Karakteristika 161

Arutlus 162

Referaat 163

Näidiskavu 164

Valimik kirjandust 166

K. E. Söödi luuletusi 166

A. Haava lüürikat 169

Juh. Liivi luuletusi 174

„ „ „Vari" 182

A. Kitzbergi jutustus „Libahunt" 193

„ „Veli Henn" 197

„ draama „Libahunt" 201

E. Vilde „Mahtra sõda" 210

E. Särgava „Rahvavalgustaja" 223

W. Shakespeare'i „Hamlet" 232

F. Schilleri „Wilhelm Tell" 242

Kirjandust 267

Korrektuuri lugenud B. Vahi.
Trükikoda „Vaba Maa", Tallinn.

A-14712
RMK. 2.60